תנ״ך · ראשונים · אברבנאל · נביאים

אברבנאל על עמוס

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אברבנאל על עמוס

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אברבנאל-על-עמוס/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פסוק א 5
פסוק ב 9
פסוק ג 10
פסוק ה 12
פסוק ו 13
פסוק ז 13
פסוק ט 13
פסוק יא 14
פסוק יג 15
פרק ב 15
פסוק א 15
פסוק ד 16
פסוק ו 17
פסוק ז 18
פסוק ח 19
פסוק ט 19
פסוק י 19
פסוק טו 21
פרק ג 21
פסוק א 21
פסוק ה 23
פסוק ו 23
פסוק ט 24
פסוק יא 25
פסוק יב 25
פסוק יג 26
פרק ד 26
פסוק א 26
פסוק ג 29
פסוק ד 30
פסוק ו 31
פסוק ז 31
פסוק ט 32
פסוק י 32
פסוק יא 33
פסוק יב 33
פרק ה 34
פסוק א 34
פסוק ב 34
פסוק ג 37
פסוק ח 37
פסוק יא 39
פסוק יב 39
פסוק יד 40
פסוק טז 41
פסוק יח 41
פסוק כד 42
פסוק כה 42
פסוק כו 43
פרק ו 43
פסוק א 43
פסוק ג 45
פסוק ו 45
פסוק י 47
פסוק יא 47
פסוק יב 47
פרק ז 48
פסוק א 48
פסוק ג 52
פסוק ה 52
פסוק ח 53

פסוק י 54
פסוק יא 55
פסוק יב 55
פסוק יד 56
פסוק טז 56
פסוק יז 56
פרק ח 57
פסוק א 57
פסוק ג 57
פסוק ד 58
פסוק ז 59
פסוק ט 60
פסוק יא 60
פסוק יג 60
פרק ט 61
פסוק א 61
פסוק ה 63
פסוק ו 63
פסוק ז 64
פסוק יב 67

פרק א

פסוק א

הנבואה הראשונה תחלתה דברי עמוס וגומר עד שמעו הדבר הזה פרות הבשן. ויש בה י"א פרשיות: האחד, דברי עמוס. השנית, כה אמר יי' על שלשה פשעי דמשק. השלישית, כה אמר ה' על שלשה פשעי עזה. הרביעית, כה אמר ה' על שלשה פשעי צור. החמישית, כה אמר ה' על שלשה פשעי אדום. השישית, כה אמר ה' על שלשה פשעי עמון. השביעית, כה אמר ה' על ג' פשעי מואב. השמינית, כה אמר ה' על ג' פשעי יהודה. התשיעית, כה אמר השם על שלשה פשעי ישראל. הי', שמעו את הדבר הזה. הי"א, לכן כה אמר השם. וראיתי לשאול בנבואה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה מה ענין אומרו אשר היה בנוקדים מתקוע, והנה לא מצאנו בשאר הנביאים שיספר הכתוב מה היה אומנותם ופועל ידיהם אבל יסתפק בזכירת שמו ופעם בייחוסו אל אבותיו או לארצו ולמה אם כן בעמוס מלבד שזכר ארצו שהיא מתקוע זכר עוד אומנותו שהיה מהנוקדים רוצה לומר שהיה רועה מקנה ומה ענין זה לענין נבואתו:

השאלה השנית באומרו אשר חזה על ישראל כאלו לא חזה על יהודה ולא על שום אומה אחרת, ואין הדבר כן כי הוא ניבא גם כן על יהודה כמ"ש ה' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו ואמר על שלשה פשעי יהודה ואמר הוי השאננים בציון ואמר ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת ועל אומות אחרות ניבא ג"כ:

השאלה השלישית בנבואות דמשק ועזה צר ואדום עמון ומואב אשר זכר, כי מה לו להקב"ה להודיע לנביא משפטי שאר האומות וחטאתיהם כ"ש שסיפר לו ענין ו' האומות האלה והשמיט אומות אחרות שהכעיסו יותר את ה' כאלו תאמר אשור שהגלה י' השבטים ובבל שהחריב את ירושלם וכן מצרים ורומי שהחריבו בית שני ויון ופרס ומדי ובכלל שאין לך אומה שלא עשתה עול וחמס לאומה אחרת בזמן מהזמנים ולמה א"כ ייחד ו' האומות האלו מבין השאר בספור משפטיהם:

השאלה הרביעית במה שזכר ראשונה כה אמר ה' על שלשה פשעי יהודה ואחר כך אמר כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל, וידוע שחרבן יהודה וירושלם ע"י נבוכד נצר היה אחרי שגלו השבטים יותר מק"ל שנה ולמה אם כן נזכר האחרון יהודה הראשון וישראל באחרונה:

השאלה החמישית מה זה שאמר בכל שמונת הנבואות האלה על שלשה פשעי כלומר ועל ארבעה לא אשיבנו האם כולם נשתוו במספר הפשעים של כל אחת מהן כי היו לה ג' פשעים והאריך להם הקב"ה עד הרביעי, ומה שאמרו במסכת יומא פרק יום

הכפורים ונמשכו אח"ז המפרשים כמו שאבאר בפירוש הפסוקים הנה הוא באמת דבר קשה שיסבול הדעת שלא היו בדמשק ובעזה ובשאר האומות מלבד אלה שזכר כי אם ג' פשעים, ועוד שהעיקר חסר מן הספר שהיה לו לומר על שלשה פשעי פלוני אסלח או סלחתי וכיוצא בלשון זה ואיך בכל שמנה אלה נשמט מלזוכרו, אף כי אומרו לא אשיבנו לא יורה על העונש והיה לו לומר לא אעבירנו או לא אכפרנו או לא אקבלנו בתשובה, כ"ש שהדבר קשה שנאמר שינעול דרכי התשובה משום אדם, ונינוה יוכיח אם כן המאמר הזה הנאמר בנבואה הזאת ח' פעמים על שלשה פשעי פלוני ועל ארבעה לא אשיבנו בשוה תמיד הוא זר מאד, ובביאור הכתובים אזכור לך עוד דעות המפרשים וחולשתם:

השאלה השישית שאתה תמצא שבכל האומות והמלכיות האלה אמר בענשם ושלחתי אש בפלו' ואכלה ארמנותיה או והצתי אש ואכלה ארמנותיה וכן ביהודה אמר ושלחתי אש ביהודה ואכלה ארמנות ירושלם אלא בישראל שלא אמר שליחות האש ואכילת הארמונות, וכבר כתבו המפרשים שהאש הנזכר בכל הנבואות האלה הוא חרב האויב שיחריב כולם כאש השורפת ולמה אם כן לא נזכר בישראל לענין האויב גם כן ושלחתי אש בישראל ואכלה ארמנו' שמרון: והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולן:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע שעמוס עם היותו בלתי מלומד בחכמה כי הוא היה בנוקדים אשר בתקוע נחה עליו רוח השם והשפעתו מציון אשר שם היה ארון האלקים מקור השפע והנבואה לנביאים כולם כדי שינבא על מלכות ישראל ועשרת השבטים מה שהיה עתיד לבוא עליהם אם מן הצרות והרעות בארצותם ואם מהחרבן והגלות והרעות והגלות, ולכן עשה טענתו מאשר האל יתברך על דמשק ועל עזה על צור ועל אדום על עמון ועל מואב בסבת מה שהרעו לישראל ויהודה הכביד הקדוש ברוך הוא ענשם יותר מעל כל שאר הפשעים שעשו בימיהם, וכן על בני יהודה וירושלם לפי שמאסו את תורת ה' וחוקו לא שמרו היה עתיד לשלוח אש ביהודה ולאכול ארמנות ירושלם עם היות ששם ביתו ומעון שכינתו וקדושת עבודתו ואם לכל אלה האומות ככה איך לא יעשה כזה בישראל שנמצאו בהם אותם השלשה פשעים שנמצאו בשאר האומות, ועוד נתוספו בהם לא לבד פשע רביעי אבל פשעים רבים ועצומים כמו שיזכר בפ' ולכן ביאר ענשו לא בכלל כמ"ש באחרים ושלחתי אש ואכלה ארמנות אבל יספר אותו בפרט בנבואה הזאת וביתר הנבואות הנמשכות אחריה, וכמו שיתבאר כל זה בפרט בפירוש הכתובים:

דברי עמוס וגומר, כבר כתבתי בהקדמה שלדעת המפרשים עמוס זה היה מבני אשר כי הוא היה מעיר תקוע שהיתה לדעתם מנחלת בני אשר, ורחוק הוא אצלי שתהיה נבואתו בימי מנשה בן חזקיהו מלך יהודה כי הכתוב פירש שנביא בימי עוזיהו מלך יהודה ובימי ירבעם בן יואש, וכדי שתדע ענינו צריך אני להודיעך פה ענין הנבואה ובריש מלין אומר, הנה הרב המורה בפל"ב בח"ב מספרו כשהתחיל לדבר בנבואה עשה בה יסוד מוסד שהנבואה לא תמצא בשום צד ולא תחול כ"א באדם המוכן לקבלה אם בהכנה טבעית כפי מזג גופו בכלל ומזג מוחו בפרט וכח דמיונו ואם בלמוד החכמות והמדות בהשתלמותו בהם, וכאשר עם כל ההכנה תשוטט מחשבת הנביא ויתעסק דמיונו בדבר מה ירד עליו השפע מהנבדל וינבאהו, ומפני זה גזר הרב שא"א שילין האדם בלתי נביא וישכים נביא, והיה כל זה אצל הרב לפי שהוא יקבל מהפילוסוף שהנבואה היא דבר טבעי מגעת לאדם כשאר הצורות הטבעיות שלא יחולו בנושאיהם כי אם אחרי ההכנות הראויות אליהם, ואין הפרש בין דעת הרב בנבואה לדעת הפלוספים אלא בענין הרצון שהוא חדש וגם הרצון ההוא אין דעת הרב שיצטרך ויהיה תנאי הכרחי במציאות הנבואה אלא שכבר תמנע הנבואה מהמוכן ברצון השם, והדעת הזה מהרב בצורך ההכנות ובהיות הנבואה דבר טבעי אינו דעת תורתנו ולא יסוד דתנו כמו שהוא חשב כי כפי התורה אין הנבואה דבר טבעי ואין ההכנות הטבעיות והלמודיות צריכות אליה בהכרח וכבר יורה ע"ז טבע המציאות אחרי שלא מצאנו הנבואה כי אם באומת ישראל בלבד וגם באותה אומה לא תחול הנבואה כי אם בהיותה בארץ הנבחרת לא בגלות כמו שנאמר גם נביאיה לא מצאו חזון מיי (איכה ב, ט), ולא היה זה מפני עצבון כמו שכתב הרב כי אותם שכבר נולדו בגלות הם ואבותיהם ואבות אבותיהם בכמה מהשנים בהיותם שלוים ושקטים ומצליחים בעניניהם למה יתעצבו אל לבם עד שתמנע מפני זה הנבואה מהם.

אבל היתה אמתת הדבר כמו שזכר בעל ספר הכוזר בספרו מעלת ארץ ישראל שכל מי שנתנבא לא נתנבא אלא בה או בעבורה, והוא ממה שיוכיח שאין הנבואה דבר טבעי אחר שלא נמצאה בשום אדם משאר האומות והארצות ולא בזמן מהזמנים בהיות ביניהם כמה מהחכמים והפלוסופים וא"א שלא יולדו בהם אנשים מתחלפי המזגים ומאותו מזג שהיה צריך כפי דעת הרב להכנת הנבואה ולהיות הנבואה, דבר נסיי נאמר למשה במראת הסנה (שמות ג, יב) וזה לך האות כי אנכי שלחתיך לפני ששליחותו ונבואתו היה נס נפלא היותר גדול שאפשר וכמו שנאמר במתן תורה (דברים ה, כז) היום הזה ראינו כי ידבר אלקים את האדם וחי, כי כל כח משיג יש לו יחס שמור ומוגבל עם

הדבר המושג אליו ונפש האדם אין לה ייחס ולא ערך עם הסדור האלקי לשתקבלהו בדרך טבעי אם לא יהיה בדרך נס, ובהיות הנבואה מכלל הנפלאות לא יתחייב צורך הכנות במציאותה כדעת הפילוסופים והרב המורה שנמשך אחריהם כי מעשה הנסים הם תלויים ברצון האלקי ולא בהכנת הדברים המשתנים בדרך נס והראיות שהביא הרב לאמת דעתו שמאמרם זכרונם לברכה (שבת צב, א) אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר כבר כתבתי אני בפירוש הפרשה ההוא שאין המאמר ההוא בסגנון שהביאו הרב ולא כוונו זכרונם לברכה לדבר מזה שעלה בדעתו, והוכחתי דעתי בראיות ברורות מהכתובים ומדבריהם ואין זה הדרוש מזה המקום ודי עתה בשנדע שההכנות הטבעיות מהמזג והאברים אינם תנאי הכרחי בנבואה וכ"ש שאין תנאי הכרחי בהם למוד החכמות המחקריות והתפלספותם כי השם ישלח מי שירצה ואין מעצור לפניו מפאת המזג ולא מפני חסרון הידיעות המחקריות טבעיות ואלקיות בנביא לבד בזה יצטרך הנביא שיהיה איש ירא את השם במצותיו חפץ מאד מרוחק מהפחיתיות והתאוות המותריות ואמיץ לבו בגבורים להוכיח את העם ולספר שם ה', ולכן היה שעמוס בהיותו בנוקדים אשר בעיר תקוע עם היותו בלתי מלומד בחכמה חלה בו הנבואה וכמ"ש על עצמו (להלן ז, יד) לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי רוצה לומר שלא היה מוכן לנבואה מפאת התלמדותו וגם לא היה מוכן אליה מצד טבעו ומפאת אביו כי בוקר אנכי כלומר רועה בקר ובזה היה התעסקותו ולא בלמוד החכמה, וגם שלא היה מהרועים הגדולים העשירים כ"א בולס שקמים רוצה לומר לוקט שקמים למאכל בקריו, וזה ממה שיורה שלא היה עמוס חכם כי רועה הוא, ואולי שלא היה רועה מקנה שלו כי לכן לא אמר נוקד בנוקדים כי נוקד הוא בעל הצאן או הבקר כמו ומישע מלך בני עמון היה נוקד (מלכים ב ג, ד), אבל אמר אשר היה בנוקדים להגיד שהיה רועה מקום אדם אחר או היה משרת לרועים כי זהו מה שכיוון באמרו אשר היה בנוקדים לא כמו שכתב הרד"ק שהיה גדול הרועים כפי תרגום יונתן, ובזה עצמו נאמר במשה אדוננו ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו (שמות ג, א), להגיד שבהיותו עמוס השפל והרש שברועים שלא למד חכמה ודעת קדושים חלה עליו הנבואה וחזה על ישראל שאליו היתה עיקר נבואתו הנבואות שיספר בספר הזה, כי הנה נבואות דמשק ועזה ושאר האומות וגם נבואות יהודה אשר זכר לא באו מכוונות מפאת עצמן כ"א לעשות מהם טענה לענין ישראל.

וזכר שהיתה נבואתו בימי עוזיהו מלך יהודה ובימי ירבעם בן יואש שמלכו בזמן א' וכבר בא בדבריהם (ויקרא רבה י, ב) אמר ר' פנחס למה נקרא שמו עמוס שהיה עמוס בלשונו וכן אמרו שהיו קורין אותו פסילותא רוצה לומר קטיע לישנא, ואמנם אמרו שנתים לפני

הרעש אפשר לפרש שהוא להגביל התחלת נבואתו שהיה אז לפי שהרעש היה בימי עוזיהו ודבר גדול היה כמו שנאמר לעתיד ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עוזיה וגומר, ולזה החשבון עצמו אמר ישעיהו (ז, ח) ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם שהיה מספר השנים ההוא לנבואת עמוס כדברי חז"ל, ור' אברהם בן עזרא כתב שזכר הרעש להודיע שעמוס ניבא עליו קודם בואו כמו שנאמר והכתי בית החורף על בית הקיץ, ואינו נכון כי הפסוק ההוא יותר נכון לפרשו כפי פשט הפרשה על חרבן שמרון מעל הרעש שהיה בימי עוזיה מלך יהודה על כן אמרתי שאין פי' שנתים לפני הרעש כי אם הגבלת כל זמן נבואתו והתמדתה שאותם שתי שנים קודם הרעש ניבא עמוס ולא עוד בכל ימיו ולכן אמר אשר חזה וגומר שנתים לפני הרעש כי אותם שנתים חזה לא עוד.

פסוק ב

ואמנם אמרו השם ומציון ישאג וגומר, הפסוק הזה מוכיח שיואל נביא קודם עמוס ולכן הונח ספרו קודם ספר עמוס כי הנה יואל (ד, טז) אמר הכתוב הזה עצמו ויי מציון ישאג ומירושלם יתן קולו ועמוס לקח דבריו אלה ועשה מהם התחלת נבואתו, ורש"י פירש מציון ישאג מבית קדשי הקדשים הדבור יוצא, רצה הרב בזה שזה הפסוק הוא הקדמה לנבואות עמוס שיבאו בזה הספר ושרצה לומר הנביא שעם היותו בתוך עם טמא שפתים מלכות ישראל הנה השם מציון ישאג ומירושלם יתן קולו ונבואתו לנביאים בכל מקום שהם, והענין שבהיות שמה השכינה וארון ברית השם משם היתה יוצאת הנבואה לכל הנביאים ומגיע השפע בקלות באמצעות הארון, וכמו שכתב הרב רבינו נסים זכרונו לברכה, ואמר זה להגיד שאף על פי שהוא היה בלתי ראוי לנבואה מצד מעלתה וכבודה הנה השם יתברך ישאג כארי עליו ואם ה' אלקים דבר מי לא ינבא. ורבי אברהם בן עזרא פירש רעש גדול שיהיה ואז ימנע הגשם ויהיה להם חסרון לחם ומים, ושעליו אמר ואבלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל רוצה לומר מעצירת הגשמים וכן פירשו הרב רבי דוד קמחי, ואינו נכון כי חסרון המים לא יחייב הרעם בהכרח, גם שלא יקרא הרעם שאגת השם כי אם הנבואה כמו שאמר זה הנביא עצמו אריה שאג מי לא יירא (לקמן ג, ח) ופי' מה היא השאגה באמרו ה' אלקים דבר מי לא ינבא ולי נראה שמ"ם מציון ומירושלם אינה מ"ם המקום אבל היא מ"ם הסבה כמו שפירשתי למעלה, ושהמאמר הזה הקדים הנביא לנבואות אשר יזכור להגיד שהשם יתברך מסבת מה שעשו האומות בישראל ישאג להעניש כי ציון הוא ראש ישראל וגם כן מפני הרעות שנעשו בירושלם וכל ארץ ישראל שירושלם הוא ראש כל המלכות יתן קולו לאבד את בני יהודה וישראל, ולכן

אמר כנגד האומות ואבלו נאות הרועים שהם האומות אשר הלכו לרעות בארץ הקדושה ולאוכלה ולהחריבה יאכלו ויחרבו הם גם כן כמו שיזכור מדמשק ועזה צור ואדום עמון ומואב שיהיה חרבנם מפאת מה שעשו כנגד ישראל שה' מציון ישאג עליהם, ולזה נטה יונתן במה שתרגם ויצדון מדורי מלכיא, וכנגד מה שינבא על יהודה וישראל אמר ויבש ראש הכרמל שהוא ירושלם וכל ארץ ישראל ר"ל כמו שיפקוד וישאג השם להעניש לכת האומות המרשיעות לישראל ככה ישאג על ישראל עצמו לפקוד עליהם חטאתם. ואם על כל פנים נרצה לפרש מ"ם מציון ומירושלם שהיא מ"ם המקום יהיה ענין הכתוב שמפני שהיתה השכינה בציון וירושלם לכן יחס שמה קנאת השם והתעוררות הנקמה על כל מה שעשו האומות בכל ארץ ישראל בכלל ועל יהודה וישראל גם כן החטאים בנפשותם, והותרו עם מה שפירשתי בפסוקים האלה שתי השאלות הראשונות שזכרתי:

פסוק ג

כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק וגומר. עמוס הנביא ניבא כאן על שש מלכיות האומות דמשק שהוא ראש מלכות ארם ועזה שהיא ראש מלכות פלשתים וצור ואדום ועמון ומואב. ואמנם למה לא זכר שאר האומות שהחריבו את ישראל נראה לי בסבתו א' מב' טעמים. הא' שעמוס ראה דברי יואל ונסמכה נבואתו לנבואת יואל וכבר פירשתי שיואל ניבא על חרבן המחריבים את א"י וירושלם אם בחרבן ראשון ואם בחרבן שני כמ"ש וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת עמי חלקו (יואל ד, ב), ואמר ג"כ מצרים לשמה תהיה ואדום למדבר שממה, שכמש"ש אמר מצרים על אומת הישמעאלים שנתהוו מהבבליים שעשו חרבן ראשון ואמר אדום על רומי שהחריבה בית שני ולכן לא הוצרך עמוס להנבא עליהם וניבא על שאר האומות שלא ניבא יואל, האמנם זכר יואל צור וצידון וחזר עמוס וזכר צור לפי שצור נחרבה ב' פעמים כמ"ש בפי' ספר ישעיהו האחד ע"י נבוכדנצר שכבש את צור ועשה בה טבח גדול והב' ע"י אלכסנדר"וס מוקדון שאז החריב צור חיל וחומה יחדו אומללו והשמימה בהחלט מאין יושב עוד עליה עד היום הזה, ויואל דיבר מזאת החרבן הגדול והאחרון ועמוס דיבר מהאחד שעשה נבוכדנצר, וכן ניבא יואל על אדום ואדום למדבר שממה וחזר עמוס וניבא על אדום אבל יואל ניבא על מלכות רומי כמ"ש ועמוס זכר פשעי אדום הסמוך לירושלם ושריפת תימן וכמו שאבאר. והטעם הב' הוא שהביא הנביא ראיה וטענה לישראל משכניהם הרעים שעם היותם אומות בלתי מיוחדת להנהגת הש"י והשגחתו ובגוים אין תורה הנה הענישם הש"י על הפשעים שבהם ואיך לא יעניש ג"כ את ישראל עמו ונחלתו, ושקבלו תורתו

בהיותם נלכדים באותם הפשעים עצמם יותר מאותם האומות ולכן לא הביא להם ראיה מהאיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעם כי אם משכניהם הקרובים לא"י. והנה אבאר בפי' פרשת ישראל איך הפשעים שייחס לאומות האלה ולבני יהודה כולם יחד נמצאו בישראל באופן יותר חמור ממה שהיו באומות ולכן לא זכר פשעים אחרים שלא היו מתיחסים לישראל.

ואמנם מה הם הג' פשעים שזכר אותם בכל האומות בשוה חז"ל בפ' יום הכפורים (יומא פו, ב) כמו שזכרתי אמרו אמר רבי יהודה בר' יוסי עבר אדם עבירה פעם ראשונה מוחלין לו שנייה מוחלין לו שלישית מוחלין לו רביעית אין מוחלין לו שנאמר ועל ארבעה לא אשיבנו ואומר הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, והנה רש"י בשלימות דעתו וזכות שכלו לא יכול לסבול שהיו המספרים האלה מהפשעים בכל האומות בשוה, ולכן כתב זכרונו לברכה ואם יש יותר כל שכן שיש בכלל המרובה המועט ועל ארבעה לא אשיבנו על פשע רביעי אין עלי עוד להשיבו מקחת גמולו מאתי וכל שכן אם בידם פשעים הרבה ע"כ, ואם היה בכתוב כל מה שאמר הרב היה היתר השאלה השלישית שזכרתי ממה שיקל אבל עיקר פירושו חסר מן הספר, ורבי אברהם בן עזרא כתב והטעם כי יזהירנו ואם לא ישמע יענישנו בפעם הרביעית, ויפה אמר על הדור הרביעי אם היו כל הדורות רשעים ואתה רואה גם כן שאין כאן התראה באומות וגם לא עברו דורות. ולכן נראה לי לפרש שלא אמר בנבואות האלה על שלשה פשעי כי אם על שלשה הפשעים החמורים מכל הפשעים שהם עבודה זרה גלוי עריות ושפיכות דמים ששלשתם נמצאו מסתמא בכל אומה ואומה אחרי שאין להם התורה האלקית שתרחיקם מהם, כי הנה עם היותם נכללים בשבע מצות בני נח כבר סרו האומות משמירתם וכמו שדרשו חכמינו ז"ל על ראה ויתר גוים, ויאמר כאן שכל אומה מאלה היתה חייבת להשם יתברך בשלשת הפשעים האלה כפי שטיפתם במעשים המגונים וכשיתוסף עליהם פשע רביעי תתמלא סאתם ויקבל מיד עונש כולם ולכן אמר כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק שהיא ראש ארם שהם העבודה זרה והגלוי עריות והשפיכות דמים אשר בקרבם, ועל ארבעה שהוא פשע אחר שעשו כנגד ישראל כמו שיזכור לא אשיב גמולם, ויהיה אם כן אמרו לא אשיבנו בתמיהה כלומר האם ראוי שעל שלשה פשעי דמשק ועל הרביעי לא אשיב לו גמולו באמת ראוי הוא שאשיב גמולם בראשם ומלת אשיבנו הוא מלשון וחרפתו ישיב לו אדניו (הושע יב, טו), ישוב עמלו בראשו (תהלים ז, יז) תשיב להם גמול השם כמעשה ידיהם, וביאר הפשע הרביעי שעשה דמשק באמרו על דושם בחרוצות הברזל את הגלעד והוא מה שנאמר ויכם חזאל בכל גבול ישראל מן הירדן ועד הגלעד (מלכים ב י, לג),

רוצה לומר שהיו עושים דרך נקמה ובזיון ליושבי הגלעד שהיו מעבירים חרוצות ברזל על גופם כמו שדשין בהם את התבואה, וכבר עשה דוד ככה בבני עמון וישם במגרה ובחרוצי הברזל (שמואל ב יב, לא), וכאשר על שלשה פשעיהם החמורים עשו זה נתמלא סאתם, (ד) ויצא דבר מלכות מלפניו ית' לשלח אש בבית חזאל כלומר במלכים הבאים מזרעו והאש הוא רמז אל האויב אשר יבא ויחריב ביתו, וירמוז כאן באש אל מלך אשור שכבש דמשק והמית את רצין שהיה מזרעו, ולפי שארמון בית המלך אשר בדמשק בנאו בן הדד מלך ארם לכן אמר ואכלה ארמונות בן הדד, וחכמי הנוצרים כתבו שהאש אשר יעדו הנביאים ענינו חרון אף ה' שלא ישוב ממנו בשום צד ואין זה רחוק ממה שפירשתי.

פסוק ה

ואחר שזכר חרבן המלכים ואמונותיהם זכר חרבן ארצם באמרו ושברתי בריח דמשק ר"ל כי אם היותה גדולה וחזקה דלתים ובריח ישברם השם, והענין שלא יצילוה דלתותיה ובריחיה ולא תעמוד לפני האויב, ואומרו והכרתי יושב מבקעת און ותומך שבט מבית עדן חשבו המפרשים שבקעת און היה עיר גדולה בארם וכן בית עדן, אבל אני אגידך אמתת הדבר הזה מפי השמועה ועדות אמת בקעת און היא הבקעה הסמוכה לדמשק שהיא הבקעה היותר דשנה ומשובחת מכל בקעות העולם בכל מיני פירות ותבואות משובחים לאין תכלית ובאותה בקעה בכל כרם ובכל פרדס ושדה אשר שם יש בית ומגדל ושם מתישבין אוכלוסין רבים מאנשי דמשק, ועל אותה בקעה אמר כאן באמת והכרתי יושב מבקעת און שבבוא האויב נחרבה הבקעה מפני שברחו היושבים משם ולרשעת אנשי דמשק קראו בקעת און, ואמנם בית עדן הוא עצמו דמשק שלהיותה עיר מעודנת ומעונגת לאין תכלית נקראת בית עדן עד שאומרים הישמעאלים שהנביא אשר להם מחמ"ד בא לדמשק וקודם שנכנס בה ראה הבקעה והעיר מהר אחר ואמר לא אבא הנה בשום צד לפי שהיא גן עדן ומי שיכנס בעדן הזה לא יכנס בעדן של מעלה כי אין אדם זוכה לשני גני עדן ושהלך משם ולא נכנס בדמשק, ולפי שמלך אשור בא עליה והמית כל זרע המלוכה והחריב העיר והבקעה לכן אמר פה הנביא ותומך שבט מבית עדן כי המלך והשוטר או מושל הוא תומך השבט בידו לרדות העם ואמר שזה יכרת כולו ממנה בבוא האויב, ואחרי שזכר הרג המלכים וחרבן הארץ זכר גלות העם באומרו וגלו עם ארם קירה שקירה הוא שם עיר בארץ אשור וכ"כ בספר מלכים (מלכים ב טז, ט) ויעל מלך אשור אל דמשק ויתפשה ויגלה קירה ואת רצין המית, הנה ביאר שהפשע אשר עליו נתמלאה סאתה של דמשק היה בעבור הרעה שעשה לישראל רוצה לומר ליושבי גלעד בדרך בזיון והכנעה:

פסוק ו

כה אמר ה' על שלשה פשעי עזה וגומר. סיפר גם כן שכן אמר השם על עזה ראש מלכות פלשתים הסמוכה לירושלם שלהיות בין הפלשתים ההם שלשת הפשעים עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים ועוד נתוסף עליהם פשע אחר ממה שעשו לישראל האם היה ראוי שלא ישיבנו רוצה לומר לעם עזה ברעתו כי באמת ראוי היה שישיב להם גמול השם כמעשה ידיהם, והנה הפשע הד' אשר עשה היה כנגד ישראל והוא אמרו על הגלותם גלות שלמה להסגיר לאדום, ורש"י פירש גלות שלמה גלות ישראל שתהא שלימה שלא ימלט איש שהיו עומדים על הדרכים ותופשים הנמלטים מישראל ומסגירים אותם וכך עשו אנשי צור, ויותר נכון הוא מה שכתב הרד"ק שהפלטים מהמלחמה מארץ ישראל היו בורחים דרך ארץ פלשתים שהיא סמוכה להם לפי שהיו בשלום עמהם ופלשתים היו לוקחים ומסגירים אותם ביד אדום, ויהיה לפ"ז שיעור הכתוב על הגלותם את ישראל גלות בהיותם בשלום עמהם כדי להסגירם לאדום, ואם אמר זה על חרבן בית שני יהיה אדום חיל הרומיים שבאו עם מלכי ישראל והיה ענינו שבני אדום ישבו מבנ"י שבי כי כן דרך המלחמות שפעם ינצח זה ופעם ינצח זה ובהיותם שבויים בארץ אדום יברחו משם בנ"י השבויים ויבאו לפלשתים שהיו בשלום עמהם ובטחו בהם והפלשתים ברשעתם היו מסגירים אותם ביד אדום הפך מה שאמרה תורה לא תסגיר עבד אל אדוניו (דברים כג, יז), ועז"א על הגלותם גלות שלימה להסגיר לאדום שהיו מגלים לבני ישראל היושבים שלמים עמהם ומחזיקים אותם באונס בהסגירם לאדום.

פסוק ז

ולכן גזר השם לשלוח אש האויב בחומת עזה שתאכל ותשרוף הארמנות היפים שלהם, (ח) וכן יכרית העם היושב באשדוד ותומך שבט מאשקלון שהם כולם ערים מפלשתים עזה ואשדוד ואשקלון ועקרון, ולא זכר גת כי למלכי יהודה היתה, וממ"ש ואבדו שארית פלשתים יראה אמתת מה שזכרתי שהיתה נבואת עמוס אחר נבואת יואל בזמן ומפני שעמוס ראה נבואות יואל על חרבן צור וצידון וגלילות פלשת לכן לא ניבא עליהם וניבא על שאר הערים ואמר מפני זה ואבדו שארית פלשתים.

פסוק ט

וכן זכר בפשע הזה בעצמו על צור באמרו על הסגירם גלות שלמה לאדום שהיו מסגירים פליטי ישראל בהיותם בשלום עמהם לאדום, ולא זכרו ברית אחים שהיה ברית ושלום בין ישראל וצור, וכן היתה מקדם בין חירם ובין שלמה כמו שנאמר ויכרתו ברית שניהם (מלכים א ה, כו), והיו קוראים זה לזה אחים כמו שנאמר מה הערים אשר נתת לי אחי,

(י) ולכן גזר השם לשלוח אש בחומת צור שהוא רמז לנבוכדנצר שבא והחריב את צור וארמנותיהם, הנה התבאר שעזה וצור השתתפו ונשתוו בפשע הד' כמו שנשתוו בשלשת הפשעים של שאר האומות.

פסוק יא

ואחר כך גזר גזרת אדום, וכבר פירשתי אני במשמיע ישועה על שלשה פשעי אדום שהיה הראשון מהם בימי עשו שרדף אחרי יעקב אחיו, והשני בימי משה כשעברו ישראל בגבול אדום שלא נתנו עבור בגבולו שנאמר פן בחרב אצא לקראתך (במדבר כ, יח), והשלישי בחרבן בית ראשון וכמו שנאמר זכור ה' לבני אדום את יום ירושלם האומרים ערו ערו (תהלים קלז, י), והד' הוא מה שעשו האדומיים שנתישבו ברומי שהחריבו את בית שני ושפכו בני יהודה כמים סביבות ירושלם ושעל זה אמר עמוס על שלשה פשעי ישראל וגומר, וביאורם כי באמרו על רדפו בחרב אחיו רמז אל הראשון שעשו רדף אחר יעקב להרע כי עם היות שלא עשאו בפעל כבר היתה כוונתו רצויה, ועל הב' אמר ושחת רחמיו, ועל הג' אמר ויטרוף לעד אפו שהוא החרבן ראשון, ואולי אמר לעד מלשון בבקר יאכל עד (בראשית מט, כח), עד שבאו אז בני אדום לירושלים לשלול שלל, ועל חרבן בית שני והגלות הארוך הזה והרעות שסבלנו בו מאומת אדום אמר ועברתו שמרה נצח שמפני אורך זה הגלות אמר בו לשון נצח, האמנם כפי מה שפירשתי בפרשיות האלה כולם יותר נכון לפרש שאמר השם שעל שלשת הפשעים החמורים שיש להם לאדום שהם עבודה זרה וג"ע וש"ד ועל הד' שהוסיף עליהם כנגד ישראל האם ראוי שלא ישיבהו כמעשיו הנה באמת ראוי הוא שיקח ענשו, והפשע הרביעית שעשה אדום כנגד ישראל הוא אמרו על רדפו בחרב אחיו והוא שכאשר עברו ישראל על אדום במדבר אמר ויצא אדום לקראתו עם היות שמשה שלח אליו דברי שלום ואמת וקראו באמרו כה אמר אחיך ישראל והוא באכזריותו שחת רחמיו והקורבה והיחס שהיה ביניהם ורדפו בחרב כמ"ש פן בחרב אצא לקראתך, ואותו אף ועברה שהיה לו עם ישראל שמרה נצח כי אחרי שישבו ישראל בארצם תמיד אדום היה להם כאויב. ולכן היתה גזרת השם עליו מדה כנגד מדה הוא שמר עברתו לנצח גם השם ישמור להם עברתו לנצח אם באותה ארץ אדום הסמוכה לירושלם שעליה אמר, (יב) ושלחתי אש בתימן שהיא בארץ אדום הקרובה לארץ ישראל, וגם ישמור הש"י עברתו עד שבאחרית הימים תאכל ארמנות בצרה שהיא העיר הגדולה, וכבר פירשתי בפי' ספר ישעיה בפרשת קרבו גוים לשמוע שעם היות רומי מארץ יון הנה יוחסה לאדום לפי שבני אדום נתישבו בה ומלכו בה המלכים הראשונים מבני אדום, ושם כתבתי ראיות ברורות על זה מספורי דברי הימים

אשר לשרים, ובארתי גם כן שעם היות שהיתה במואב עיר אחת ששמה בצרה הנה נקראת רומי גם כן באותו שם לפי שענין בצרה הוא בצורה, ולהיות רומי עיר בצורה גדולה וחזקה מאד נקראת כן, וכבר כתבתי למעלה שניבא עמוס כאן על חרבן ארץ אדום הסמוכה לירושלם ועם זה ניבא גם כן על חרבן רומי העיר הגדולה לבני אדום בפרט, אמנם יואל ניבא על כל מלכות אדום שהוא שם נאמר על כללות.

פסוק יג

וזכר גם כן גזרה אחרת שגזר השם יתברך בבני עמון באומרו האם ראוי שעל שלשה הפשעים עבודה זרה וג"ע וש"ד שיש בבני עמון ועל הד' שעשו כנגד ישראל על כולם לא אשיבנו באמת אשיב להם גמול כמעשה ידיהם, והפשע הד' הוא על בקעם הרות הגלעד למען הרחיב את גבולם והרות הוא מלשון הרים אם לא שהרים הוא שם הרבים לזכרים והרות הוא שם רבים לנקבות וכולם מגזרת הר הם, והענין שלפי שהיו בני עמון סמוכים לארץ הגלעד היו בוקעים ההרים שהיו סמוכים לארץ הגלעד להרחיב בהם גבולם והיו מסיגים גבול הגלעד וארור מסיג גבול רעהו, וכן אמר ירמיהו (מט, א) לבני עמון כה אמר ה' הבנים אין לישראל אם יורש אין לו מדוע ירש מלכם את גד ועמו בעריו ישב, וזכר גד והוא הדין לארץ הגלעד כי בו עבר הירדן למזרח היה גם כן, ורש"י פירש הרות כמשמעו הנשים ההרות והוא רמז למיעוט החמלה וכדי שלא ישאר שריד בישראל ושלכן אמר הנביא הבנים אין לישראל אם יורש אין לו, (יד) ואמר שלכן יהיה עונש עמון שיבא אש האויב בחומת רבה שהיא רבת בני עמון העיר הגדולה שלהם, ויאכל ארמנותיה בתרועה ביום מלחמה שילחם עמהם האויב, וזכר שתבא פתע פתאום רעתו ומפלתו במהרה ועל זה אמר כסוער ביום סופה על דרך מה שאמר שלמה (משלי א, כז) בבא כשואה פחדכם ואידכם כסופה יאתה, (טו) ואמר שלא לבד הארץ תלכד אבל גם מלכם ושריהם יחדיו ילכו בגולה כי נחתם גזר דינם על הגזל ואכזריות ההרות שעשו:

פרק ב

פסוק א

וזכר גם כן גזרת מואב באמרו כפי הדרך הנזכר על שלשה פשעי מואב ועל ארבעה לא אשיבנו על שרפו עצמות מלך אדום לשיד. ואתה תראה שכל מה שזכר מחרבן דמשק ועזה וצור ואדום ובני עמון היה לסבות מתיחסות לישראל אבל במואב לא ידענו למה הכניס כאן ענשו על מה שעשה לאדום אויב חרף ה', ורש"י כתב שפעם אחת נפל מלך אדום ושרפו עצמותיו וטחום בקירות הבית ותבע הקב"ה עלבון המלך שנהגו בו בזיון

והוא על דרך תוספת': והר"א כתב עצמות מלך אדום לשיד דרך בזיון והוא מבני יצחק, וכל זה רחוק הוא מדרך האמת. אבל אמתת הענין הזה לדעתי הוא שסדור הנבואות האלה הביאו לזה כי הוא התחיל בדמשק שנלחם עם אנשי הגלעד בבזיון גדול וזכר אחר כך עזה וצור ששניהם פשעו במרד ובמעל ובהפרת ברית שלום שהיה בינם ובין ישראל כדי להסגירם לאדום, ואח"כ זכר אדום להגיד על מה היתה אותה מלחמה בין אדום ובין ישראל עד שהיו הפלשתים ובני צור מסגירים אותם ביד אדום, וביאר שהיתה לרוע תכונת אדום ששחת רחמיו.

ואחר שזכר מלחמת דמשק ומלחמת אדום שסבבה מרד עזה וצור זכר מה היתה סבתם בשתי המלחמות האלה, ואמר שסבת מלחמת דמשק על הגלעד ודושם בחרוצות הברזל את יושביה היה מה שהתחילו בני עמון לעשות בגלעד למען הרחיב את גבולם ולמדו מהם אנשי דמשק, וכן זכר מי נתן מלחמה ואיבה כל כך בין אדום ובין ישראל בהיותם אוהבים ומתחברים מלך אדום עם מלך ישראל ומלך יהודה להלחם על מואב, ואמר שהיתה הסבה בזה לפי שבאותה מלחמה יצא מלך מואב ויקח את בן מלך אדום ויעלהו עולה על החומה שעל חומת העיר שרף אותו כעולה לאלהיו, ולפי שהעולה כולה כליל לכן אמר כאן על אותה עולה על שרפו עצמות מלך אדום לשיד כי לפי ששרף עצמותיו עד אשר דק לעפר אמר לשיד, וכבר נאמר בספר מלכים על זה ויהי קצף על ישראל, שהכוונה שם שהיה קצף מלך אדום על ישראל בעבור שהביאו לאותה מלחמה אשר נשרף שם בנו, ומשם והלאה נמשכה השנאה בין ישראל ובין אדום ותהי המלחמה חזקה ביניהם ואז היו הפלשתים ובני צור מסגירים את בני ישראל בידיהם, והנה מואב היה אם כן סבת קצף מלך אדום ומלחמתו על ישראל וכל הרעה שעשה אדום בישראל מלך מואב סבב אותה במה שעשה בזה, (ב) ולכן יהיה מעונשו שישלח השם אש האויב במואב ותאכל ארמונות הקריות שהיא העיר הגדולה או הקריות הגדולות שבמואב וימות מואב בשאון בתרועה בקול שופר מהמלחמה שתבא עליו, (ג) וכן יכרת שופט מקרבה שהוא שם נאמר על המלך וכל שריה מאותה העיר קריות יהרגו עמו.

פסוק ד

ואחרי שזכר ענין האומות זכר ג"כ חרבן יהודה לפי שגם המה היו ביניהם ג' הפשעים ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים והוסיפו עליהם שמאסו את תורת ה' וחקיו לא שמרו, כי לא די שהיו עובדים לע"ז אבל גם בשותפות לא היו עובדים את השם ולכן היו מואסים תורתו ובלתי שומרים את חקיו ויתעום כזביהם אשר הלכו אבותם אחריהם שהם הבעלים שהיו עובדים ונביאי השקר שהיו שומעים, (ה) ולכן נגזר עליהם שתבא אש ה' ביהודה

והיא חרב נבוכד נצר שהחריבם והגלם, וגם האש כפשוטו שאכלה ארמנות ירושלם בית ה' ובית המלך כמו שנזכר שם.
הנה התבאר מזה כולו שג' הפשעים אשר נזכרו ח' פעמים בנבואה הזאת הם הע"ז גילוי עריות ושפיכות דמים שהיו בכל אומה ואומה מאלה וכן בבני יהודה ובני ישראל, ושלכן נאמרו בשוה בכל האומות האלה מבלי חילוף, ושמה שנגזר מהגזרה האלקית בדמשק ועזה וצור ואדום ועמון וגם ממואב היה כולו ממה שהרעו לישראל, ושסיפר לבד משש האומות האלה לפי שהיו קרובות לירושלם וכדי לעשות מהם טענה על ישראל לפי שלא נזכרו בנבואות יואל ולכן השמיט שאר האומות שנזכרו שם ולא זכר אומות אחרות שעשו רעות זו לזו לפי שלא הרשיעו בהם את ישראל, ושמה שזכר מיהודה היה גם כן לעשות טענה מזה על ישראל ולכן נזכרה קודם נבואת ישראל. ועם זה הותרו השאלה השלישית והרביעית והחמישית שהעירותי בזאת הנבואה:

פסוק ו

כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל וגומר. חכמי הנוצרים חשבו לעשות ראיה מהנבואה הזאת על ענין דתם, ופירשו על שלשה פשעי ישראל כמו שפירשתי אני על ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים שהיו ביניהם ושהרביעי שעליו אמר ועל ארבעה לא אשיבנו הוא מה שביאר על מכרם בכסף צדיק שזה היה יש"ו הנוצרי, אבל תשובת ראייתם מבוארת מב' אופנים. הראשון שהפרשה הזאת לא נאמרה כי אם על מלכות ישראל לא על יהודה וירושלם שעליה באה פרשה בפני עצמה למעלה כמו שנאמר כה אמר ה' על שלשה פשעי יהודה וגומר, וידוע הוא אצלם שענין יש"ו הנוצרי לא היה בבית ראשון בהיות המלכיות חלוקים אבל היה בבית שני וכבר מלכות ישראל היה גולה ולא נתיחס אותו מעשה כ"א לבני יהודה, ואם היו הנבואות האלה נאמרות על בית א' א"א א"כ לפרש עליו על מכרם בכסף צדיק כי לא היה עדיין יש"ו בימים ההם, ואם יפורשו הנבואות האלה על בית שני הנה בפרשת יהודה היה ראוי לזכור ענינו כי ביניהם נעשה המעשה ההוא לא בפרש' מלכות ישראל שגלו קודם לכן יותר מת"ק שנה. והאופן הב' מהתשובה שמכרם בכסף צדיק הוא כמו ואביון בעבור נעלים הימצא בספריהם שנמכר יש"ו הנוצרי בעבור נעלים, כ"ש שאתה תמצא לזה הנביא עצמו ששנה נבואה זו אחר זו באומרו שמעו זאת השואפים אביון וגו' לקנות בכסף דלים ואביון בעבור נעלים, הנה התבאר שלא אמר זה על אדם רשום ידוע כי אם על דלים רבים שהיו מטין את דינם מפני שחד הכסף או בעבור נעלים וכדומה דבר ממנו ולכן אמר עמוס לקנות בכסף דלים לשון רבים ונניח הענין הזה כי הוא בטל מעצמו.

ואשוב לענין הנבואה עתה ינבא על ישראל ויאמר אחרי אשר ראיתם שהאומות האלה על החמס שעשו לישראל נגזרה עליהם מכת חרב והרג ואבדן וגם על יהודה מפני החמס שעשו להקב"ה במאסם את תורתו וחוקיו לא שמרו לא בינם למקום ולא בינם לחבריהם האם תחשבו אתם בנ"י להנצל בהיותכם נלכדים בעונות האומות ובני יהודה ופשעיהם, כי הנה ג' הפשעים החמורים שהיו בשאר האומות ג"כ הם בישראל האם עליהם ועל הרביעי לא אשיבנו באמת חרפתו ישיב לו אדוניו. האמנם מהו החטא ד' הזה בישראל ביארו הנביא שהיו בהם בפשע הד' של כל אחת ואחת משאר האומות אשר זכר, כי אם עזה וצור פשעו בהסגירם אותם שהיו חסים בצלם והיו עושים מהם מכירה וסגירה לאדום, ככה בנ"י הם מוכרים לכל אדם צדיק שיבטח בהם לאויבו או לבן מחלקותו ר"ל דינו ימכרו בכסף שיתנו לו בשחד ואף שלא יתנו להם כסף כי אם זוג נעלים אחד ימכרו הצדיק והאביון בעדם, ואין ספק שהיה המאמר הזה על שופטי הארץ ודייניה שמפני השחד היו מטים את הדין ומוכרים דין האיש הצדיק בכסף השחד או אפילו נעלים שיתנו לשופט, הנה א"כ פשע הפלשתים ופשע צור כבר נמצא בהם.

פסוק ז

ואם אנשי דמשק היה פשעם על דושם בחרוצות הברזל את הגלעד שהיו הורגין את האנשים בבזיון גדול, אף בנ"י שואפים על עפר ארץ בראש דלים ושואפים הוא מענין בליעה כמו באות נפשה (ירמי' ב, כד), שאפה רוח פי פערתי ואשאפה (תהלים קיט, קלא), ושאף צמים חילם, כן אמר אתם השואפים בבזיון על עפר הארץ והיתה השאיפה והבליעה בראש דלים שהיו בולעים ראש הדלים בהכנעה ובבזיון על הארץ, ותהיה בי"ת בראש דלים בי"ת החמר כמו במראות הצובאות (שמות לח, ח), כאילו אמר השואפים על עפר ארץ ראש דלים. גם אפשר לפרש בזה שהאשימם שהיו ממנים על הצבור האנשים אשר היו רואים שראשיהם כפופים ומביטים למטה לארץ כי שואפים אפשר לפרשו מענין הבטה כמו כעבד ישאף צל שואף זורח (איוב ז, ב), יאמר השואפים והמביטים על עפר הארץ פניהם למטה תמיד בדרך ענוה אותם היו בראש דלים אבל אחרי מנויים בדרך ענוים יטו שנטו מדרך הענוה לדרך הפרישות כאנשים הצבועים, והפירוש הראשון הוא יותר נכון.

ואם אדום לא היה שומר קורבה לאחיו ושחת רחמיו ולא זכר ברית אחים ג"כ ימצא בבנ"י פשע דומה לזה מביטול הקורבה ושכחתה שדרך ענוים כלומר שנעדרה הענוה והבושה מביניהם עד שלא יבוש ללכת איש עם אביו את הנערה לשכב אצלה להיות עמה שלא די האח עם אחיו אבל גם האיש עם אביו שראוי לנהוג בו כבוד היו עושים זה, וכבר

כתב רש"י שהנערה שנזכרה כאן היא הנערה המאורשה והיו א"כ איש ואביו הולכים לשכב עם א"א כי לכן לא אמר ילכו אל הזונה כי אם אל הנערה שהיא המאורשה, וביאר כ"ז מרשעתם שהוא באמת חלול ה' גדול כאילו אמר שהיו מכוונים למען חלל את שם קדשי אשר צויתי אותם והתקדשתם והייתם קדושים (ויקרא יא, מד).

פסוק ח

ואם בני עמון היו גוזלים הרות הגלעד למען הרחיב גבולם, הנה גם בבנ"י היה דוגמת זה שעל בגדים חבולים הממושכנים אתם שאינם שלהם יטו אצל כל מזבח כי ילבשו אותם ויטו עצמם להסב אצל כל מזבח אלקיהם על המאכל והמשתה, ובזה היו מרחיבים את גבולם ומשתמשים מאשר אינו שלהם.

ואם מלך מואב עשה עולה לאלהיו מבן מלך אדום שלא היו בנו ולא עמל בו גם דוגמת זה תמצא באלו שיין ענושים האנשים שעונשין אותם כסף וקונים יין ושותים בית אלהיהם בדרך עבודתם כדמות מואב שעשה עולה מבן מלך אדום ככה אלה יעשו עולה לא משלהם כי אם מיין ענושים.

פסוק ט

וכיון שיש באלו ג' הפשעים החמורים כמו בשאר האומות וגם הפשע הד' של כל אחד ואחד מהם הלא יתנו לב שגם את האומות אשר לא ידעוני אני מעניש, והראיה לזה כי אני השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו במעלה וכבוד, וחסון הוא כאלונים בחוזק וגבורה שהשמדתי פריו ממעל ושרשיו מתחת והלא יפחדו א"כ מאשר אעשה להם, וכבר כתב רש"י פריו ממעל שרים העליונים ושרשיו מתחת שרים התחתונים, ונ"ל לפרשו שלא ישפע עליהם שפע שריהם של מעלה כי הוא היה הפרי שהיה זן אותם וג"כ טבע הארץ אשר היו בה כי זהו השרשים התחתונים מטבע האדמה העוזר לנולדים בה הכל יעדר מהם באופן שנסחו רשעים ממנה, ואמר כל זה כנגד נבואות האומות שכמו שעל פשעיהם נגזרו גזרות לרעתם כן יעשה בבני ישראל.

פסוק י

עוד אמר להמשיל ענינם לפשע בני יהודה אשר זכר הנה אנכי העלתי אתכם מארץ מצרים ליחד אתכם להנהגתי והולכתי אתכם במדבר ארבעים שנה ללמד אתכם מצותי חקותי ותורותי וכל זה כדי שתזכו לרשת את ארץ האמורי, (יא) ואחרי שהייתם בה הקימותי מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנזירים כי הפרישות והנזירות מביא לידי רוח הקודש, האף אין זאת כלומר התנכלו להכחיש דבר מזה בפי ישראל כי הוא דבר מפורסם ואתם עשיתם בהפך כי מאסתם את תורת השם וחקותיו לא שמרתם כאשר

עשו בני יהודה, (יב) כי הייתם משקים את הנזירים יין כדי לטמאם וכדי שלא תחול בהם רוח הקדש ולא יבאו להנבא, ועל אותם שכבר היו נביאים צויתם לא תנבאו וכזה ניבא עמוס עצמו על מה שהיה עתיד להעשות לו שצוווהו שלא ינבא. ויש לי לפרש האף אין זאת שהוא כאומר האם אפילו אין זאת בכם שלא די שלא מאסתם תורת ה' אבל גם אפילו הנזירים והנביאים אשר בכם תשקו את הנזירים יין ועל הנביאים צויתם לאמר לא תנבאו. ואחרי שאתם פשעתם ככל האומות אשר זכרתי וכבני יהודה גם כן ככל פשעיהם האם תחשבו שלא תענשו כמוהם, ולכן ביאר גלותם וחרבנם פרשה על פרשה בספרו זה באמרו, (יג) הנה אנכי מעיק תחתיכם וגו', כי ביאר להם ענשם וחרבנם דבר אחר דבר ולכן לא אמר בבני ישראל בכלל ושלחתי אש בשמרון לפי שביאר להם העונש בדרך פרט ולא בדרך כלל כמ"ש בשאר האומות ובבני יהודה בדרך כללי ושלחתי אש ואכלה וגו', כי הנה באותם אשר הביא בדרך טענה וראיה זכר עונשם בכלל אבל בבנ"י שהיה בהם עיקר התוכחה זכר ענשם בפרט והותרה בזה השאלה הו'.

ואמר הנה אנכי מעיק תחתיכם פירשו המפרשים אציק לכם במקומכם שלא תוכלו לברוח ולהנצל כי מעיק הוא מלשון מצוקה על כן אמר אחריו ואבד מנוס מקל כי לכבודכם לא תוכלו לברוח, ולי נראה שעקת הוא מלשון הברה וצלצול שהעגלה מפני כובד המשא אשר עליה תתנועע בכובד ותחדש בתנועתה קו צלצול חזק ומעיק הוא פעל יוצא, יאמר הנה אנכי מעיק תחתיכם רוצה לומר מכריח אתכם באופן שתצעקו ותרימו קול עקת רשע בעת רעתו כאשר תעיק העגלה שתכריח את האופנים אשר תחתינה שיעיקו ויצעקו בסיבת הכובד אשר עליהם שהוא רוצה לומר העמיר יכבד על העגלה באופן שהיא תעיק ותעשה את אופניה שיצעקו, כן יצעקו בני ישראל מפני הצרות שיבאו עליהם, (יד) וביאר למה יצעקו באומרו ואבד מנוס מקל רוצה לומר הקל ברגליו כפי מנהג העולם בראותו צרת המלחמה ינוס ובנוסו יודע שלא יזעק, גם האיש החזק שאינו קל לנוס כי יש עליו מגן וכובע ושרין קשקשים ואינו יכול לנוס אבל כל השתדלותו הוא לאמץ כחו למלט עמו וג"כ זה לא יזעק לפי שכל השתדלותו יהיה לאמץ כחו לא ברוב דברים, וכן הגבור שאינו במדרגת החזק לפי שהחזק יאמץ כחו להלחם על אומתו ועמו, והגבור הוא אשר בלבד ילחם למלט את נפשו מדרכו גם כן שלא יצעק, ועם כל זה שמדרך אלו שלא יצעקו הנה שלשת מיני אלו הלוחמים לא יועילו אז במעשיהם רוצה לומר הקל כי יאבד ממנו המנוס והחזק שלא יאמץ כחו בעד עמו והגבור שלא יספיק במלחמתו למלט את נפשו ולכן שלשתם יצעקו קול ענות חלושה כאשר תעיק העגלה שזכר.

פסוק טו

ומפני שזכר שיאבד מנוס מקל ראה לבאר על כמה מינים מהאנשים יאמר הקל, ואמר שיאמר על ג' אם על תופש הקשת לירות בחצים ואמר שזה לא יעמוד לירות כדרכו ויהיה קל ברגליו לנוס אבל לא יהיה לו מנוס, והשנית הוא הקל ברגליו רוצה לומר האיש שאינו תופש הקשת ולא רוכב הסוס שהוא היותר מוכן לנוס שלא יכבדו עליו כלי מלחמה ועם כל זה באותה עת הצרה אותו הקל ברגליו לא ימלט, וכן יש מין שלישי מהקל והוא הרוכב על הסוס קל ברגליו כאחד האילים ועם כל זה לא ימלט נפשו שקר הסוס לתשועה כי יתפשוהו האויבים. וזכר אם כן ג' מינים שיש באנשי המלחמה שהם המורים בחצים והרגליים שהם בעלי חרבות ורוכבי הסוסים, ואחר שביאר מה שאמר ראשונה ואבד מנוס מקל על כמה פנים יאמר הקל ושמכלם יאבד מנוס (טז) ביאר גם כן מה שאמר מענין החזק שלא יאמץ כחו והגבור שלא ימלט נפשו באמרו ואמיץ לבו בגבורים ערום ינוס ביום ההוא כלומר שהאמיץ והגבור שאין מדרכו שינוס לכובד כלי מלחמתו אבל יעמוד קיים וילחם, הנה בראותם שלא יוכל לאמץ כחו על עמו ולא הגבור למלט את נפשו ערום ינוס כי יפשט כלי מלחמתו ובגדיו כדי שיהא קל לנוס ויאבדו אם כן אנשי המלחמה כולם ולא יהיה לקלים המרוץ ולא לגבורים התשועה הנה בזאת ביאר על דרך כלל והמשל הצרות שיתחדשו בישראל ולכן הביא פ' אחרת אחרי זאת כדי לבאר הצרה ההיא שזכר בפי' וגלוי:

פרק ג

פסוק א

שמעו את הדבר הזה אשר דבר ה' עליכם בני ישראל וגומר. בפסוקים האלה ראוי לעיין מאד, אם ראשונה באמרו רק אתכם ידעתי על כן אפקוד ואם פירש ידעתי אהבתי כדברי המפרשים איך תהיה אהבתו אותם סבת פקידת עונותיהם אדרבה שהיה ראוי שיהיה הדבר בהפך שמפני אהבתו אותם יסלח להם ולא יפקוד חטאתם, גם ראוי לתת לב למה זה הביא ה' משלים רצופים זה אחר זה והיה די באחד מהם האחד הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו. הב' הישאג אריה ביער וטרף אין לו. הג' היתן כפיר קולו ממעונתו בלתי אם לכד. הד' התפול צפור על פח הארץ ומוקש אין לה. הה' היעלה פח מן האדמה ולכוד לא ילכוד. וראוי לתת צורך בכל חמשת המשלים האלה. ורש"י פירש רק אתכם ידעתי אהבתי ואתם פושעים בי על כן אפקוד עליכם, וכתב הראב"ע שדרך המלך לכעוס על עבדיו שידעו מנהגו יותר מהכפריים, ולדברי רש"י העיקר חסר שהיה לו לומר רק אתכם

ידעתי מכל משפחות האדמה ופשעיכם כי על כן אפקוד כי הפקידה על הפשע היא שלא נזכרה בכתוב לא על הידיעה שנזכרה, ולפי' הראב"ע היה ראוי שיאמר רק אותי ידעתם לא אתכם ידעתי, וכן פירשו הילכו שניהם יחדו על שהיו מצוי לנביאים שלא ינבאו כאומר כלום אמר הנביא דבר מלבו כ"א מפי דברים, והרד"ק פירש שלא יוכל לצאת מן העיר אדם מפחד האויבים ולא אפילו שנים אם לא נועדו, ופירשו הראב"ע והרד"ק הישאג אריה ביער וטרף אין לו כי בשמוע החיות קולו יעמדו במקומ' מפחדם לקולו ויבא ויטרוף מהם מה שירצה כן האויב הבא עליכם לא ישוב ריקם אבל יעשה כרצונו ויצליח, ורש"י פירש שהנביאים מדמים את רוח הקודש הבא עליהם לשאגת אריה שלא תהיה אלא על טרפו והוא רמז לפורענות שהוא נגזר מהקב"ה ושע"ז אמר היתן כפיר קולו כאומר היתן הקב"ה קולו ונבואתו לדבר קשה בלתי אם לכד אתכם באיזה עון, ופירש התפול צפור על פח הארץ כאומר אפשר שאתם עוברים עבירות ולא יהיו לכם למוקש היעלו עונותיכם מבלי שילכדו אתכם, והראב"ע פי' התפול צפור שהוא משל אחר שכבר תפול צפור הפורחת באויר על פח הארץ בתחבולות האדם וערמתו כ"ש שתפלו אתם בידי שאני עליון מכם והמוקש הוא האויב, ואל תחשבו שאחרי בואו ישוב מעליכם כי לא יעלה פח מן האדמה כל זמן שלכוד לא ילכוד. ואתה רואה כמה מהדוחקים יש לכל אחד מהפירושים האלה.

ומפני זה חשבתי אני בפירושם דבר אחר, והוא שאחרי שזכר הנביא למעלה פשעי האומות ועשיהם הוציא מהם כאן למוד וטענה רבה כנגד בני ישראל וכלל עמהם בני יהודה להשתתף שניהם בתורת השם והנהגתו העליונה, והוא אומרו כנגד בני ישראל שעליהם היה מדבר שמעו את הדבר הזה אשר דבר ה' עליכם בני ישראל ולא לבד עליכם אבל גם על כל המשפחות אשר העלתי מארץ מצרים כל אלה שבטי ישראל שנים עשר שמעו אותו, (ב) והדבר אשר דבר עליכם הוא אומרו יתברך רק אתכם ידעתי וגומר כלומר הנה שאר האומות איני משגיח בהם השגחה פרטית ולכן לא אביט בכל עונותיהם להענישם עליהם, אבל אתכם ידעתי בהשגחה פרטית והשגחתי בכם יותר מבכל משפחות האדמה, ואותה מעלה אשר עשיתי עמכם ברוב ידיעה והשגחה בפרטי מעשיכם תהפך עתה עליכם לרעה שאביט ואשגיח גם כן בכל עונותיכם כי בהיות עיני ולבי בכם כל הימים מאותה השגחה יתחייב וימשך שאביט גם כן בכל עונותיכם ועל כן אפקוד עליכם את כל פרטי עונותיכם יותר מבשאר האומות כי הפקידה תמשך אחר הידיעה וההשגחה ולכן אל תחשבו שהמעשה הרע לא יקבל תגמולו. ומפני שהיו בהם שתי מלכיות ישראל ויהודה ושניהם מאסו בדבר ה' ותורתו לכן אמר כנגד שניהם, (ג)

הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו רוצה לומר האם אפשר ששני המלכיות האלה הלכו יחדו בדרך העבודה זרה ומיאוס התורה אלא שנועדו והסכימו ביניהם לעבור על דת כי באמת במעשיהם הרעים הם מסכימים זה לזה כאלו נועדו, ואחר שהם נועדו יחד לעשות הרע בעיני השם גם האויבים יועדו יחדו לבוא עליהם לטרפם רמז בזה לסנחריב שהחריב את השבטים ולנבוכד נצר שהחריב את יהודה, (ד) ועל שניהם אמר הישאג אריה ביער וטרף אין לו וגומר.

פסוק ה

ואל תחשבו שתהיה מפלתן של ישראל ויהודה בידי אויביהם דבר קל יוכלו להנצל ממנה כי אם תפול צפור על פח הארץ ויבא האויב היתכן שמוקש לא יהיה לה כי הנה הפח כולה מוקשים וכאשר יעלה הפח מן האדמה אשר בא עליה האם אפשר שלכוד לא ילכוד, והנה כפל בזה המשל התפול צפור היעלה פח מפני שהיה יעודו על שתי הממלכות יחד ישראל ויהודה, וזכר בהם שני אויבים האריה והכפיר לכן כנגד האחד מהם אמר התפול צפור וכנגד השנית אמר היעלה פח.

פסוק ו

ולפי שהיה כל זה התראה גדולה והזהרה לישראל לכן אמר אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, וגזרת המאמר אם תהיה רעה בעיר וה' לא עשה כלומר אם יתקע שופר בעיר להזהיר את אנשיה מהאויבים הבאים עליהם ועם כל זה העם לא יחרדו ולא ישיתו אל לבם תקיעת השופר לשמור עצמם שזה כולו רמז להתראת השם יתברך ואזהרתו לעמו על ידי נביאיו ורשעת העם שלא שמעו אליהם, הנה אז בודאי אם תהיה ותבא רעה בעיר שיעלה ויבא האויב עליה ויחריבה ראוי שנאמר שיי לא עשה אותה הרעה אבל שהעם עשאה לעצמו, (ז) כיון שלא יעשה ה' אלקים דבר מהעונשים אשר כאלה כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים כדי שיתרו בעם וישמרו ממנה, (ח) ואין לכם שתאמרו שהנביאים היו אשמים בדבר שלא דברו ולא התרו בעם עם היות שהש"י גילה סודו אליהם כי זהו בלתי אפשר לפי שכמו שכאשר אריה ישאג אין מי שלא ייירא כן כאשר ה' אלקים דיבר מי לא ינבא. והמפרשים פירשו אם יתקע שופר בעיר האם ראוי שהעם לא יחרדו ואתם בני ישראל למה לא חרדתם בדברי הנביאים ואם תהיה רעה בעיר האם תחשבו שיי לא עשה באמת אינו כן כי הכל מאתו ולא יעשה דבר מבלי שגילה סודו אל עבדיו הנביאים וכאשר אריה שאג מי לא ייירא אם השם אלקים דבר מי לא ינבא ואיך אם כן תצוו אתם על הנביאים שלא ינבאו:

פסוק ט

השמיעו על ארמנות וגומר. עתה יחזור הנביא לספר עונש מלכות ישראל בפרט כפי חטאתיהם, וכיון שאמר השם אלקים דיבר מי לא ינבא צוה לנביאים ואמר להם השמיעו כלומר אל תחדלו מהנבא מיראת העם האומר לא תנבאון אבל אתם בדבר השם השמיעו על ארמנות באשדוד שהיא בארץ פלשתים, ועל ארמונות בארץ מצרים ופירושו כפי המפרשים שיאמר אל מלכיהם ורוזניהם היושבים בארמונותיהם האספו על הרי שומרון להחריבה כי שומרון הר היתה והרים סביב לה, והענין שהשם יתברך נתן להם רשות לבוא בארצו כדי לקחת הדין מהם, ואמר ושם תראו מהומות רבות בתוכה שהם מהומות האויבים שיעלו עליה והעשוקים שיהיו בקרבה והם בני שומרון שיהיו עשוקים וגזולים מאויביהם, והיה זה לפי שלא ידעו עשות נכחה כי כל בני שמרון חמס ושוד ירבו ולא ידעו לעשות פעולה ישרה ונכוחה אבל בהפך שהם אוצרים חמס ושוד בארמנותיהם זהו דרך המפרשים בפירוש פסוק השמיעו על ארמנות באשדוד והנמשך אחריו. ולא נחה דעתי בו לפי שחרבן השבטים לא היה על ידי מצרים ואשדוד כי אם על ידי מלך אשור. ולכן באתי לפרש הכתובים האלה באחד משני דרכים אחרים. האחד שלא אמר זה על ביאת האויבים אלא שישמיעו בארמנות אנשי אשדוד עם היותם חברי גנבים ומורדים ועל ארמנות המלכים שבארץ מצרים המלאה נאופים וגלולים ויאמרו אליהם שיאספו ויעלו על הרי שומרון לראות מעשיהם וגלוליהם ושהם בלא ספק יראו מהומות רבות בתוכה מאלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף ויראו גם כן עשוקים בקרבה שמלאה כל הארץ חמס (י) ושלא ידעו אנשי שמרון עשות נכחה בשום דבר כי הם האוצרים חמס ושוד בארמונותיהם וכאלו יתמהו האנשים הפושעים מאשדוד ומצרים מרוב החמס אשר יראו בשמרון שכל הרעות אשר באשדוד ומצרים לא דמו אליהם, והוא על דרך ועתה עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וראו הן היתה כזאת (ירמי' ב, י) זהו הדרך הראשון בפירוש הכתובים האלה. והדרך השני הוא, שאמר אשדוד מגזרת שוד ושודד יבואנו ומצרים מגזרת צרה ומצור יאמר השמיעו על ארמנות רוצה לומר בני ישראל שזכר באשדוד רוצה לומר ענין השדוד שיבא שודד עליהם, וכן ישמיעו על ארמנותם שיהיו בארץ מצרים רוצה לומר בארץ שלהם צרה וצוקה, ואומרו עוד כנגד האויבים האספו על הרי שומרון וראו מהומות רבות בתוכה ועשוקים ואז תדעו שראוים הם אנשי שמרון לעשות להם מהומות רבות ולהיותם עשוקים מקרבה לפי שלא ידעו עשות נכחה כמעשיהם, והנה גזר זה הש"י על ארמנות שומרון לפי שחמס ושוד היה תמיד בארמנותיהם ומדה כנגד מדה שודד יבואם.

פסוק יא

ולכן כה אמר ה' אלקים צר וסביב הארץ והוא מקרא קצר כאלו אמר צר יבא וסביב הארץ יחנה כדי שלא יהיה לכם מנוס ממנו ויוריד הצר ההוא ממך עוזך ר"ל שעם היות שומרון בוטח בעוזו ובגבורתו הנה הצר יורידהו ממנו וארמנותיהם שהיו אוצרים בהם חמס ושוד יהיו לבזה והוא אמרו ונבוזו ארמונותיך.

פסוק יב

ואמנם בענין העם והשבטים מה יהיה בהם אמר ה' שכאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל אוזן ר"ל שחוס האוזן מהצאן אשר יאכל בעדרו להיות לו לעד שאכלו האריה על דרך מ"ש בתורה אם טרוף יטרף יבאהו עד (שמות כב, יג), והענין שלא יציל מפי הארי כי אם דבר מועט ושלא יועיל לאכילה, כן ינצלו בני ישראל היושבים בשומרון לא גבור ולא איש מלחמה אלא החולים מהם שהיו בפאת מטה ר"ל השוכב מחליו, ומפני צרת האויב ישאר בקצה המטה ופאתה, ואמרו ובדמשק ערש כתב הרד"ק שהוא כפל ענין במלות שונות כי דמשק כמו פאה וערש הוא מלשון מטה כמו הנה ערשו ערש ברזל ולפי שאין חבר במקרא להיות בדמשק מענין פאה נ"ל לפרשו מענין תכיפת תנועה וצעקה מלשון כמשק גבים שוקק בו (ישעי' לג, ד) בעיר ישוקו דוב שוקק הם מענין תכיפת תנוע' או תנועת צעקה כמ"ש הכספי בשרשיו, ותהיה מלת ובדמשק מורכבת כאלו אמר שינצל מיושבי שומרון החולה השוכב בפאת מטה שלא יוכל להתנועע מפאה לפאה וכן הבד שהוא משק בערש ר"ל היחיד אשר בערשו לא יוכל לשכב מרוב כאביו ויתנועע מצד אל צד אותם ישארו, וי"ת בפאת מטה ובדמשק ערש בתקוף שלטון ועל דמשק רחיצין, ופי' עליו רש"י שזה נאמר על מ"ש כי אבדם מלך ארם בימי יהואחז בן יהוא וירבעם בן נבט הושיעם במקצת שנאמר (מ"ב יד, כז) ולא דבר ה' למחות את שם ישראל ויושיעם ביד ירבעם וגו' הוא השיב את גבול ישראל וזהו בפאת מטה פנת מטה פנת הבית הוא חזקו של בית לכך תרגם בתקוף שלטן של ירבעם ועמוס נתנבא בימי ירבעם. ועוד ניבא שסופן לסמוך על מלכי ארם וכן עשו בימי פקח בן רמליהו שנתחבר עם רצין וזהו ובדמשק ערש עיקר מבטחתם ומנוחתם תהיה על דמשק.

ורבותינו אמרו בסדר עולם ר' נהוראי בשם ר' יהושע אומר אלו י' השבטים שסמכו על חזקיהו מלך יהודה ופלטו עמהם בפאת מטה מלמד שלא נשתיירו מהם אלא אחד משמונה שבהם ושאר ערש היכן הוא בדמשק שנאמר והגלתי אתכם מהלאה לדמשק ע"כ: ונראה מזה שבספרי השלמים האלה היו כתוב ובדמשק בשי"ן שמאלית, אמנם ברוב הספרים הנמצאים אתנו כתוב בשי"ן ימנית ורואה אני כדבריהם ז"ל כי גם

בכתיבות המדוייקות אשר אתנו בספרד מרבי ישראל ואבן מרואס כך הוא נקוד בשי"ן שמאלית.

פסוק יג

ואמר הש"י לנביאים שמעו והעידו בבית יעקב נאם ה' ר"ל הנבואה הזאת שאמרתי עליהם והתרו בה, (יד) ואומרו כי ביום פקדי פשעי ישראל עליו ופקדתי וגו' והכתי בית החורף וגו', וכבר זכרתי למעלה שפי' הראב"ע על הרעש שהיה בימי עזיהו ונמשך אחריו הרד"ק, אבל אין פשט הכתובים אלא שביום פקדו ית' פשעי ישראל עליו בבוא האויב להחריב את ארצם יפקוד על מזבחות בית אל שישחיתו אותם ויפילום לארץ, ולפי שמלכי הארץ ושריה מפני תענוגיהם היו להם בתים חמים מיוחדים לזמן החורף ובתים קרים מיוחדים לקיץ ובתים בנוים ועשוים משן שהוא דבר יותר נחמד מהכסף לכן אמר שבעת חרבנם יפלו כולם ויאבדו וזהו, (טו) והכתי בית החורף על בית הקיץ ששניהם יבואו להכאה ונפילה, וכן יאבדו בתי השן ואולי שהם אשר בנה אחאב כמו שכתוב ובית השן אשר בנה (מכלים א כב, לט) שהוא שן הפיל שעושים ממנו מלאכה, ועל שאר בתי שומרון אמר וספו בתים רבים נאם יי:

פרק ד

פסוק א

הנבואה השנית תחלתה שמעו הדבר הזה פרות הבשן וגו' עד כה הראני ה' והנה יוצר גובי. ויש בה ח' פרשיות. הא', שמעו הדבר הזה פרות הבשן. הב', לכן כה אעשה לך. הג', שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה. הד', כי כה אמר ה' לבית ישראל. הה', לכן כה אמר ה' אלקי צבאות. הו', הוי המתאוים את יום ה'. הז', הוי השאננים בציון. הח', כי הנה ה' מצוה. וראיתי לשאול בה ו' השאלות:

השאלה הראשונה מה היה שבסיפור הרעות אשר סיפר שבאו על האומה סיפר רעת הרעב ב' פעמים, כי ראשונה אמר וגם אני נתתי לכם נקיון שנים בכל עריכם וחוסר לחם בכל מקומותיכם ולא שבתם עדי ואחר זה אמר וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם וגומר ולא שבתם עדי, ושני היעודים האלה אחד מהם שהוא רעת הרעב ולמה אם כן נשנה ב' פעמים ואמר וגם אנכי כאלו הוא יעוד אחר:

השאלה השנית במה שזכר הנביא בתוכחה הזאת ה' פעמים ולא שבתם עדי נאם ה' והוא תימה למה אמר הדבור הזה כ"כ מהפעמים והיה די באחת או בשתים ולא תמצא בכל נבואותיו הדבור הזה פעם אחרת:

השאלה השלישית אינה נדפסת כאן לפי שחסרה מספר ההעתק והמעיין יעיין מתוך התשובה:

השאלה הרביעית באמרו נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל, כי יראה מזה שהשבטים לא יחזרו מגלותם והוא בהפך מה שניבאו נביאים רבים וישעיהו זכר קיבוץ ישראל ונפוצות יהודה יקבץ ואמר (ישעי' יא, יג) אפרים לא יקנא את יהודה וגו', וניבא זה יותר בפרט ובביאור יחזקאל אם במ"ש בפרשת העצים (יחזקאל לז, יט) הנה אני לוקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו ונתתי אותם עליו את עץ יהודה ועשיתים לעץ אחד והיו אחד בידי ואמר ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכולם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו לשתי ממלכות עוד, גם בסוף ספרו זכר חלוקת הארץ לעת"ל בכל שבט ושבט בפני עצמו ואם לא היו עתידים לחזור לא יצדקו הכתובים האלה:

השאלה החמישית באומרו ואל תדרשו בית אל והגלגל לא תבאו ובאר שבע לא תעבורו כי הגלגל גלה יגלה ובית אל יהיה לאון, ויקשה בזה למה אמר בבאר שבע לא תעבורו אם היה לענין הע"ז ולא אמר לא תדרשו או לא תבאו כמו שאמר בבית אל ובגלגל, ולמה זכר פורענות הגלגל וענשו ופורענות בית אל וענשו ולא זכר דבר מבאר שבע אם היה העון בשלשתם שוה שהיו עובדים בהם ע"ז:

השאלה הששית בפרשת הוי המתאוים את יום השם, כי איך יתכן שהאנשים ההם החטאים בנפשותם יתאוו את יום השם שהוא יום החרבן והגלות שלהם, והנה הנביא הזה ושאר הנביאים כולם ניבאו שיום השם שהיה עתיד לבא עליהם היה יום צרה ותוכחה ואיך אם כן יכספוהו הכל, גם אומרו שנאתי מאסתי וגומר כי אם תעלו לי עולות ומנחותיכם וגומר איך יתכן לאומרם על מלכות ישראל שלא היו הם עולים לירושלם ולא מקריבים שם קרבנות ואיך יאמר עליהם הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להוכיח וליעד בעונש בני אפרים בפני עצמם ובני יהודה בפני עצמם כי הוא התחיל ראשונה לספר רשעת מלכות אפרים אם בנשים בנות שמרון שהיו סבות ברעות רבות לבעליהן, ויעד ענשם וגודל רעתם שיהיה בגלות, והוכיח ג"כ את האנשים שהיו מכוונים למרוד ברבונם יתברך בעשותם לעבודה זרה הזבחים והקרבנות שהיו מיוחדים לבית השם, וזכר שהקב"ה התרה בהם חמש התראות מרעות פרטיות שהביא עליהם אשר השלש מהם הם בענין הרעב שיביא עליהם פעם מיד האויבים הבוזזים ושוללים תבואותיהם ופעם בהעצור המטר ופעם בסבת הארבה אוכל

התבואות, וכל שלשתם הם תחת סוג הרעב, וההתראה הרביעית היא מהדבר, וזה' מהאויבים שהחריבו את הארץ בגליות הראשונים, ולפי שלא אבו שמוע נשא עליהם קינה מהחרבן הכולל משמרון ושארית השבטים ולכן נתן להם עצה שידרשו את השם ולא ידרשו את הבעלים כי אם במסדר את הכוכבים יתברך בורא יומם ולילה כי הוא היכול להחריבם אם לא ישובו בתשובה אליו באופן שיגדל המספד והנהי בכל חוצות שמרון, אחר כך ניבא על בני יהודה שהיו מתאוים חרבן מלכות ישראל והוכיחם עליו ואמר שאין חפץ לה' בעולותיהם וזבחיהם כי אם בעשות משפט והצנע לכת עם אלקיהם, ושמפני העבודה זרה שהיתה ביניהם יגלה אותם מהלאה לדמשק וילכו לבבל ועמון ופלשתים לפי שלא נתנו אל לבם הרעה העתידה לבוא עליהם והיו נוטים לתענוגים ולכן יגדל עונשם בדם ובחרב, ואחר כך ניבא על שתי המלכיות יחד וכמו שיתבאר היטב בפירוש הכתובים:

שמעו את הדבר הזה פרות הבשן וגומר. בעבור שהיו הנשים אשר בשמרון מתענגות ושמנות מרוב העונג והיו מושלות בבעליהן והן היו מסבבות לבעליהן שיעשקו ויגזלו הדלים לתת להן לתענוגי מאכליהן ותכשיטיהן, לכן ניבא הנביא עליהן וקראן פרות הבשן שהבשן הוא מקום מרעה והפרות הרועות בו היו שמנות וטובות ככה קרא את נשי המלכים והשרים שבשמרון בעבור שהיו שמנות ויפות פרות הבשן, וביאר שהיה אומר זה על אותן שהיו בהר שמרון שהנה היו עושקות דלים ורוצצות את האביונים שרוצצות הוא מענין על כמו עשוק ורצוץ, וביאר שלא היו הנה עושקות ורוצצות את האביונים בעצמן אלא במה שהיו אומרות לאדוניהם רוצה לומר לבעליהן הביאה ונשתה והבעלים כדי למלאות שאלתן היו עושקים ורוצצין ומשברים את האביונים שאין להם יכולת כדי להביא לנשותיהן והרי הן אם כן עושקות ורוצצות בהיותן סבה לעושק, (ב) ומפני זה נשבע ה' בקדשו כלומר שגזרה חכמתו העליונה שיבאו על הפרות המעונגות ההן ימי הרעה והגלות שהאויב והצר שזכר בפרשה של מעלה ישא אתהן בצנות באופן שיהיה אחריתן בסירות דוגה, והנה צנות פירשו המפרשים שהוא מלשון צנה וסוחרה אמתו (תהלים צא, ד), שהוא כלי המלחמה יביאו אותם הגבורים להגן בפניהם כדמות מגן סקוד"ו בלע"ז וכן תרגם יונתן ויטלון יתכון עממיא על תריסיהון, אבל הוקשה לי מה ענין הצנה והמגן ביעוד הזה כי הנושא אשה לא ישאנה במגנהו או בצנתו, האמנם תרגם ואחריתכן בסירות דוגה ובנתיכון בדוגות ציידין, והיה אם כן הסיר נאמר כאן על ספינה קטנה שקורין לה בלשון המשנה דוגיתא בבבא בתרא כאילו אמר שבנותיהם שהן אחריתן כי זרעו של אדם הוא אחריתו וכמו שאמר בדניאל (יא, ד) על אלכסנדרו מוקדון

ובעמדו תשבר מלכותו ותתן לארבע רוחות השמים, ולא לאחריתו תלכנה בדוגיאות שצודין בהן את הדגים וכמו שכתב רש"י, ולפי דרכו של יונתן נראה לפרש גם כן צנות שהוא שם לאניות כי כמו שצנות הוא שם לאניות הקטנות מאד להיותן בתמונת סיר, והוא שם מסופק כן יש אניות אחרות גם אצלנו היום כתמונת צנה וכאילו אמר שיבואו עליהן ימי הרעה והגלות שישא אותן האויב כרצונו באניות גדולות הנעשות כצנות ובנותיהן הבתולות שהן אחריתן ישא אותן בדוגיאות קטנות הנקראות סירות שצדין הן את הדגה וכדי בזיון וקצף שהשרות הנכבדות ההן תלכנה בדוגיאות עם הפחותים כדרך הזונות, וכן פירשו אבן כספי.

ולפי דעתי שאין הכתוב הזה יוצא מידי פשוטו והצנות הוא לשון קרירות מלשון כצנת שלג ביום קציר (משלי כה, יג), עד שמפני זה נקרא אותו כלי מלחמה צנה מפני שהוא מונע מהכאת ניצוץ השמש בפני האיש ובגופו ובזה יעמוד האדם קר ולא חם, ואחריתכן הוא גם כן כפשוטו מתכלית האדם ואחרית ימיו מלשון ואחריתך ישגא מאד (איוב ח, ח), וגם סירות הוא כמשמעו מלשון סיר הבשר, יאמר שיבאו על הנשים המעונגות האלה הגלות והשביה באופן שישא אותן האויב בצנת שלג כי במקום שהיו בימי הקור יושבות בבתים חמים כמו שנאמר למעלה והכתי בית החורף עתה ילכו בגלותם לשלג ביום ולקרח בלילה, ובמקום שבהיותן בשומרון היו מעונגות בבשר ובלחם ומינים ממינים שונים ויין מלכות כמו שנאמר הביאה ונשתה הנה אחרי גלותן תהיה אחריתן רעה שלא יהיה להם כי אם סירות דוגה ויזכרו את הדגה אשר אכלו במצרים בעבדותם כי אליה בגלותם זה ישאו את עיניהם לא לדבר אחר עם היות הרעה שבמזונות כי כן נותנין בארצנו לעבדים מאכל הדגה להיותה בחנם.

פסוק ג

עוד זכר מעונשן באמרו ופרצים תצאנה אשה נגדה כלומר שתהיה הצרה והרעה כל כך בתוך שמרון עד שהנשים הנכבדות תצאנה משם ולא תצאנה בשערים כי אם בפרצי החומה אשה נגדה כלומר יחידה כל אחת לעצמה מבלי איש עמה כנשים מתיאשות והוא מלשון ויעל העם איש נגדו (יהושע ו, ה), או יאמר שתצאנה בפרצים אשה בפרץ שתמצא נגדה, ואמנם אמרו והשלכתנה ההרמונה כתב רש"י והשלכתנה מעליכן השררה והגאוה שנטלתם ולשון ארמי כי הורמנא דמלכא הוא צווי המלך, ולפי דרכו יהיה ההרמונה לשון צווי כאלו אמר אליהן שאז ישליכו מעליהם הצווים שהיו מצוות לבעליהן הביאה ונשתה, והראב"ע פירש שוהשלכתנה חוזר לואחריתכן שזכר למעלה שנאמר לרעתו על הבנים והבנות ושההרמונה הוא הר שומרון וכאילו אמר והשלכתנה

אחריתכן ר"ל בניכם ובנותיכן אל ההר כדי שלא תראינה עיניכן במיתתן מרוב הצער והצרה הוא על דרך ותשלך את הילד תחת אחד השיחים (בראשית כא, טו). ויותר נכון לפרש שנאמר שפחד האויב תצאנה מן העיר בפרצי החומה וכדי שלא ימצאו אתהן האויבים וישבום תשלכנה עצמן ויכנסו אל ההר הגדול אשר אצל שומרון ע"ד מה שאמרה רחב למרגלים ההרה לכו פן יפגעו בכם הרודפים (יהושע ב, יז). והיותר מתישב אצלי בזה הוא שהיה ארמון המלך סמוך לחומת העיר והשרות ההנה תצאנה בפרצי החומה מן העיר ותשלכנה עצמן לארמון המלך להשגב שם, וכבר ידעת שהיה מנהג המלכים בימים הקדמונים וגם היום בארץ ישמעאל וגם בתוך הנוצרים כן הוא במלכות ספרד שארמנות המלכים אינם בתוך העיר מבפנים לחומה כי חרפה היה להם לשבת בתוך החומה דלתים ובריח אבל היו חוץ לחומה סמוכה לעיר, ולכן אמר כאן שהנשים בבא האויב לפי שיהיו שערי שומרון סגורים אין יוצא ואין בא תצאנה בפרצי החומה רוצה לומר במקומות ידועין אליהן שהיו פרוצים ותשלכנה עצמן בארמון המלך כדי להשגב שם, ותהיה הה"א אשר בסוף ההרמונה במקום למ"ד כאלו אמר אל ההרמון.

פסוק ד

ואחרי שיעד אותן הנביא ברעה אשר ימצא להן בגלותן אמר כמהתל בואו בית אל ופשעו וגומר, והוא על דרך מה שאמר אליהו לנביאי הבעל קראו בקול גדול כי אלקים הוא (מלכים א יח, כז), כי לפי שהיו בני שומרון עובדים את העגל בביתאל והיו להם גם כן במות לע"ז בגלגל אמר עתה באו ביתאל ופשעו שם בעבודת העגל וכן בגלגל הרבו לפשוע רוצה לומר וכן בואו הגלגל ששם תרבו לפשוע, ושם הביאו לבקר זבחיכם כלומר בכל בקר ובקר הביאו שם זבחיהם, וכן לשלשת ימים שהרצון בו שלש שנים ע"ד ימים תהיה גאולתו (ויקרא כה, כט), הביאו שמה מעשרותיכם כמו שצותה תורה מקצה שלש שנים (דברים יד, כח), כי בית אל והגלגל יהיו לכם במקום בית ה' להביא שמה זבחיכם ומעשרותיכם, (ה) וכן קטרו מחמץ תודה שהיו מקטירים לעבודה זרה מחמץ במקום מ"ש תורה על חלות לחם חמץ יקריב בקרבנו (ויקרא ז, יג), וכמו שהיה ראוי להביא אל בית השם נדריכם ונדבותיכם כן קראו והשמיעו שיעלה כל אדם נדריו ונדבותיו לבית אל ולגלגל, כי כן אהבתם בית ישראל רוצה לומר אין אני אומר לכם שתעשו כל זה להיותו הישר והטוב כי אם לפי שכן אהבתכם בני ישראל לעשות ולכן אמרתי שתעשו כמעשיכם כי הנה תקבלו גמולכם. ורש"י פירש והביאו לבקר זבחיכם התורה אמרה לא ילין חלב חגי עד בקר (שמות כג, יח), וכומרי העבודה זרה אומרים והביאו לבקר זבחיכם שהיו מלינים אותם ומקריבים אותם לבקר, התורה אמרה בקדשים קלים ביום

זבחיהם יאכל וממחרת (ויקרא יט, ו), ואתם אוכלים לשלשת ימים מעשרותיכם רוצה לומר מעשר בהמה שהיו מהקדשים קלים, התורה אמרה שאור לא תקטירו ועבודה זרה אומרת וקטר מחמץ תודה, התורה אמרה לא תאחר לשלמו (דברים כג, כג), ועבודה זרה אומרת וקראו נדבות השמיעו שיכריזו הנדבות אשר ישכחו, וגם כן פי' על פי יונתן קראו והשמיעו שקרבן זה מרוצה בנדבה, והענין שעושים הפך כל מה שאמרה תורה:

פסוק ו

וגם אני נתתי לכם וגומר. כאן ביאר הנביא ההתראות שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל קודם שהביא עליהם את האויב והם חמש התראות, ועל כל אחת ואחת אמר ולא שבתם עדי נאם השם לפי שהיו ההתראות ההן עונשים פרטיים באים על האומה כדי שיראו ויקחו מוסר וישובו אל השם והם לא עשו כן כי העם לא שב עד המכהו וכבר בארתי בפירוש לספר ישעיהו שההתראות האלה ישעיהו התחיל בזכרונם בנבואה הז' תחלתם דבר שלח ה' ביעקב ואם אינם בסדר הזה ויאחז הצדיק עמוס דרכו, כי הנה אמר כאן בהתראה האחת וגם אני נתתי לכם נקיון שנים וגומר רוצה לומר כמו שאתם לא הבאתם זבחים ולא מעשרות לביתי והנה מזבחי נקי אין עולה ואין מעשר כן אנכי החסרתי לכם בכל עריכם הבשר והלחם באופן שיהיה לכם נקיון שנים מהבשר כי השנים עם מאכל הבשר הן מלאות וכמו שנאמר הבשר עודנו בין שיניהם (במדבר יא, לד), ובחוסר לחם האדם רעב. ורש"י פירש נקיון שנים כפירוש יונתן אקהיו' שניא, והנה היעוד הזה אינו מה שזכר אחר כך מעצירת הגשם וחוזק הרעב אבל היתה ההתראה הא' מהעונש הראשון הזה שהיו באין האויבים בארצם מדי שנה בשנה והיו אוכלים התבואות וגוזלים המקנה ובזה היה להם נקיון שנים וחוסר לחם לאמר ואף על פי כן לא שבתם עדי נאם ה', ודומה לזה אמר ישעיהו ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה והעם לא שב עד המכהו.

פסוק ז

וההתראה הב' זכר באומרו וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם שהיתה עצירת הגשמים בארצם וכל שכן בעוד שלשה חדשים לקציר שהוא זמן צורך הגשם, כי אילו היה נעצר הגשם בתחילת השנה לא היו זורעים ולא יפסידו הזרע וישאר להם לאכול ועתה לא יהיה כן כי ימטיר השם על הארץ בתחילת השנה באופן שתזרעו ותוציאו הזרע מבתיכם ואחר כך ימנע את הגשם בעוד ג' חדשים לקציר באופן שתפסידו הזרע שזרעתם ולא תהיה לכם תבואה, וכדי שלא תאמרו שהוא מקרה שקרה לשנה שלא היתה גשומה תראו פלא עצום שאמטיר על עיר אחת ועל עיר א' לא אמטיר, ולא לבד יהיה ההבדל

הזה בערים אבל חלקה אחת תמטר שירד עליה הגשם וחלקה אשר לא תמטיר עליה קללתי ועונשי תיבש אותה חלקה, (ח) עד שינועו וילכו שתים או שלש ערים אל עיר אחת רוצה לומר אשר אמטיר עליהם לשתות מים ולא ישבעו כי תהיה מארת ה' בהם. ואין ספק אצלי שהעיר או החלקה והשדה אשר תמטר תהיה לזכות בעליה או לתשובת היושבים בעיר או בעל השדה, ואמר השם כנגדם ואף על פי שהייתם בהתראה הזאת נדונים ברעב ובצמא לא שבתם עדי נאם ה', וכנגד זה אמר ישעיהו (ט, יח) ויהי העם כמאכלות אש רוצה לומר שבהעצר המטר היה השמש בחומו מכה כל הארץ, ולהיותם בשנת בצורת ורעב רב איש את רעהו לא יעזורו וסוף הדברים שם בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה. הנה התבאר שאין ההתראה הב' ככח ההתראה הא', והותרה בזה השאלה הא'.

פסוק ט

וזכר ההתראה הג' באומרו הכיתי אתכם בשדפון רוצה לומר עוד הבאתי עליכם רעה אחרת שנפסדה והוכאה תבואתכם בשדפון בשבלים שבסבת הרוח החזק אשר יבא עליהם יהיו שדופות קדים, ובירקון שמוריקות השבלים, וגם שגנותיכם וכרמיכם ותאניכם וזיתיכם כל מיני פירות יאכל הגזם, ובמקום שהייתם מרבים בגנות ופרדסים להתענג בפירותיהם לא תזכו בהם כי יאכלם הגזם, וגם בזאת ההתראה לא שבתם עדי נאם ה' ואולי שכנגדה אמר ישעיהו (י, א) הוי החוקקים חקקי און ומכתבים עמל כתבו שהיו יגעים ועמלים להרבות בגנות ופרדסים וגוזלים קרקעות העניים להחריב גבולם ומה יעשו ליום ה' בשיאכלם הגזם ולכן אמר שם בסוף כל דבריו בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה.

פסוק י

וזכר הרעה וההתראה הד' באומרו שלחתי בכם דבר בארץ מצרים רוצה לומר כשהייתם שולחים בחוריכם וסוסיכם להביא תבואה מארץ מצרים מפני זלעפות רעב שלחתי בכם דבר שקצת ההולכים שמה היו מתים במגפה ואותם שלא ימותו היו הורגים אותם בדרכים בחרב הלסטים, וכשהיו הורגים הבחורים היו שבים סוסיכם והיה עולה סרחון ובאוש מחניכם מאותם המתים בדרכים וגם באפכם היה עולה אותו סרחון כי כאשר הייתם שבים למצרים הייתם רואים אותם המתים מושלכים על פני האדמה והיו דראון לכל בשר, ואעפ"כ לא שבתם עדי להתחנן אלי להשיב אפי מעליכם וכנגד זה אמר ישעיה (י, ד) בלתי כרע תחת אסיר ותחת הרוגים יפולו בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה.

פסוק יא

וזכר ההתראה הה' באומרו הפכתי בכם כמהפכת אלקים את סדום ואת עמורה ואמנם מה היתה ההפכה הזאת הנה הראב"ע פירשה כפשוטו שירד עליהם רעמים ואש מן השמים, והנר"ל בזה הוא שאמר זה על החרבן הראשון אשר נעשה בראובני ובגדי ובחצי שבט המנשי שהיו מעבר לירדן וגם כן על הגלות שנעשה אחר כך בעיון ואבל ובית מעכה וינוח וקדש וחצור ואת הגלעד ואת הגליל כל ארץ נפתלי שהגלם תגלת פלאסר מלך אשור ויגלם אשורה, ועליהם אמר הפכתי בכם כמהפכת אלקים את סדום ואת עמורה שהיו אותן הערים של קצת השבטים שוממות מבלי יושב כסדום, וכנגד שמרון ובנותיה אמר ותהיו כאוד מוצל משרפה לפי שניצול אז מיד מלך אשור, ואף על פי כן שהיה לכם לשוב אלי להציל אתכם מיד מלך אשור שלא יבא עוד עליכם לא שבתם עדי וכנגד זה אמר ישעיהו (ט, ח) וידעו העם כולו אפרים ויושב שמרון בגאוה ובגודל לבב לאמור לבנים נפלו וגזית נבנה וגו'. הנה התבאר מזה למה אמר ה' פעמים ולא שבתם עדי נאם ה' שהוא להיותם חמש התראות מחמש רעות, ולמה אמר הפכתי בכם כמהפכת אלקים את סדום ועמורה שלא נזכר ככה בספורי ספר מלכים כי היה זה מאמר המשלי נאמר על חרבן השבטים שהיו קודם שמרון שנזכר שם, והותרה בזה השאלה השניה והשלישית:

פסוק יב

והיה סוף דברי הנביא לכן כה אעשה לך ישראל עקב כי זאת אעשה לך והקשו המפרשים בפירושו כי יראה שהוא מאמר כפול, ועניני אצלי כה אעשה לך כלומר כל אלה הרעות שזכרתי אעשה לך ישראל זו אחר זו בדרך התראה עקב כי זאת אעשה לך רוצה לומר שעוד אני עתיד לעשות לך רעה אחרת יותר גדולה ולכן התריתי בך כל כך טרם בואה, ולכן הכון לקראת אלקיך כאיש היודע אשר אויבו יבא עליו ויכין עצמו כדי להשגב ממנו כן הכון אתה לקראת אלקיך שהוא יוצא להלחם בך, (יג) כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ואמר יוצר הרים כנגד הר שמרון ושאר ההרים סביב לו, ובורא רוח רוצה לומר רוח בני אדם הוא יתן ברוח סנחריב לבא להחריב הר שומרון והוא המגיד לאדם מה שיחו כי הוא המדבר דבריו לנביאים כדי שיתרו בכם, ויהיה לפירוש זה מה שיחו חוזר להקב"ה שהוא מגיד לאדם שהוא הנביא מה שיחו ורצונו של האל יתברך, והדבר הזה אשר יעשה השם יתברך לך הוא שיעשה השחר עיפה כלומר השחר ברב נוגהו ישוב עיפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים יהיה השם דורך על במות ארצכם כי הוא אלקי הצבאות צבאות עליונים ותחתונים והוא יביא עליכם צבאות מלך אשור, ולכן אמר אחר זה שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה בית ישראל נפלה לא תוסיף קום בתולת

ישראל נטשה על אדמתה אין מקומה שיעדה בזה על גלותם בכללי ועל חרבן שמרון כאילו אמר שאינכם שמים על לב התראותי הנני מביא עליכם רעה אחרת יותר גדולה אשר כל שומעה תצלנה שתי אוזניו. והמפרשים פירשו כדרך חז"ל הכון לצאת לקראתו בתשובה ובמעשים הטובים וייטיב לך ויהפך הרעה לטובה כי הוא אלקיך ומשגיח בך והוא יוצר הרים החזקים ובורא הרוח שמפיל אותם בהכנסו בבטן הארץ ובצאתו ממנה בוקע הארץ ופותחה, וזהו ענין הרעש כי לפירושם זכר הרים ורוח והוא מגיד לאדם מה שיחו כלומר מה שידבר בינו לבין עצמו הפך דברי הכופרים האומרים אין ה' רואה אותנו, והוא יעשה השחר עייפה וחשך ודורך על במותי ארץ ר"ל שהוא משפיל רשעים וגסי הרוח וגבוהים כן יעשה לכם אם לא תשובו ואם תשובו ה' אלקי צבאות שמו כי הוא אלוה צבאות ישראל וירחם עליהם. ומה שפירשתי אני ראשונה הוא היותר נכון בעיני:

פרק ה

פסוק א

שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה בית ישראל עד עושה כימה וכסיל והופך לבקר צלמות: החזות הקשה הזאת כפי פשט הכתובים אין ספק שנאמרה על גלות עשרת השבטים ושלא נאמר על יהודה וירושלם, וכן אחז"ל בפסיקתא (איכה רבה פתיחתא פ"ג) אמר ריש לקיש משל למלך שהיו לו שני בנים כעס על הראשון ונטל את המקל וחבטו ופרפר ומת נשא עליו קינה, לימים כעס על השני ונטל את המקל וחבטו ופרפר ומת, אמר מעתה אין בי כח לקונן אלא קראו למקוננות ויקוננו, כך גלו י' השבטים התחיל הקדוש ברוך הוא מקונן עלהם שנאמר שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה בית ישראל וכיון שגלו שבט יהודה ובנימין כביכול אמר הקדוש ברוך הוא אין בי כח לקונן עליהם קראו למקוננות ותמהרנה ותשאנה עליהם נהי אין כתיב כאן אלא עלינו דידי ודידהון ע"כ: הנה ביארו שהקינה שזכר עמוס הנה על גלות עשרת השבטים היתה, ובעבור שלא היתה ביניהם שכינה ואמרו שיוחדה הקינה עליהם כמו שאמר עליכם קינה בית ישראל אמנם בגלות יהודה וירושלם היתה הקינה לשכינה כי עלתה ונסתלקה מבית ה' ולגלות העם מעל אדמתם, ולכן אמרו על שתי הרעות האלה ותשאנה עלינו נהי ודרשו דידי ודידהון לרמוז על שתיהם.

פסוק ב

וכבר זכרתי בשאלות כמה מהספק יפול במה שיעד עמוס הנביא פה נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל שיורה שעשרת השבטים אינם חוזרים עוד מגלותם והוא בהיפך ממה

שניבאו הנביאים כולם שלעתיד לבוא ישובו גם הם על אדמת הקדש וימלוך על כולם יחד מלך מבית דוד, ויחזקאל הרבה ליעד ע"ז בפ' העצים ובחלוקת הארץ לשבטים שזכר כל שבט ושבט אשר ינחלו בשמו, ואיך יהיה הייעוד הזה סותר לכל הנבואות ההם, ואף למה שניבא עמוס עצמו בסוף ספרו שאמר ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת וגו' ואמר על השבטים ושבתי את שבות עמי ישראל וגו'. ועוד קשה אצלי מאד ר' עקיבא שאמר עשרת השבטים אינם עתידין לחזור למה לא הוכיח דעתו מזה הכתוב נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל שהוא ייעוד מבואר מבלי ערעור, והוכיחו מוישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה מה היום הולך ואינו חוזר אף הם הולכים ואינם חוזרים שהיא דרשה שהיה לערער עליה כמו שערער ר' אליעזר שאמר מה היום מאפיל ומאיר אף אפלה שלהם עתידה להאיר להם כמו שבא במשנה בפ' חלק, ואני לא נקראתי במקום הזה לבאר דעת ר' עקיבא ואיך יפרש הכתוב שהביא לראיה ולא ג"כ דעת ר' אליעזר ולהכריע ביניהם לפי שאין זה מפירוש הפ' הזאת אף כי כבר הרחבתי בזה המאמר בספר ישועות משיחו אשר חברתי בחלק הב' ממנו עיון א' פ' ד' יבוקש משם כי הוא עיון נכבד מאד. אבל נתעסק פה בביאור דברי הנביא הזה להסיר מעליו תלונ' הספק הזה, ואומר שמלבד מה שדרשו חז"ל במסכת ברכות (ד, ב) על פסוק נפלה לא תוסיף קום שהוא על דרך הדרש הנה רש"י בדרך הפשט כתב בפירושו שמשהוגלו בימי הושע בן אלה לא יעמוד עוד מלך מעשרת השבטים ע"כ, וראה גם ראה כמה דייק הרב בכתוב הזה שאחרי שלא אמר ולא תוסיף שוב בתולת ישראל כ"א מלת קום מורה שעל המלך היה מיעד שלא יקום עוד בהם כי זה הלשון ר"ל קימה על המלך נאמר ויקם מלך חדש על מצרים (שמות א, ח), הקים בני את עבדי ויהיה הייעוד הזה אם כן שלא יהיו השבטים עוד מלכות בפני עצמו ולא יקימו עוד ביניהם מלך לא שלא ישובו להיות תחת מלכות בית דוד, וקרוב לזה כתב הראב"ע וז"ל נפלה ולא תוסיף קום בתולת ישראל מלכות בית יהוא בימי ירבעם בן יואש ע"כ, ויש לו ג"כ טענה בפירושו כי עמוס בימי ירבעם זה ניבא שיכרת המלכות מביתו, אמנם הרד"ק פי' שמאמר לא תוסיף קום אינה שלילה מוחלטת לנצח כ"א שלא יקום עוד זמן ארוך ושכמוהו ולא יספו עוד גדודי ארם לבא בארץ ישראל ואחריו כתוב ויהי אחרי כן ויקבוץ בן הדד את כל מחנהו ויעל ויצר על שמרון, וגם לפירושו זה נוכל לסייעו במה שאמר ישעיהו (כד, כ) נוע תנוע ארץ כשכור והתנודדה כמלונה וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום, אם היה שהפסוק ההוא אמרו ישעיהו על גלות יהודה אבל אם נאמר על מפלת האומות לעתיד לבוא כמו שפירשתי אני לא יהיה בענינו ענין נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל.

והיותר נכון בעיני הוא מה שפי' לזה הפסוק האלקי ר' שמעון בן יוחאי בספר הזוהר שלא תוסיף בתולת ישראל לקום מעצמה כי לא יהיה לה כח להתגבר על אויביה אבל הקב"ה יקימנה מעפר כמ"ש עמוס עצמו בסוף ספרו ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת וגו' ואמר ושבתי את שבות עמי ישראל, והוא באמת ענין אמתי ר"ל שהאומה לא תקום מעצמה אבל השי"ת יקימנה בהקימו את סוכת דוד הנופלת שימלוך לעתיד לבוא על כל השבטים יחד ולכן אמר וגדרתי את פרציהן והריסותיו אקים ובניתיה כימי עולם כי כמ"ש אקים את סוכת דוד רמז לירושלים כי היא עיר דוד וסוכתו כמו שאמר ויהיה בשלם סכו, ובאומרו הנופלת רמז לבני ישראל שעליהם אמר נפלה ולא תוסיף קום בתולת ישראל יאמר שיקים עם סוכת דוד הנופלת שהוא בתולת ישראל, ועל שתיהן אמר וגדרתי את פרציהן בלשון רבים שהוא רמז לגלות ישראל וגלות יהודה ואז והריסותיו של דוד אקים כלומר שתשוב אליו המלוכה ובניתיה לירושלים כימי עולם, וכמאמר הושע (ג, ה) אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם כי תהיה תשובת השבטים והקמותם משפלותם בהקמת סוכת דוד הנופלת, וכן אמרו בפסיקתא על פסוק נחמו נחמו עמי שהלכו הנביאים כולם לנחם את ישראל וזכרו בכל נביא ונביא נחמה מיוחדת מנבואותיו שיאמר לישראל ומה שישיבו ישראל אליו כמקשים עליו מדברי עצמו, וכשזכרו את עמוס אמרו שהביא בידו ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת ושהשיבתו כנסת ישראל אתמול אמרת נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל ועכשיו אתה אומר כן לאיזו מהם לראשונה או לשנייה, שביארו בזה שהיה ייעוד אקים את סוכת דוד הנופלת כנגד נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל, ויהיה אם כן פירושו לדעתם ז"ל כדברי האלהי רשב"י לא תוסיף קום מעצמה אם לא יקימה מקים מעפר דל ית'. ונ"ל שסוף הפסוק מוכיח על אמתת הפי' הזה באומרו נטשה על אדמתה אין מקימה כי אין פירושו שמלאכיה ושריה לא היו מקימים אותה כדברי הרב רבי דוד קמחי אבל אמר מקימה על הש"י וכאלו אמר בתולת ישראל שלא בעלוה אנשים כבתולה אשר לא ידעה איש נפלה ולא תוסיף קום מעצמה, והיה זה לפי שנטשה ונעזבה על אדמתה והאל ית' שהוא מקימה באמת אינו עמה, וימשך מזה שכבר תקום כשיקים אותה המקים האמתי ית', ומפני שהכתוב הזה לא גזר על השבטים שלא ישובו לכן לא הוכיח ר' עקיבא דעתו ממנו ולא גזר א"כ עמוס שלא יחזרו י' השבטים ואין סתירה מדבריו לדברי שאר הנביאים ולדברי עצמו, והותרה בזה השאלה הד':

פסוק ג

ומפני שאמר בענין האומה ב' דברים, הראשונה נטשה על אדמתה, והשנית אין מקימה, ביאר שניהם וכנגד נטשה על אדמתה אמר כי כה אמר ה' אלקים העיר היוצאת אלף תשאיר מאה ר"ל שגם בהיותם על אדמתם היו נטושים ונעזבים עד שמפני הדבר והרעב שהי' מכלה בהם העיר שהיו יוצאים ממנה אלף אנשים לצבא לא נשארו בה כ"א מאה, ומהעיר היוצאת מאה ישארו עשרה והוא המורה שגם בהיותם על אדמתם היו קרובים לכליה, (ד) וכנגד מה שאמר אין מקימה שלא היה אלוהיהם בקרבם אמר כי כה אמר ה' אלקים לבית ישראל דרשוני וחיו כלומר דרשו עבודתי וביתי ותחיו ולא תמותו ולא תשארו מעט מהרבה כי כל זה קרה לכם לפי שאינני בקרבכם, (ה) ולכן אל תדרשו בית אל ששם היתה עבודת העגל והגלגל לא תבאו כי שם היו גם כן במות לע"ז כמו שזכרתי למעלה, ואומרו ובאר שבע לא תעבורו כתבו המפרשים כי גם שם בנו מזבחות לע"ז כמו שאמר חי אלהיך דן וחי דרך באר שבע (לקמן ח, יד), האמנם מאשר לא אמר בבאר שבע אל תדרשו וג"כ לא אמר תבואו כמו שאמר על בית אל והגלגל, וג"כ מאשר ראינו שאמר כי הגלגל גלה יגלה ובית אל יהיה לאון שזכר הפורענות והעונש אשר יהיה בגלגל ובבית אל ולא זכר שום פורענות שיהיה בבאר שבע לא תעבורו דרך צווי שלא יעברו שמה לעבוד עבודה זרה הנה אז לא יהיו גולים מן הארץ ולא יצאו מא"י לא תעברו מבאר שבע שר"ל לא תצאו מא"י והותרה השאלה הה':

וביאר להם בזה שאם לא יעשו כן יבא עליהם הגלות וזהו כי הגלגל גלה יגלה ר"ל בסבת עבודת הגלגל גלה יגלה ישראל מעל אדמתו ובית אל יהיה לישראל לאון ולכן אל תדרשו אותם, (ו) אבל דרשו את ה' וחיו פן יצלח וידלק כאש בית יוסף שהוא מלכות ישראל כי מפני שהיה אפרים מבני יוסף יוחס אליו המלכות ויצלח הוא מלשון דליקה, ולכן אמר ואכלה ואין מכבה לבית אל כלומר לאנשי שמרון שהיו עובדים בבית אל, (ז) ופי' על מי אמר בית אל באמרו ההופכים ללענה משפט ר"ל העובדים בבית המלכים והשופטים שהיו מהפכים המשפט ללענה ר"ל שהמשפט שהיה ראוי שיהיה בפיהם דבר מתוק להיותו על פי התורה היו מעוותים אותו והופכין אותו ללענה כאלו היה רע ומר להם עשות צדקה ומשפט, ואומרו וצדקה לארץ הניחו פירושו שיעזבוה ויניחוה מוטלת בארץ לא יחושו עליה:

פסוק ח

עושה כימה וכסיל וכו' עד הוי המתאוים: הנה הראב"ע לפי שהיתה שלחן חכמת התכונה ערוכה בכל ושומרה לפניו הרחיב לבאר ענין כימה וכסיל שנזכרו בכתוב הזה

ולמה זכר אלה מהכוכבים ולא זכר כוכבים אחרים וגם לא שני המאורות הגדולים שמש וירח, אבל דרך חכמים ז"ל היא באופן אחר שאמרו שכימה הוא קבוץ כוכבים מורים על הקור המופלג ומקטרא לפירי, וכסיל הוא כוכב מחמם מאד ומכבש את הפירות ושעליהם נאמר התקשר מעדנות כימה ומושרו' כסיל תפתח, וענין הכתוב הזה אצלי שהנביאים והמדברים ברוח הקדש היו עושין להמון בני אדם שלש ראיות על קיום ההשגחה האלהית, האחת ממציאות הכוכבים וכמו שאמר ישעיהו (מ, כו) שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא, והשניה היא מפאת התנועה היומית המחדשת היום והלילה וכבר פירשו אנשים על זה מאמר משה אדוננו (דברים ד, מ) וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ר"ל שידעו ויעיינו בענין היום כחשכה כאורה לתנועת הגלגל המקיף וממנה ישיגו מציאות המניע הנבדל הוא אלקינו ואין עוד אחר, והראיה הג' היא מפאת ירידת הגשמים שבעלות האדים על הארץ ועשותה מטר להשקות את כל פני האדמה יראה שיש למטר אב ופועל כרצונו וכמו שאמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות (איוב ה, י), ואמר הנביא זכריה (י, א) שאלו מה' מטר בעת מלקוש ה' עושה חזיזים בשמים ומטר גשם יתן להם.

ולכן הנביא עמוס כלל בכתוב הזה ג' הראיות האלה כי בעבור שאמר למעלה דרשו את ה' וחיו ושמלכי הארץ ושופטיה לא היו עושים כן כי אם הופכים ללענה משפט והיו עוזבים את השם ביאר להם הנביא יכולת ה' והשגחתו בשלשת מיני הראיות האלה אם מענין הכוכבים וחלופי כחותיהם, והוא אומרו עושה כימה וכסיל כי שני הכוכבים האלה מושלים בזמנים מתחלפים בשנה והם הפכיים בפעולותיהם וכחותיהם והוא המוכיח שיש עליהם מי שמוציא במספר צבאם וכנגד הראיה השנית אמר והופך לבקר צלמות ויום לילה החשיך ר"ל שבתנועה היומית הוא יתברך יוצר אור ובורא חשך ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. וכנגד הראיה השלישית אמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ר"ל שמעלה אידים בעבים ממי הים שהם מלוחים ושופכם על פני הארץ להשקותה מתוקים, הנה האלוה שהיכולת וההשגחה הזאת בידו ה' הוא שמו והוא אשר דברתי אליכם דרשו את ה'. ואפשר לפרש הקורא למי הים וישפכם ע"ד חכמים ז"ל שהקב"ה בחמלתו על ברואיו גזר על הגלות היבשה ופעמים שבני אדם משחיתים את דרכם יביא עליהם מים וישטפם כי כמו שעשה בימי נח בימי המבול כן בכל דור ודור קורא למי הים לשפכם על הארץ ליסר את הרשעים. והיה תכלית דברי הנביא בזה שכיון שהוא יתברך כל כך יכול בכוכבים ובתנועת הגלגל והנפש מבקר לצלמות ומאור לחשך ושיקרא למי הים וישפכם

על פני הארץ הלא יערוך ויסדר הכוכבים העליונים להחריב אתכם ויהפוך האור שלכם לחשך כמ"ש למעלה עושה שחר עיפה, והלא יקרא ג"כ לסנחריב ועמו ויהפוך כל הארץ אין ספק שזה כולו נקל בעיני השם יתברך לעשותו בערך שאר הדברים הגדולים אשר הוא עושה בכל יום, (ט) וזהו אומרו מיד המבליג שוד על עז רוצה לומר המחזק השוד והחרבן על עם עז ולא תבטחו במבצרכם כי שוד על מבצר יבא גם כן, (י) ואלה אנשי רשע במקום שהיה להם לתת לב להכנע לפני השם יתברך ולהתחנן לפניו הם עושים בהפך כי שנאו בשער, הנביא המוכיח אותם ודובר תמים שהוא החסיד והנביא שידבר דברים תמים יתעבו אותו.

פסוק יא

אבל אף על פי שתשנאו אותי על תוכחתי לא אחדל מליעד אתכם מה שיקרה אתכם והוא שיען בושכם על דל כלומר עקב שאתם רומסים ורוצצים ראש האיש העני והדל, ומשאת בר שהוא נושא לטרף ביתו ולתת לאכול לאשתו ובניו תקחו אותו ממנו, בעון זה אותם בתי גזית שבניתם לא תשבו בם כי קרוב יבא האויב ויוציא אתכם מהם ויחריבם, וכן כרמי חמד אשר נטעתם לא תשתו את יינם לפי שכל הבנין והנטיעה היה בעושק ובגזל ואף הכרמים היו כרמי חמדה על דרך מה שאמרו וחמדו שדות וגזלו.

פסוק יב

כי ידעתי רבים פשעכם מהגזל והעושק והשוחד שבקרבכם שאתם צוררי צדיק בדינו מפני שתקחו כופר ושחד מבעל דינו והאביונים שאין להם כח לעשוק בשער אשר שם ישובו כסאות למשפט יטו דינם בפרהסיא, (יג) עד שמפני זה המשכיל ויודע כל זה בעת ההיא ידום ולא יבקש משפט בראותו כי עת רעה עושק וגזל היא. ואפשר עוד לפרש כפי דרך רש"י וכמו כן מדבריו לכן המשכיל בעת ההיא ידום שלכן בעבור הפשעים שהיו עושים בני ישראל המשכיל והחכם שיבין וידע כל זה בעת ההיא כלומר כשיבוא האויב ויחריב בתיהם וכרמיהם ידום ויצדיק עליו הדין ויאמר כי עת רעה היא עת שבאה רעתם לפניו יתברך והשיב להם גמול כמעשה ידיהם. והרד"ק פירש לכן המשכיל בעת ההיא ידום לפי שהם שונאים המוכיח אותם לכן מי שישכיל בזמן כמו שהוא ישב בדד וידום ולא יוכיחם כדי שלא ישמע חרפתו כי עת רעה היא שיד הרשעים תקיפה. ויותר נכון לפרש גם זה לענין רשעת הדור שהמשכיל והחכם שהיה מדרכו ללמוד תורה תמיד בעת ההיא ידום וישתוק ולא יזכור שם הש"י ולא דבר תורתו בפיו כי עת רעה היא והס כי לא להזכיר בשם ה'.

פסוק יד

ואמר שאחרי שכל כך מהרעה והחרבן עתיד לבוא על פשעיהם אתם בני ישראל פחדו אל ה' דרשו טוב ואל רע כלומר תדרשו השם יתברך שטוב ה' לקוויו ואל תדרשו רע הע"ז כי רעה היא למען תחיו בארץ ולא תמותו בידי אויביכם: ואומרו ויהי כן ה' אלקי צבאות אתכם כאשר אמרתם פירשו המפרשים שיהיה עמכם להטיב אתכם כאשר אמרתם בלבבכם, ואיני מוצא טעם בזה הפי' ולכן נ"ל שאין זה מכלל השכר כי אם מתנאי העבודה יאמר שיהי' כן ה' אלקי צבאות אתם ואצלם כלומר שיהיו דבקים בו ובעבודתו כאשר אמרו לעשות כשקבלו אלהותו ותורתו בהר סיני שאמרו נעשה ונשמע וכמ"ש ליהושע (כד, טז) כשנכנסו לארץ חלילה לנו לעזוב את ה' ללכת אחרי אלהי אחרים כי ה' אלקינו הוא המעלה אותנו ואת אבותינו מארץ מצרים וגו' ויגרש ה' את כל העמים ואת האמורי יושב הארץ מפנינו גם אנחנו נעבוד את ה' כי הוא אלקינו הנה באמת על זה אמר הנביא הנה ויהי כן ה' אלקי צבאות אתכם כאשר אמרתם כלומר כאשר נדרתם ואמרתם לעבדו כן יהיה אתכם אלוה אמתי אותו תעבדון ובו תדבקון, (טו) ולכן שנאו רע ואהבו טוב, ואין בזה כפל דברים כי למעלה אמר דרשו טוב ואל רע במה שבינם למקום שידרשו בית המקדש ועבודת האל שהיא טוב ולא עבודת הבעלים שהיא רע, וכאן במה שבין אדם לחברו אמר שנאו רע ואהבו טוב, וביאר מיד באומרו והשיגו בשער משפט רוצה לומר שיהיה להם מקום קבוע לעשות משפט כי הוא הטוב והישר ותשנאו העול והעושק שהוא הרע, והיה גזרת כל זה המאמר אולי יחנן ה' אלקי צבאות שארית יוסף כלומר אע"פ שהרביתם לפשוע הנה אם תטיבו דרכיכם אולי יחנן אלקי צבאות אותם הנשארים ממלכות אפרים שהם שארית יוסף, ואמר שארית לפי שרובם היו כבר גולים וכלו בחרב וברעב ובדבר כמו שנזכר למעלה.

ובפרק קמא דחגיגה (ד, ב) אמרו רב יוסף כי הוה מטי להאי קרא בכי אולי יחנן ה' אלקים צבאות שארית יוסף כולי האי ואולי, והיה זה לרב יוסף לפי שאין דבר עומד בפני התשובה ואם המה ייטיבו דרכיהם ותשובתם למה יאמר אולי יחנן כאילו היה הדבר בספק אם יחנן או לא ולא נתנו בגמרא טעם בזה, אבל כבר נוכל להשיב לרב יוסף עם אותם חלוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש (יומא פו, א) והיה אומר שמי שיש בידו חלול השם אין כח בתשובה למחול ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כולן תולין ומיתה ממרקת שנאמר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, ובעבור שבני שמרון היה בידם חלול השם רב לכן אמר הנביא אולי יחנן כלומר אולי יחכה ה' לחננכם ומבלי יסורין ולא מיתה ממרקת יכפר לכם.

פסוק טז

וזכר הנביא שאם לא יעשו כן כבר היה גזור מלפניו שיהיה בכל הרחובות מספד ובכל חוצות שמרון יאמרו הו הו כלומר אוי אוי, ולפי שתבטל החרישה והזריעה יקראו אכר שהוא עובד אדמה שיבא אל אבל ויאבל על ביטול מלאכתו ועל שלא יקצרו מה שזרעו וכן יקראו אל מספד אל יודעי נהי, (יז) ומפני שיחדל היין ג"כ יהיה מספד בכל הכרמים לפי שלא יהיו ענבים בגפן, והסבה בכל זה כי אעבור בקרבך אמר ה' והוא מלשון ועברתי בארץ מצרים (שמות יב, יב) ר"ל כאשר אסלק השגחתי ואהבתי מבית ישראל אעבור בקרבך כאדם ההולך לדרכו ועובר בתוך העיר ושורפה, וכבר גלתה תורה כי ה' אלקיך הוא העובר לפניך אש אוכלה (דברים ט, ג) ולכן כאשר יעבור בקרבם יהיה אש אוכלה בהם בשדות ובכרמים בחוצות וברחובות:

פסוק יח

הוי המתאוים את יום ה' וכולי עד הוי השאננים בציון: המפרשים פירשו המתאוים את יום ה' שהוא על דרך מה שאמר ישעיה (ה, כ) האומרים ימהר יחישה מעשהו שבני ישראל בהיותם בלתי מאמינים בדברי הנביא היו אומרים מי יתן ויבא מהרה מה שהוא מיעד ונדע אם דבר ה' בפיו ושזה עצמו הוא המתאוים את יום ה', ואינו נכון בפשט הכתוב, אבל הנראה לי בזה הוא שהפרשה הזאת נאמרה על בני יהודה וירושלים שמפני השנאה שהיו שונאים את בית ישראל היו מתאוים שיבא היום שייעד הש"י עליהם לראות במפלתם, ולכן הוכיחם הנביא ע"ז באמרו הוי לכם המתאוים את יום ה' ר"ל שיבוא הרע על ישראל כאשר יעדתי כי מה תרויחו אתם בני יהודה בבא יום צרה ותוכחה היום הזה עליהם כי הוא חושך ולא אור כלומר חושך יהיה לבית ישראל ולא יהיה אור לכם, (יט-כ) אבל תהיו כאשר ינוס איש מפני הארי שאע"פ שינצל מידו יפגעהו הדוב אחריו ויבא מצרה לצרה, וכאשר ינצל מן הדוב ויבא אל הבית להיטמן שם ובסומכו ידו על קיר הבית ישכנו הנחש ולא תהיה לו א"כ פליטה, כן יהיה בענין העם הזה שבהיות יום ה' הוחשך לישראל לא יהיה אור ליהודה כי אחריו יבא אופל למלכות יהודה שלא יהיה נוגה לו, והכוונה במשל הארי והדוב והנחש להודיע שיום עונש השבטים יהיה חושך ולא אור בגלותם שיתמידו בו זמן ארוך בידי אשור אבל מלכות יהודה תלך מרעה אל רעה פעם מפני הארי שהוא נבוכדנצר ופעם מפני הדוב שהוא פרס ומדי ופעם בידי יון שהיתה ממשלתה בפני הבית ופעם בידי אדום שהוא נחש בריח אשר לא ישמע לקול מלחשים, וכן דרשו בשוחר טוב כאשר ינוס איש מפני הארי זה בבל ופגעו הדוב זו מדי ובא הבית זו יון שהיה הבית קיים בימיהם ונשכו הנחש זה אדום הרשעה שנאמר

קולה כנחש ילך, וכן הוא אומר אחותי בבבל רעיתי במדי יונתי ביון תמתי באדום ולמה הוא קורא יונתי ביון שהיו מקריבים תורים ובני יונה על גבי המזבח תמתי באדום שהיו ישראל מותממין עמה ונותנין נפשותיהן על קדושת השם לפי שכמה שמדים נגזרה על ישראל בימיה עד כאן.

הנה ביארו שהכתובים האלה על מלכות יהודה וירושלים נאמרו (כא) ולכן אמר עוד כנגדם שנאתי מאסתי חגיכם רוצה לומר האם תחשבו שמפני עלותכם לרגל ג"פ בשנה בחגיכם ומפני קרבניכם ושירות וזמירות הלוים שהיו משוררים בביתי אסלח להם באמת לא יהיה כן כי אני מאסתי חגיכם שאתם עולים בהם לרגל, ולא אריח בעצרותיכם שהם קרבנות חגיגה שהיו נעצרים ועומדים בבית ה' וזובחים אותם והוא מלשון עצרת תהיה לכם (במדבר כט, לה), (כב) כי אם תעלו לי עולות ומנחותיכם ר"ל באותם ימי חגיכם ידוע תדעו שלא ארצה אותם, וכן ושלם מריאיכם לא אביט ושלם הוא שם כולל לשלמים ומריאים הם הבהמות המפוטמות, והענין שאף שיהיו קרבנות מדברים משובחים לא אביט אותם ולא ארצם, (כג) וכנגד השירים והזמירות שהיו אומרים בבית המקדש אמר הסר מעלי המון שיריך כי מפני שהיו לוים רבים משוררים אמר בהם לשון המון וכן בענין הזמר אמר וזמרת נבליך לא אשמע.

פסוק כד

והיה תכלית דבריו ויגל כמים משפט רוצה לומר יהיה המשפט אשר כבשתם והסרתם מגולה ביניכם ובלתי פוסק כמים הנובעים שהם מגולים ובלתי פוסקים כאלו תאמר מימי הימים והנהרות והוא אומרו עוד וצדקה כנחל איתן.

פסוק כה

ועשה להם טענה להוכיח שחסד ואמת ומשפט היה חפץ ולא זבח באומרו הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר וגו' והנה אמר הזבחים ה"י לתימה כאילו יאמר האם זבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה שהלכתם בו, ואמר זה לפי שישראל בהר סיני עשו עולה תמיד מאחד בניסן בשנה השנית שהוקם המשכן עד בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש שנסעו מסיני שהם כמו חמשים יום כי כל זמן שהיו בסיני היו קרובים ליישוב והיה להם בשר ויין לנסך אבל אחרי שנסעו משם ובאו לארץ ערבה ושוחה לא היה מרעה לצאנם ולא יין ולכן נעדר מהם הבשר והיין ולא הקריבו במדבר זבחים ומנחה, ואין טענה ע"ז מחשבון ארבעים שנה כי יום בשנה יחשב לשנה וכמו שכתב ה"ר אברהם בן עזרא. והענין כולו שכאשר הוליך אותם במדבר שנים רבות לא הגישו לפניו ית' עולות וזבחים רק צוה אותם לעשות משפט והוא על דרך מה שאמר

ירמיהו (ז, כב) כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח וגומר, וחכמים ז"ל אמרו העשויה בהר סיני רבי אליעזר אומר מעשי עולה נאמרו בסיני והיא עצמה לא קרבה ושוב לא פסקה אלא מה אני מקיים הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל שבטו של לוי שלא עבדו עבודה זרה הם הקריבוה, ועוד בדבריהם ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו בגנות ישראל הכתוב מדבר שלא עשו בני ישראל במדבר אלא פסח זה בלבד וכן הוא אומר הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר וגומר רבי שמעון בן יוחאי אומר ישראל לא היו מקריבין ומי היה מקריב שבטו של לוי שנאמר ישימו קטורה באפיך וכליל על מזבחך ואומר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי ישראל שעבדו עבודה זרה לא הקריבו שבטו של לוי שלא עבד עבודה זרה הקריבו.

פסוק כו

ואומרו ונשאתם את סכות מלכיכם פירשו המפרשים סכות מגזרת הסכת ושמע ישראל (דברים כז, ט), והטעם כמו סכלות רצון, ופירוש מלככם על הכוכב הגדול בצבא שהוא כמלך על צבאו, וכן כיון צלמיכם הוא גם כן שם לעבודה זרה ולצלמים שהיו עובדים. ולי נראה שמלככם הוא כפשוטו שבעבור שהיו מלכי יהודה החטאים בנפשותם מרשיעים את העם ומטים אותם לעבודה זרה וישראל היו סובלים אותם לכן אמר ונשאתם את סוכות מלככם רוצה לומר תשאו על עצמכם עון הסבל שהייתם סובלים למלככם, וגם כן עון כיון צלמיכם כוכב אלוהיכם רוצה לומר אשר עשיתם לכם צלמו לעובדו, (כז) ובעון כל זה תבואו לגלות גם אתם בני יהודה ולא תהיה גלותכם לדמשק וארם הלוחמים עתה בכם אבל יהיה גלותכם מהלאה לדמשק הרחק מאד משם. ורש"י פירש ונשאתם את סכות מלככם ונשאתם בגולה עמכם את כל גילוליכם שירכיבו האויבים על צואריכם לשאת אותם עמכם בגולה ופירש סכות מלכיכם וכל הפסוק על מיני העבודה זרה שהיו ביניהם: הנה התבאר מזה שפרשת הוי המתאוים את יום ה' כולה על מלכות יהודה נאמרה כמו שפירשתי ולכן זכר להם ענין הזבחים עולה ומנחה וסמך אחרי זה הוי השאננים בציון וגומר, והותרה בזה השאלה השישית:

פרק ו

פסוק א

הוי השאננים בציון וגומר עד סוף הנבואה. רש"י פירש שהשאננים בציון הם בני יהודה והבוטחים בהר שומרון שהם בני אפרים היו קודם לכן, נקובי ראשית הגוים כלומר

נקובים בשם שהם העמים המשובחים שבכל העולם ועתה באו להם רוצה לומר לגוים שזכר באו בית ישראל שבחרו במשפטי הגוים ובאו להיות מכללם בדרכי עבודתם:
עברו כלנה וראו למה מאסתם בתורתי להדבק בחקות הגוים האם טובות ארצותם מן המלכות האלה שבשומרון וירושלם אם רב גבולם מגבולכם ומה מצאתם בי עול זהו כולו בפירוש רש"י.
וה"ר דוד קמחי פירש ש הר שומרון וירושלם בהיותם ביד האמורי היו נקובי ראשית הגוים לפי שהם היו מבחר הגוים וארצותם מבחר ארצותיהם ואלה ההרים היו נקובים בשם לטובה ובאו להם בית ישראל רוצה לומר שלא בחרבם ולא בקשתם ירשו אותם הארצות אלא ברצון השם והם עברו רצונו ועזבו משפטיו ולקחו משפטי הגוים הראשונים שהיו יושבים באותן הארצות לכן עברו כלנה ושאר הארצות וראו הטובים ארצותם מן הארצות האלה. והנה לכל אחד מהפירושים האלה קצר הכתוב מהשתרע.
ולכן היותר נראה לי בפירושו הוא שהנביא עדיין ימשיך תוכחתו וייעודיו לבית יהודה, ולכן אמר הוי השאננים בציון אנשי ירושלם שהם שקטים על שמריהם וחושבים שלא תבא עליהם רעה והם יהיו כמו הבוטחים בהר שומרון כי שניהם היו נקובים ראשית הגוים כלומר נקראים ראשית גויי העולם והחשובים שבהם ועם כל זה באו להם בית ישראל רוצה לומר שמלכות אפרים באו בתוך הגוים אשר זכר שהם גולים בידיהם, ויהיה לפי זה וי"ו והבוטחים היא וי"ו ההשואה שכתב רבינו יונה שכבר תבא הוי"ו להשוות בין ב' דברים כמו מים קרים על נפש עייפה (משלי כה, כו) ושמועה טובה מארץ מרחק חוח עלה ביד שכור ומשל בפי כסילים ודומיהם, ויהיה ענין הכתוב הוי ואבוי בא על השאננים בציון כאשר בא על הבוטחים בהר שומרון שהיו הגוים קוראים להם ראשית האומות ועתה גלו ונשתעבדו בידיהם והוא אומרו ובאו להם בית ישראל (ב) ולכן חזר לומר כנגד השאננים בציון עברו כלנה ובזה ייעדם שילכו בגלות לבבל כי כלנה היא עיר גדולה בארץ שנער כמו שאמר התורה ותהי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכד וכלנה בארץ שנער (בראשית י, י), ורש"י כתב כלנה בבל חמת רבה אנטוכיא, וגת היא החשובה מארץ פלשתים שנקראת מתג האומה על שם שהיתה ראש לכולם והיתה אם המלכות, והענין כולו שייעדם שבחרבן נבוכדנצר מהם יעבדו לכלנה בארץ בבל וזכר כלנה מפני שתוף השם שהיה בה מלשון כלה ונחרצה, וכן שילכו מהם לארץ בני עמון וזכר חמת רבה שאף השם וחמתו בערה בם ושגם כן ילכו לארץ פלשתים, וזכר גת גם כן לשתוף ה' כי שם ידריכם כענבים בגת, וכבר נודע מספורי יוסף בן גוריון שבכל הארצות האלה ובארצות אחרות רבות הלכו שבי בני יהודה וירושלם בחרבן בית ראשון, ולכן

אמר אליהם כאשר תלכו אל אותן הארצות בגלותכם אז תכירו ותדעו הטובים המקומות ההמה וכן תראו כפי הכמות אם רב גבולם מגבולכם כי לא יוכל האור כי אם בבחינת החושך וכאשר תלכו באותן הארצות בגלות תכירו מעלת גבולכם ותקוננו על ארצכם להיותה יותר משובחת מאד.

פסוק ג

וכנגד אותם בני ציון אמר המנדים ליום רע ותגישון שבת חמת רוצה לומר שהם היו מרחיקים יום רע באמרם כל היום ה' יצילנו ממנו השם ירחיקנו מעל גבולנו ועם כל זה לא תראו מבואו אבל תגישון שבת חמת וכמו שאמר ישעיהו (ה, ח) הוי מגיעי בית בבית כן אתם תגישון שבת בתיכם זו אצל זו על ידי חמס, וכן דרשו בויקרא רבה (ה, ג) המנדים ליום רע ליומו של גלות ותגישון שבת חמס זה עשו הגשתם את עצמכים לשבת אצל חמס כמה דאת אמר (עובדי' א) מחמס אחיך יעקב, ורש"י הביא ממדרש ר' שמשון שמנדים הוא מענין נע ונד כאלו אמר המניעים את עצמם ללכת ליום רע ויגישו עצמם לשבת בחמס האויבים (ד) וכן האשימם על שהיו נמשכים אחרי התענוגים ולא יתנו לב לגלות השבטים אשר כבר היה ועל זה אמר השוכבים על מטות שן וסרוחים על ערשותם רוצה לומר שהיו מטותיהם ממלאכת שן הפיל והן מצעותיהם נאות על ערסותם היו בגדים ארוכים ורחבים עודפים באורך וברוחב על המטה לכבוד ולתפארת, ומלת סרוחים היא מלשון וסרח העודף (שמות כב, יב), ורש"י פירש שהיו משתטחים ומאריכין עצמם על ערשותם, ובפרק במה אשה (שבת סב, ב) פירשו שהיו מחליפין נשותיהן זה לזה ומסריחין מטותיהן בשכבת זרע שאינה שלהם, ובענין האכילה אמר ואוכלים כרים מצאן רוצה לומר כבשים שמנים ועגלים מתוך מרבק והוא המקום שמפטמין שם את העגלים, והתבונן כי עשה עיקר תוכחתו במטות מפני הנאוף כדברי חכמים ז"ל ואחר כך זכר הדברים המביאים אליו אם האכילה המעונגת שזכר (ה) ואם השיר המיוחד לזונים ועליו אמר הפורטים על פי הנבל והם האנשים שידעו לעשות שירים חתונים בניגונים בלי חרוז, וה"ר דוד קמחי פי' הפורטים מלשון פרוטה שהיו נותנים פרוטות למנגנים לפניהם והיו מתעצמים בענין כלי השיר כאילו היו דוד מלך ישראל שהיה ראש המנגנים וזהו כדוד חשבו להם כלי שיר.

פסוק ו

עוד זכר שטופם ביין המביא אל הזנות באומרו השותים במזרקי יין כלומר שלא היו שותים בגביעים וכוסות להיותם כלים קטנים כ"א במזרקי יין, וכן היו מתענגים במשיחת בשרם ושערותיהם וזהו וראשית שמנים נמשחו והוא שמן אפרסמון שהוא ראש השמנים

כולם, והענין שהיו מתענגים בכל מיני התענוגים האלה ולא נחלו על שבר יוסף ר"ל שלא התעצבו ואין חולה מהם על גלות השבטים כי נחלו הוא מלשון נחלה מכתי ואין חולה מכם על נחלתי, ואמר יוסף לפי שמלכות ישראל נקראת יוסף כמ"ש הזקן ויקרא בהם שמי ושם אבותי (בראשית מח, טז), ומפני שבני יהודה לא נחלו ולא נתעצבו על גלות השבטים (ז) לכן עתה יגלו בראש גולים, ועם היות שבני יהודה גלו אחרי גלות השבטים הנה אמר להם בראש גולים לפי שראה הנביא שהיו עתידין בני יהודה לגלות ב' פעמים ואמר שעתה יגלו בראש גולים גלות ר"ל ראשון בערך הגלות השני שיהיה אח"כ עליהם, ואפשר לפרש עתה יגלו בראש גולים על השבטים שזכר יאמר שאם לא היו בני יהודה רעים וחטאים היה גלות בני יוסף בהם לבדם אבל כיון שגם בני יהודה השחיתו דרכם הנה עתה יחשב גלות מלכות ישראל שהוא ראש גולים ראשית הגלויות לפי שאחריהם תהיה לבני יהודה גלות שנייה, ואמרו וסר מרזח סרוחים פרש"י ויבטלו משתאות הגאים וגסי הרוח שמרזחות לשון משתאות הוא וכן תרגמו יונתן, והראב"ע פי' מרזח מלשון רנה כמו לא תבוא בית מרזח כאילו אמר אז יסיר השיר מן הסרוחים על ערשותם שזכר, וחז"ל (כתובות סט, ב), פי' מרזח מלשון אבלות ולמדו מכאן שאבל מסב בראש ושהיא מלה מורכבת מר וזח שנעשה שר לסרוחים, והרד"ק פי' וסר מלשון קורבה כמו סורה אדוני סורה אלי (שופטים ד, יח) ומרזח מאבלות יאמר שיקרב ויבא אבל לאותם שהיו סרוחים על ערשותם ושמחים ומתענגים, (ח) והיה כל זה לפי שנשבע ה' בנפשו ר"ל בעצמו כמו בי נשבעתי, ואמר מתאב אנכי את גאון יעקב, ורש"י פי' מתאב כמו מתעב, וכ"כ הרד"ק שמתאב הוא הפך תאבתי לישועתך ה', וחלילה שיהיה שם אחד משמש דבר והפכו בלשוננו השלם, אבל מתאב הוא מלשון תאבה וגאון יעקב אמר על בית המקדש כמו שת"י ית בית מקדשא רבותיה דיעקב כמאמר המשורר (תהלים מז, ה) את גאון יעקב אשר אהב סלה, יאמר ה' אין ספק שמתאב וכוסף אני את גאון יעקב שהוא בהמ"ק אבל מה אעשה שארמנותיו של יעקב בתיהם והיכליהם עם כל תענוגיהם שנאתי ולכן לא אוכל לעשות כ"א להשחית עיר ומלואה כלומר עיר ירושלם ועמה וגם בהמ"ק שבתוכה כי העולם והעיר נדונים אחר הרוב ולכן יחרב הבית עם העיר, (ט) ויהיה החרבן כ"כ שאם יותרו ר"ל שימלטו מן החרב עשרה אנשים בבית אחד ומתו ואין דוקא י' אלא רבים ולקח י' בעבור שהוא סך חשבון שהנה כולם ימותו, והענין שהבורחים והנחבאים בבית מן האויב ימותו שם בדבר ואולי ע"ז אמר במשל שלמעלה ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש.

פסוק י

וזכר שתהיה מהומת המלחמה והדבר כל כך שלא יקברו את המתים בכבוד ובהספד ולא יצדיקו עליהם את הדין, אבל דודו ומסרפו רוצה לומר קרובו או ידידו יתעורר לשרוף אותם העצמות כדי שלא יהיה למשל ולשנינה בקרב האויבים, ויהיה ומסרפו בסמך כמו ומשרפו בש"ין וכן פירשוהו יונתן ורש"י, ויאמר ונשאו דודו ומסרפו בלשון יחיד לכל אחד ואחד מהמתים, וה"ר אברהם אבן עזרא פירש בשם ר' יהודה אבן קדיש שדודו אחי אביו ומסרפו אחי אמו יאמר שימותו כל אנשי הבית ולא ישאר כי אם אחד ויבא דודו ומסרפו של אותו אחד להוציא עצמות המתים ההם מן הבית מפני הריח, ויאמר לאשר בירכתי הבית העוד עמך מתים להוציא והוא ישיבהו ויאמר אפס כלום כולם ספו תמו והמוציא המתים יאמר לו הס ושתוק ולא תקונן ואין אחד מצדיק שם שמים להצדיק השם הנכבד וזהו הס כי לא להזכיר בשם ה', ורש"י פירש על דעת יונתן הס כי כל זה להם על שלא רצו להזכיר בשם השם.

פסוק יא

ולפי שבפרשיות של מעלה יעד על חרבן מלכות ישראל בפני עצמו ועל חרבן מלכות יהודה בפני עצמו, לכן בפרשה הקטנה הזאת נתן הגזרה על שתיהן יחד ואמר כי הנה ה' מצוה רוצה לומר גוזר שיבא חרבן גדול והכה את הבית הגדול שהוא רמז למלכות ישראל יכהו רסיסים והם בקיעות גדולות והבית הקטון שהוא רמז למלכות יהודה יכה בקיעים שהם יותר קטנים, כי כפי רוב השבטים קרא מלכות ישראל בית גדול וכפי מעוט יהודה ובנימין יקרא מלכות יהודה בית קטן, והיה גלות השבטים רסיסים ובקיעה גדולה לפי אורך גלותם הנפל' שלא שבו עוד וגלות יהודה היה בקיעה קטנה לפי ששבו לבית שני, ואין ספק אצלי שלזה כוון יונתן במה שתרגם וימחא מלכו מחא תקיפא ומלכו זעירא מחא חלשא.

פסוק יב

ולפי ששני הגלויות נשתוו בגבורת הלוחמים עליהם ובחולשת הגולים וכן ברעב אשר מצא אותם לכן אמר הירוצון בסלע סוסים או אם יחרוש החורש בבקרים ר"ל בסלע אשר זכר זה בלי ספק בלתי אפשר שבסבת הסלע וקושיו וגבהותו אי אפשר שירוצו הסוסים עליו ולא שיחרושו עליו הבקרים, והוא משל לקושיית לב בני ישראל ובני יהודה וגבהותם שמפני כן לא ירוצון סוסיהם במלחמה עם אויביהם ולא יחרושו בקריהם וימותו ברעב, והביא ראיה על קושי לבבם באומרו כי הפכתם לראש משפט ופרי צדקה ללענה ר"ל כי במקום שהיו המשפט והצדקה מתוקים מדבש ונופת צופים הפכתם

אותה ללענה וראש כלומר, שהפכו אותם לעול חמס ושוד, (יג) ומלבד זה אינכם רואים ברעתכם כי אתם שמחים ללא דבר באומרכם הלא בחוזקנו לקחנו לנו קרנים כלומר, שפעמים אחרות התגברתם על האויבים כי הקרנים רמז למלחמה אשר בהם עמים ינגחו ושכן התגברו עתה ולא תיחסו הגבורה ההיא לש"י הנותן לכם כח לעשות חיל כ"א לחזקכם והוא באמת לא דבר כי אין בבטחון הזה ממש, (יד) כי הנני מקים עליכם בית ישראל שהוא כולל לשתי המלכויות יחד ישראל ויהודה גוי ר"ל גוי עז פנים שיבא על כל אחד מכם ולחצו אתכם כלומר לא תוכלו להלחם בהם בקרניכם כאשר חשבתם כי הם ילחצו אתכם מלבוא חמת עד נחל הערבה שהם מגבול א"י לצד צפון עד גבולכם לצד דרום, ואם תרצו לפרש פי' כי הנה ה' מצוה והכה הבית הגדול רסיסים כולה על מלכות ישראל כבר יסבלוהו הכתובים ויהי' הירוצון בסלע סוסים שהוא כנגד סדרו של עולם כן היו מעשיכם שהפכתם משפט לראש:

פרק ז

פסוק א

הנבואה השלישית תחלתה כה הראני ה' אלקים והנה יוצר גובי וגו' עד הלא כבני כושיים. ויש בה י"א פרשיות. הראשונה, כה הראני ה' אלקים: השנית, כה הראני ה' אלקים והנה קורא לריב: השלישית, וישלח אמציה: הרביעית, ויאמר אמציה אל עמוס. החמישית, ויען עמוס: השישית, לכן כה אמר ה' אשתך: השביעית, כה הראני ה' אלקים והנה כלוב קיץ: השמינית, שמעו זאת השואפים אביון: התשיעית, והיה ביום ההוא: העשירית, הנה ימים באים: הי"א, ראיתי את ה' נצב על המזבח וראיתי לשאול בה ששת השאלות:

השאלה הראשונה מה ענין שלוש המראות האלה שזכר הנביא בתחילת הנבואה הזאת רצופות זו לזו שבא התחלת כולם בלשון אחד, והם כה הראני ה' אלוקים והנה יוצר גובי, כה הראני ה' אלוקים והנה קורא לריב באש, כה הראני והנה ה' נצב על חומת אנך, האם היו שלש המראות האלה על ענין אחד בלבד או על שלשה ענינים, ואם היו על ענין אחד בלבד למה באו עליו שלש מראות והיה די באחת, ואם היו על ענינים מתחלפים מי יתן ואדע מה המה אלה ולמה היו שלשה ולא יותר מג' ושלשתם בלשון אחד:

השאלה השנית איך אמר במראה הראשונה שהראהו השם שהיה יוצר גובי שהוא לדעת המפרשים מאסף הארבה להעלותו על התבואה לאוכלה, ושהתפלל עליו הנביא ה' אלוקים סלח נא ושנחם ה' על זאת ואמר לא תהיה כאלו לא בא הארבה ולא השחית

התבואה והנה בהפך זה אמר זה הנביא למעלה הכיתי אתכם בשדפון ובירקון וגומר יאכל הגזם:

השאלה השלישית למה במראה הראשונה מיוצר גובי לא אמר לו הש"י מה אתה רואה עמוס וגם במראה השנית מקורא לריב באש לא שאלו מה אתה רואה עמוס ושאל אותו במראה השלישית באומרו ויאמר ה' אלי מה אתה רואה עמוס ויאמר אנך והיה ראוי שיהיו הדברים שוים בשלשתם:

השאלה הרביעית למה כאשר ראה הנביא המראה הראשונה ושיער ברעתה התפלל ואמר סלח נא מי יקום יעקב כי קטון הוא וגם על המראה השנית התפלל ואמר חדל נא מי יקום יעקב כי קטון הוא, אמנם על המראה השלישית אשר ראה בה אמתת הגלות והחרבן לא התפלל ולא אמר סלח נא ולא חדל נא אבל שתק וקבל עליו את הדין בהיות רעתה רבה מאד:

השאלה החמישית מענין המראה הד' אשר ראה בה כלוב קיץ ושאלו השם ית' מה אתה רואה עמוס כאשר שאלו במראה הג' והשיבו הנביא כלוב קיץ וביאר לו השם יתברך ענינה באומרו בא הקץ אל עמי ישראל לא אוסיף עוד עבור לו, והנה המראה הזאת והייעוד הזה יראה מענינה שהוא עצמו ענין המראה הג' מהאנך כמ"ש הנני שם אנך אל עמי ישראל לא אוסיף עוד עבור לו ונשמו במות ישחק וגו' כי שתי המראות האלה לא נאמרו כי אם על חרבן מלכות ישראל וגלותו ולמה א"כ נכפלו:

השאלה הששית במראה החמישית שזכר הנביא אחר כך באומרו ראיתי את ה' נצב על המזבח וגומר, וגם זאת יראה שהיא מענין השלישית והרביעית כי היא גם כן על חרבן שומרון וגלותם כמו שאמר ואחריתם בחרב אהרוג דומה למה שאמר במראה השלישית וקמתי על בית ירבעם בחרב, ויקשה אם כן למה באו מראות רבות על ענין אחד, וגם יקשה למה לא אמר במראה החמישית הזאת כה הראני ה' כמו שאמר באחרות ולמה לא אמר בה מה אתה רואה עמוס וגם הנביא לא התפלל עליה כאשר עשה על המראות הראשונות: והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לבאר שהקב"ה התרה בישראל בשלחו עליהם שפטיו הרעים כדי שיתנו לב וישובו אליו, והיה המשפט הראשון ברעב אשר הביא עליהם בכל מיני הרעב והדברים המסבבים אותו אם באויבים השוללים את התבואה ואם בעצירת הגשמים ואם בארבה והגזם שהיה בא ואוכל את התבואה שכולם הם שלוחי ההשגחה לגבות מהעם הפושע חובותיו ע"י הרעב, ושהתפלל הנביא שלא יכלה אותם באותו רעב וקבל הש"י תפלתו, ואחר זה זכר המשפט השני שהוא הדבר שהביא

עליהם כאילו היה אש ותאכל בהם ושהתפלל הנביא שלא יכלה אותם הש"י באותו דבר וקובלה תפלתו, וזכר אח"כ המשפט השלישי מהגליות הפרטיים וסיפר שאמציה כהן העגל שהיה בבית אל שלח להגיד לירבעם מלך ישראל דברי עמוס כדי שיהרגהו וגם יעץ לעמוס שיברח אל ארץ יהודה ושעמוס השיבו שהוא לא הכין עצמו לנבואה אלא שהש"י שלחו להנבא ואיך יאמר אליו שיחדל מהגיד דבר הש"י ויעד את אמציהו בעונש אשר יקרהו ע"ז, ולא די שלא חדל עמוס מהנבא אבל גם כדי להכעיסו זכר מראה אחרת אשר ראה להוכיח שבא הקץ למלכות ישראל וזכר פשעי הדור המביאים אליו והצרות שיבואו, ושבמקום שלא היו רוצים לשמוע דבר הש"י מפי הנביאים יבא זמן שיבקשו את דבר ה' ולא ימצאו. ואחרי שייעד על חורבן מלכות ישראל יעד ג"כ על חורבן מלכות יהודה במראה הך הכפתור ושלא ימלט איש מישראל ומיהודה אם מהחרב ואם מהגלות, ובסוף הנבואה אמר שאין ראוי שנחשוב שיש בחקו יתברך שנוי על היותו פעמים מגדל ומרומם את האומה ופעמים ישפילנה עד ארץ ויקרא האויבים עליה כמים הנשפכים על פני הארץ כי הוא עם כל זה אחד ובלתי משתנה והשנוי הוא מפאת המקבלים והמשפט לאלקים הוא וכמו שיתבאר כל זה בפירוש הכתובים:

כה הראני ה' אלקים והנה יוצר גובי וגומר עד וישלח אמציה. המפרשים פה אחד הסכימו כמו שתרגם יונתן שראה הנביא במראה הזאת שהקדוש ברוך הוא היה מביא ארבה רב לאכול תבואת ארצות השבטים, ופירשו מלות הכתוב כולם על זה כי ה"ר אברהם אבן עזרא כתב בשם רבי משה כהן ונמשך אחריו הרב רבי דוד קמחי כי יוצר הוא כמו חבור כאלו אמר מאסף ומקבץ וגובי הוא ארבה כי תרגום ארבה גובא, ושיבוא בתחילת עליית הלקש שהוא העשב היוצא באחרונה כי מפני שהוא עולה בעבור המלקוש שירד עליו יקרא לקש, ושאמר והנה לקש אחר גזי המלך כלומר שאחר שנגזז ונכרת העשב למאכל בהמות המלך היה צומח העשב הנקרא לקש. וקשה מאד אצלי שיהיה יוצר מאסף, ויצר ה' אלקים מן האדמה כל חית השדה שהביא ראיה ה"ר דוד קמחי על פירושו לא נאמר על האסיפה כי אם שכבר יצרם ובראם, וכן יוצר עמל עלי חק שהביא ה"ר דוד קמחי אינו כי אם מלשון יצירה ועשייה, גם יקשה עלי שהנביא לא יזכור את הארבה בשמו ויקרא אותו בשם ארמי גובי והנה למעלה אמר יאכל הגזם ולא זכרו בלשון ארמי, גם מה שפירשו אחר גזי המלך אין ענין לו ומה לנו שכרתו עשב לבהמות המלך או לא.

ולכן אחשוב שהנביא כיוון בג' המראות האלה אשר זכר רצופות וסמוכות זו לזו לבאר שראה שהש"י חשב ראשונה לכלות את ישראל ברעב או בחרב מבלי שיהיה גלות

כולל, וכבר זכרתי למעלה בפ' שמעו את הדבר הזה פרות הבשן ה' התראות שעשה הקב"ה ברעות אשר הביא בדרך חלקי במלכות ישראל וכולם נכללו ברעב ובדבר ובחרב האויבים והם אותם השלושה שאמר נתן הנביא לדוד (שמואל ב כד, יב) שלש אנכי נוטל עליך בחר לך אחת מהן ואעשה לך וגומר התבא שבע שנים רעב בארצך ואם שלשה חדשים נוסך לפני צריך והוא רודפך ואם היות שלשת ימים דבר בארצך עתה דע וראה מה אשיב את שולחי דבר, הנה שלשת סוגי הרעות הם ראה הנביא עמוס שהיה הקדוש ברוך הוא מביא על ישראל, אם הרעב ולפי שכבר יבא הרעב בדרכים מתחלפים אם שהאויבים ישללו התבואות והיא ההתראה הראשונה שזכר למעלה, ואם בעצירת הגשמים והיא ההתראה השנית שזכר שם, ואם בשדפון וירקון בגזם ובארבה והיא ההתראה השלישית שזכר שם שכולם שלוחי ההשגחה לגבות מהרשעים עונותיהם, לכן כנגד הרעב אמר כה הראני ה' אלקים והנה יוצר גובי בתחילת עלות הלקש רוצה לומר שהיה בורא יוצר ועושה שלוחים שיהיו גובים ממנו חובותיו ויהיה זה בתחילת עלות הלקש כלומר בענין התבואה שתפסד ותאבד לגמרי, כי מפני שיהיה הפסדה אליהם מכלה עינים ומדיבת נפש יהיה אבודה בתחלת עלות הלקש אחרי היות התבואה בשלמותה ע"ד מ"ש למעלה בעוד ג' חדשים לקציר וכמו שפירשתי שם, ותהיה א"כ מלת גובי מלשון גובין מן הלוה לגבות את חובו שבא פעמים רבות בלשון המשנה שהוא לשון הקדש באמת, ויהיה ענין המראה שהיה הקב"ה עושה שלוחיו לגבות מישראל חובותיהם בענין הלקש והתבואה, והגובים הם אותם שנזכרו בג' התראות הראשונות מהאויבים הבוזזים ומעצירת הגשמים ומשדפון וירקון וארבה ושאר הדברים המפסידים את התבואה ומביאין את הרעב בארץ.

ואמנם אומרו והנה לקש אחר גזי המלך הוא להודיע כמה היה גדול רוע הרעב ההוא לפי שהיה בא אחרי שהמלך גזז ושלל את עמו במסים וארנוניות לצרכיו ולמעשה המלחמה והיה העם עשוק ורצוץ מהמלך שהיה גוזז אותם והם היו מתנחמים בתקות התבואה והלקש שיבא וישבעו ולכן היו שותקין, וגזי נאמר על הממון כמו שפירשתי בספר ישעיה (נג, ז) על וכרחל לפני גוזזיה נאלמה ולא תפתח פיה, וזהו אמרו כאן והנה לקש רוצה לומר אותו הלקש היה בא עליהם אחר גזי המלך שגזז את ממונם והיו מתנחמים בלקש, ולכן כאשר ראה הנביא שאם יהיה הרעב החלטי תהיה כלה ונחרצה בעם (ב) לכן מפחדו שיכלה הגובה לאכול את עשב הארץ ולא ישאר דבר התפלל אל האלקים ואמר ה' אלקים סלח נא לעוון העם הזה ואל תעש עמהם כלה ברעב כי לא יוכל עוד לקום מפני האויב וזהו אמרו מי יקום יעקב כי קטן הוא רוצה לומר קטן הוא בזכות קטן

באוהבים כי בני יהודה שונאים אותו ואם כן מי יקום האם תאמר יעקב זה אי אפשר כי קטון הוא.

פסוק ג

ואז נחם ה' על זאת ואמר לא תהיה ואין הכוונה שלא תהיה ולא תבא הרעב כי אם שלא תהיה הכליה בהם באמצעות הרעב, כי הנה הנביא לא התפלל כי אם אחרי הפסד רוב התבואה שלא תאבד לגמרי כמו שאמר והיה אם כלה לאכול, ולפי זה אין בזה סתירה למ"ש למעלה בענין ההתראות כי שם אמר שהכה אותם ברעב לא שכלה אותם בו וכאן אמר שהתפלל שלא יבאו לידי כלייה ברעב.

ואחרי שזכר המראה הראשונה שראה בענין הרעב (ד) זכר עוד מראה שנית שראה בענין הדבר ועל זה אמר כה הראני ה' אלקים והנה קורא לריב באש ה' ואין הכוונה כמו שפירשו המפרשים שאמר זה על חום השמש המונע המטר ומיבש הצמחים, אבל הוא באמת לענין הדבר כי ענינו אש שורף וכמו שאמר ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה (במדבר יא, א) וראה הנביא שהמגפה ההיא כפי כעס השם תהיה עצומה עד בלי השאיר להם שריד וכמ"ש ותאכל עד תהום רבה שהיתה עתידה לאכול כל הלחות שבעולם, וגם שהחל הנגף בעם והמית רבים מהם ועל זה אמר ואכלה את החלק, ואין פירושו על חלקת השדה שתאכלהו אש השמש כמו שפירשוהו כי אם על שארית יוסף ועל בניהם ובנותיהם מלשון עתה יאכלם חדש את חלקיהם וכאלו אמר שכבר אכלה המגפה חלק רב מישראל ומבניהם.

פסוק ה

והנביא מפחדו שימותו כולם התפלל ואמר חדל נא רוצה לומר הסר מעליו את המות הזה כי יעקב קטון הוא וכמעט יכרת זרעו מן הארץ ומי יקום כנגד אויביו, (ו) וזכר הנביא שגם על זאת נחם ה' שלא תהיה כלייה עם היות שזכר יצא הקצף מלפניו החל הנגף.

ואחר שזכר ענין הדבר, זכר ענין חרב האויבים שהיא המכה השלשה האחרונה שהיה הקדוש ברוך הוא מכה בהם בגליות חלקיות שעשה פול מלך אשור בשבטים אשר עבר לירדן ותגלת פלאסר בארצה זבולון וארצה נפתלי, ועל זה אמר (ז) כה הראני ה' והנה ה' נצב על חומת אנך רוצה לומר שהיה הש"י על חומה מסודרת במדה במשקל ובמשורה, ואנך הוא משקולת הבנין שעושין מבדיל או מעופרת ולכן אמר ובידו אנך רוצה לומר שהיתה בידו משקולת המשפט לשופטם על פי מעשיהם, והנה זכר החומה אם לרמוז שישים חומה בינו לבינם שלא יראם עוד כדברי הראב"ע, ואם לפי שהשם יתברך הוא חומת עמו ומשגבה וכמו שאמר ואני אהיה לה נאם השם חומת אש סביב (הושע ה, ז),

והיה כוונת המראה שעם היותו יתברך חומה להם הנה יהיה חומת אנך כפי המשפט לתת להם כדרכם וכעלילותם.

פסוק ח

ואתה תראה שבשתי המראות הראשונות לא שאל השם לנביא מה אתה רואה לפי שראה אותם הדברים כמו שהם מבלי משל, אמנם במראה הזאת שהראהו משל האנך שהיה כלי מה הוצרך לשאול מה אתה רואה, גם ששתי המראות הראשונות לפי שהיו כפי הכעס לכלות את ישראל ברעב או בדבר לא שאל לו מה אתה רואה אשר הכוונה בו מה נראה בעיניך בענין הזה כי היה גלוי לפניו יתברך שישיבהו הנביא שהיה רואה דבר בלתי הגון לכלות את שארית יוסף וכמו שהתפלל עליו מי יקום יעקב כי קטן הוא, אבל במראה הזאת שראה גלויות פרטיים ולא כלייה כוללת לא כפי הכעס כ"א כפי המשפט שאלו מה אתה רואה עמוס כלומר מה נראה בעיניך זה, והוא השיבו אנך ומשקולת משפט רוצה לומר אין ראוי לך לעשות כלייה בישראל כי אינה דרך משפט, ולכן אמר לו השם הנני שם אנך בקרב עמי ישראל רוצה לומר איני מעניש את כולם כי אם את קצתם כי זהו הנרמז במלת בקרב והוא על דרך מה שאמר למעלה הפכתי בכם שהוא מורה על הקצתיות אותם שכפי המשפט היו באותו עת יותר ראויין לקבל עונשם כפי מעשיהם, ולפי שעמוס לא התפלל להשיב את הגזרה הזו כאשר עשה בשאר המראות לכן אמר לו לא אוסיף עוד עבור לו רוצה לומר אתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה כי אינני שומע ולא אעבור על פשעם עוד בתחנוניך ועל כל פנים תתקיים גזרתי. ולפי שבכל ערי ישראל היו במות לעבודת הבעלים ובתים מקודשים אליהם ובכל מקום מוקטר מוגש לעבודה זרה, לכן אמר (ט) ונשמו במות ישחק ומקדשי ישראל יחרבו ר"ל הבתים המקודשים שהיו להם בעריהם על דרך מה שאמר כי מספר עריך היו אלקיך יהודה (ירמי' ב, כח). והמפרשים פירשו מקדשי ישראל על בית אל והגלגל ודן כי שם היו הבמות הגדולות, והנה כתוב כאן ישחק בשי"ן ולא נתנו המפרשים טעם בזה, גם תראה שכל הנביאים לא כנו השבטים אלא בשם ישראל אביהם או בשם יעקב או יוסף או אפרים אבל לא כנו אותם לא בשם אברהם ולא בשם יצחק לפי שהיו להם בנים אחרים, וכתב הרב רבי דוד קמחי שעמוס ראה ליחס את האומה אל יצחק לפי שנעקד על גבי המזבח לעשות רצון האל ומצותו, ובניו היו מכעיסים את האל בבמותיהם ופסיליהם, ואומר אני שלכן כתב ישחק בשי"ן לרמוז שלא אמר זה על יצחק אבינו שנקרא יצחק בצדי"ק כי אם על לעג מעשיהם ושחוק הבליהם כי במותיהם היו במות ישחק מלשון שחוק ולעג כי יושב בשמים ישחק אליהם ה' ילעג למו. והודיע עוד השם לנביא שכמו

שיעניש אותם ערי השבטים כן יקום על בית ירבעם והוא ירבעם בן יואש להסיר המלכות מביתו, ואמנם אמרו אחר כל זה בחרב נראה לי שאינו חוזר לבית ירבעם לבד אבל הוא חוזר לכל המראה שמפני שהיתה המראה הראשונה בענין הרעב והשנית בענין הדבר הודיע שהמראה השלישית הזאת היא בענין החרב שתענש בה האומה, והרד"ק פירש מה אתה רואה עמוס שלא צעקת כמו בשתי המראות הראשונות ואמר אנך ראיתי שתשפטם במשקולת המשפט, וגם נכון הוא אם לא שלא יוכל לפרש כן מה אתה רואה אשר בכלוב קיץ.

הנה התבאר מזה שלשת המראות האלה שהם על שלשת שפטיו הרעים של הקדוש ברוך הוא רעב ודבר וחרב והותרה בזה השאלה הראשונה: ושלא אמר במראת יוצר גובי נחם ה' על זאת להגיד שלא בא הרעב כי אם להגיד שלא עשה השם באותו רעב כלייה לישראל והותרה בזה השאלה השנית: ולמה בשתי המראות הראשונות לא אמר מה אתה רואה עמוס כי אם במראה הג' לפי שבשתי המראות לא ראה משל כי אם הדבר מבואר כמות שהוא ובג' ראה משל האנך והותרה בזה השאלה השלישית: ולמה לא התפלל הנביא על המראה השלישית סלח נא או חדל נא מי יקום כי קטן הוא שהוא מפני שבשתים הראשונות מפני שחשש לכלייה המוחלטת הוצרך להתפלל ובאחרונה מפני שביאר לו השם שלא תהיה כוללת ושתהיה על פי משקולת המשפט, גם שהודיעו שבשום צד לא יעבור מהגזרה כמו שאמר לא אוסיף עוד עבור לו לכן לא התפלל הנביא עליה והותרה בזה השאלה הרביעית:

פסוק י

וישלח אמציה וכו' עד שמעו זאת השואפים: כפי מה שיורו הכתובים הנה עמוס היה מנבא בבית אל הנבואות האלה כדי להזהיר את העם ולהרחיקם מעבודת העגל אשר שם, ולכן אמציה כהן בית אל רוצה לומר כהן העגל וכומר הע"ז אשר שם חשש אולי עמוס בדבריו ותוכחותיו יניא לבב העם מאותה העבודה וירחיקם ממנה ויפסיד בזה אותו כהן און הריוח שהיה מקבל מהעובדים, ולכן עשה בזה שתי השתדלויות למנוע את עמוס מנבואותיו הראשונה ששלח להגיד לירבעם בן יואש מלך ישראל שלא היה אז יושב בבית אל כי אם בארץ אחרת שעמוס היה מדבר דברים שהם דבר מרד וקשר להתקשר העם למרוד בו וזהו אמרו וקשר עליך עמוס בקרב בית ישראל, והיה הקשר שהיה מתנבא עליו לרעה שהיה עתיד לנפול בחרב ובזה אולי יתעורר איש שונאו להרגו בחושבו כי דבר ה' הוא, ומפני שעמוס היה מבני מלכותו היה בזה חייב מיתה מפני שהרים יד במלך ודיבר כנגדו, והפחיד עוד הכהן און את המלך באומרו לא תוכל הארץ

להכיל את דבריו כלום א"א שלא יתפתו ולא ישמעו אליו כל עם הארץ כפי חוזק דבריו ובזה יתקשרו נגדך כי לא אמר אמציה זה לפחדו שעם הארץ ימיתו את עמוס כי אותה היה מבקש אלא שימרדו במלך בשמעם אליו.

פסוק יא

וביאר דברי המרד באומרו כי כה אמר עמוס בחרב ימות ירבעם וישראל גלה יגלה מעל אדמתו ובזה היה מהכזב רב שעמוס לא אמר שימות ירבעם בחרב ולא היה כן בפעל כי לא מת ירבעם בן יואש בחרב ולא ראה הנביא כך כי אם שהאנך היה מורה על חרב האויבים העולה פעמים רבות על הארץ, וגם לא אמר בנבואת האנך ההיא שעליה התעורר אמציה שישראל בכללו גלה יגלה כי לא ניבא אז כ"א על חרב האויבים העולים פעמים לא על הגלות הכללי כמו שפירשתי, והנה לא סיפר הכתוב מה השיב מלך ישראל לאמציה אבל חכמים זכרונם לברכה אמרו במסכת פסחים (פז, ב) שהיתה תשובתו ח"ו שיאמר אותו צדיק כך ואם אמר מה אעשה לו שכינה אמרה לו.

פסוק יב

וכאשר ראה אמציה שהמלך לא שמע אליו להרוג או לגרש משם את עמוס דבר עמו כאוהבתו ואמר לו חוזה קום לך אל ארץ יהודה כלומר, נביא הלא ידעת שירבעם איש רשע הוא ואנכי יודע שאמרו לו דברי נבואותיך אלה ואין ספק שישלח להרוג אותך פה ולכן ברח לך מארצו אל ארץ יהודה למה יככה נפש, ולפי שהיה רעב בארץ ישראל כמו שניבא עמוס לכן אמר לו טוב ללכת אל ארץ יהודה כי שם תאכל לחם לשבעה מה שאין כאן ושם תנבא בלי פחד שיש ב"ה ונביאי השם בארץ יהודה ושומעים דבריהם באהבה, (יג) אמנם בבית אל לא תוסיף להנבא עוד כי מקדש מלך הוא ובית ממלכה ר"ל ב' מניעויות יש לך בבית אל האחד מפאת המקדש בית העגל אשר כאן שהוא מקדש מיוחד למלך הזה כי היו ביניהם שני מקדשות אחד בדן ואחד בבית אל מפני העגלים שהיו באותם המקומות, ולהיות דן רחוק מאד משומרון לא היה מלך ישראל עובד שם כ"א בבית אל וכמו שאמר בירבעם ויעל על המזבח אשר עשה בבית אל (מלכים א יב, לג), גם כי היו חושבים שהיה בית אל מקום יותר רוחני והעבודה תהיה שם יותר מקובלת שהרי יעקב אבינו אמר שאותו מקום יהיה בית אלקים, והמניעה השנית היא לפי שבית אל הוא בית ממלכה שיש שם ארמון למלך והוא עומד שם זמן הרבה כיושב בביתו, ומפני שתי המניעות האלו ראוי שתברח מכאן. והמפרשים פירשו שאמר ואכול שם לחם לפי שנביאי השקר היו מתנבאים בפתותי לחם וכוס יין ושהיה מיעצו אמציה שילך לארץ יהודה כי יתנו לו מתנות כדי שינבא רע על מלכי ישראל.

פסוק יד

והנה הנביא השיבו לא נביא אנכי וגו' וכבר פירשתי בתחילת זה הספר הפסוק הזה, ועינינו אני לא הכינותי עצמי לנבואה ולא נתעסקתי בלמודה וגם לא ירשתי מאבי מדרגת הנבואה כי לא נביא אנכי מעצמי ולא בן נביא אבל בוקר אנכי רועה בקר ובולס שקמים לוקט שקמים למאכל בקריו, וזה כולו מליצה שהיה אדם רש ולא נסה ללכת באלה ולא מלאו לבו אליהם, אבל (טו) הש"י לקחהו מאחרי הצאן אולי הצאן והבקר היו לו לרעות, ולפי שרועי ישראל ומנהיגיו היו כולם רועי צאן כמו שנראה מן האבות וממשה ומדוד וזה להיות האומנות ההוא דומה להנהגת העם לכן אמר ויקחני מאחרי הצאן ולא זכר הבקר כאומרו והוא הכריחני לנבא כי לא עזבתי מלאכתי ברצוני, וחכמים ז"ל בפרק אין בין המודר (נדרים לח, א) הוכיחו שהיו הנביאים עשירים מעמוס שאמר כי בקר אנכי ובולס שקמים, ותרגם רב יוסף ארי מארי גתי אנא ושקמים לי בשפלותא, וכפי זה הדעת פירשו המפרשים הכתוב הזה שהוא תשובה למה שאמר לו אמציה ואכול שם לחם רוצה לומר איני צריך לפתותי לחם שאמרת כנביאי השקר שלכם כי יש לי בית והון אבל הש"י שלחני ומה שפירשתי אני הוא נכון כפי הפשט.

פסוק טז

ואמר הנביא לאמציה אם היה שהש"י שלחני ורומז איך אתה תאמר שלא אנבא על ישראל ולא אטיף על בית ישחק רוצה לומר שלא אדבר ולא אוכיח לזה המלכות שהוא מלכות ישראל כי הדבור יקרא הטפה כמו שאמר אל תטיפו יטיפון (מיכה ב, ז) והיה מטיף העם הזה, וקראו גם כן בית ישחק על דרך מה שפירשתי למעלה בית השחוק והלעג כי כפי מעשיהם ראוי הם ללעוג ולשחוק עליהם ועל עבודתם.

פסוק יז

ולפי שהיו לעמוס בנבואתו ארבע תכליות. הראשון להרחיק זנות הע"ז מישראל שהיא זמה והוא עון פלילי, השני להציל את ישראל מחרב האויבים, השלישי להציל את ארצם שלא ימשלו בה אויביהם, הרביעי להצילם מהגלות העתיד לבא עליהם שכל הדברים והרעות האלה היו מעותדות לבוא עליהם על פשעיהם, לכן אמר הנביא לאמציה מאחר שטוב בעיניך שבית ישראל שהיא כלת הש"י מקודשת אליו תזנה בפרסום בע"ז לכן יהיה עונשך מדה כנגד מדה שאשתך בעיר תזנה ר"ל אינני אומר כשתלך בגולה בידי אויבים כי כל שבויה בחזקת זונה היא אלא בעיר אשר אתה יושב בה תזנה תחתך, ואם טוב בעיניך שבני ישראל יפלו בחרב אויביהם ואדמתם יחלקו האויבים ביניהם והם ילכו בגלות כל זה באמת גזור עליהם אם לא ישובו בתשובה הנה אתה המונע

אותה מהם תענש מדה כנגד מדה שבניך ובנותיך בחרב יפולו ואדמתך בחבל תחולק שיחלקוה ביניהם הגוים שיביא מלך אשור להושיב ערי שומרון ואתה תלך בגלות ועל אדמה טמאה תמות, כי כיון שהסיבות את לבם אחורנית ותביאם לכל העונשים האלה גם אתה תענש בכל עונשיהם. ולפי שאמציה בדה מלבו שאמר הנביא וישראל גלה יגלה מעל אדמתו מה שלא שמע ממנו לכן אמר לו הנביא ואמנם הכזב שאמרת בשמי על ישראל אם היות שאני לא אמרתי אותו עד כה עתה אומר שכן יהיה שישראל גלה יגלה מעל אדמתו כי יאלף עונך פיך ופתחת פיך לשטן וכן יקום וכן יהיה.

פרק ח

פסוק א

וכדי לאמת לו זה יספר לו מראה רביעית שראה והוא אומרו כה הראני ה' אלקים והנה כלוב קיץ ר"ל סל מלא מפירות הקיץ. ולפי שהיתה המראה במשל שאלני השם יתברך, (ב) מה אתה רואה עמוס ואמרתי כלוב קיץ וביאר לו השם יתברך שהיתה המראה להעיר על שתוף הש"י שבא הקץ אל עמי ישראל כלומר, שאין המראה הזאת כמראה השלישית מהאנך כי היא עם היות שתורה על גלות היה גלות פרטי לקצת השבטים ולכן נאמר בו בקרב עמי ישראל ע"ד מ"ש למעלה הפכתי בכם כלומר במקצתכם, אבל הנבואה הזאת היא כוללת ולכן היה קץ ותכלית אל עם ישראל שיגלו כולם ולא אוסיף עוד עבור לו על פשעו. ורש"י כתב כלוב קיץ סל מלא סופי תאנים שאינן טובות ורצה בזה שקיץ נאמר על התאנים היבשות כ"ש והלחם והקיץ לאכול לנערים (שמואל ב טז, ג), וראה הרב שהיה מנהג בני אדם בהתחלת התאנים למכור אותם במספר או במשקל אבל לעת קצם שהם רבות וכבר אינם טובות ימכרו בשוק הסל מלא מהם, ושעל הדרך הזה ראה הנביא כלוב קיץ שהוא משל לישראל שנמשלו לתאנים ובא קצם והתאנים רעות מאד לא תאכלנה מרוע שימכרם הש"י בידי אויביהם לא מעט מעט במספר בגלויות פרטיות כי אם בסלו כולו יחד שהוא רמז אל הגלות הכללי.

פסוק ג

ועליו אמר והלילו שירות היכל ופירשו בו המפרשים שיהפכו ליללה על השירות והזמירות שהיו מזמרים בהיכליהם, ויותר נ"ל לפרש שבעבור שהיו משוררים בהיכל שהיו עובדים לעגל בבית אל שלכן ביום הגלות יילילו השירות והזמירות שהיו אומרים בהיכל ההוא כי יראו בעיניהם שעליו בא גלותם וביום ההוא אמר הש"י שרבים פגרים בכל מקום השליך ר"ל שלא גזר הש"י שיהיה החרב וההריגה במקום זולת

מקום כמו שהיה עד הנה בגלויות הפרטיים כי הש"י אמר ודיבר לנביא שביום ההוא רב הפגר כלומר חללים רבים בכל מקום מארצות השבטים השליך ונתן השם הנזכר. ואמנם אומרו אחר זה הס רש"י פירשו כפי' יונתן שיאמרו השליכו מכאן הפגרים האלה, והראב"ע פי' שבכל מקום שישיליך רוב הפגרים המתים יאמר אדם לחברו מן המשליכים הס ושתוק ולא נצעק כדי שלא ירך לבב העם. ולפי דעתי מלת השליך חוזרת למעלה להש"י והוא כמו השליך משמים ארץ (איכה ב, א), ומלת הס אמר הנביא כנגד אמציה שעמו היו הדברים כאומר הס ושתוק אמציה ואל תדבר עוד כדברים האלה שדברת אלי כי עת רעה היא ואתה תראה בעיניך היקרך דברי אם לא.

הנה התבאר מזה הסבה למה באה המראה הרביעית הזאת בזה המקום ולא נסמכה לשאר המראות שזכר למעלה, שהיה זה מפני שצורך תשובת הנביא לאמציה הביאו לגלות עתה המראה הזאת אשר ראה, והתבאר גם כן שהנבואה הזאת אין כחה כח הנבואה השלישית כי שם ראה הגלויות הפרטיים וכאן ראה גלות שומרון הכולל והותרה בזה השאלה החמישית: ואתה דע לך שמראה הזאת מכלוב הקיץ אשר ראה עמוס בה גלות שומרון נתפרסמה מאד בכל ישראל ויהודה עד שישעיהו שכבר היה לפי דעתי נביא קודם עמוס כמו שכתבתי בהקדמת פירושו שמע אותה ועשה ממנה יסוד למוסד לנבואותיו, וכן אמרו בסדר עולם כתיב בעוד בחמש וס' שנה יחת אפרים מעם אפשר לומר כן והוא אמרה לאחז אלא מלמד שהיתה גזורה כן בימי עמוס שנתים לפני הרעש שנ' וישראל גלה יגלה מעל אדמתו:

פסוק ד

שמעו זאת השואפים אביון וגו' עד ראיתי את ה' נצב על המזבח. בעבור שהפסיק הנביא בתוכחתו ונבואותיו לישראל מפני דברי אמציה לכן אחר שהשלים תשובתו אליו חזר לתוכחתו ואמר שמעו זאת השואפים אביון כלומר שמעו את הדבר הזה אשר אנכי דובר באזנכם אתם השואפים ברוחכם ובולעים את האביונים, ואומרו ולשבית שהוא כמו ולהשבית שהיו גוזלים לעניים ולאביונים ועושים בהם אונאות רבות כאלו היו משביתים אותם מן העולם, (ה) והיו אומרים מתי יעבור החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר ואמר זה כנגד מוכרי התבואות כי בחדש אסיפתם היו העניים מתפרנסים מהלקט והשכחה והפיאה וכן בשנת השמטה היו מתפרנסים מתבואת הארץ ולכן מוכרי התבואות לא היו יכולין בחדש הקציר ולא בשנת השמיטה למכור לעניים ולהכביד עולם, ומפני זה היו אומרים מתי יעבר החדש כלומר חודש הקציר באופן שלא ימצאו העניים לאכול ויבואו לקנות שבר ממנו כי מוכר החטה יקרא המשביר כמו שאמר הוא

המשביר לכל עם הארץ (בראשית מב, ו), אוכל בכסף תשבירני (דברים ב, כט), כן אמרו ונשבירה רוצה לומר ונמכור התבואה אשר באוצרותינו, וכן אומרים מתי יעבור השבת שהוא שנת השמיטה שנקרא בתורה שבת הארץ, ויהיה אם כן אומרו בתחילת הכתוב מתי יעבור מושך עצמו ואחר עמו כאלו אמר מתי יעבור החדש ונשבירה שבר ומתי יעבור השבת ונפתחה בר רוצה לומר שלא יהיה אז לעניים לאכול ונפתח האוצר למכור את הבר וגם לא נמכור אותו הבר באמת ובאמונה כי אם להקטין האיפה שנמכר בה ולהגדיל השקל שנלקח הכסף בו וגם לעות המאזנים לשקול שאר הדברים שיתנו לנו תמורת הבר באופן שנשקול אותם במרמה, והענין שיונו את האביונים במה שיתנו להם ובמה שיקחו מהם, (ו) ואם אין לעני כסף לתת בעד התבואה היה מרשעתם לקנות בכסף דלים ר"ל לקנות שדותיהם וכרמיהם או לקנות עצמם לעבודה בדמים קלים לרוב דוחקם והוא אומרו לקנות בכסף דלים ואביון בעבור נעלים שהוא דבר מועט, ועוד היו אומרים ומפל בר נשביר ר"ל הנופל מהכברה כשבוררין החטה שהוא הפסולת שלה ולא יאכלוהו בני אדם גם כן נשביר אותו בתוך החטה כי מתוך הדוחק יקבלו הכל.

פסוק ז

ולכן נשבע ה' בגאון יעקב שהוא בית המקדש או בשם הנכבד שלא ידעו רק יעקב, אם אשכח לנצח כל מעשיהם כלומר, שאם יום או יומים יעמודו מבלי עונש על כל פנים יבא עליהם כי לא אשכחה לנצח לפי שזאת רעה רבה היא, (ח) האם ראוי שלא תרגז הארץ ממקומה ואכל וישחית כל יושב בה ועלתה כאור כולה כלומר, שימטיר עליה הש"י מטר משחית עד שתהיה כולה כיאור וברוב הגשמים נגרשה ונשקעה הארץ כי יכסוה המים כיאור מצרים המכסה פעמים את הארץ, ויהיה אם כן מלת כאור כמו כיאור והכתוב מורה שכן הוא האמת כי בסוף זאת הנבואה אמר זה הנביא עצמו ועלתה כיאור כולה ושקעה כיאור מצרים, והיה הדמוי הזה רוצה לומר שיעלו המים הזדונים על הארץ לסנחריב ולעמו שיבאו על הארץ לכובשה וכן ת"י ויסק עלה מלך במשריין הסגיאין כמי נהרא ויפרונה כולה, אבל רש"י כתב שקשה בעיניו לפרש כאור כמו כיאור ויש לפרשו כמו יפיץ ענן אורו על כפים כסה אור (איוב לו, לב) ששם אור נאמר שם על הענן, ויאמר ועלתה בענן גשם כלה אפלה וחשוכה ונגרשה ונשקעה כיאור מצרים ונילוס עולה אחת לארבעים שנה ומשקה את הארץ וכשהוא עולה מעלת רפש וטיט על שפתו וכשגמר מלהשקות חוזר על גדותיו ומימיו מצטללים והוא קרוי שקוע שהטיט העובר את מימיו נשקע ונגרשה כמו ויגרשו מימיו רפש וטיט (ישעי' נז, כ) אף הארץ תקיא הרשעים שבתוכה ואחר תנוח עד כאן וגם נכון הוא:

פסוק ט

עוד זכר שבזמן ההוא אשר זכר מהחרבן שאז יפקדו עליהם כל מעשיהם הרעים ותהיה עת צרה ומצוקה רבה עליהם כאילו יבא עליהם השמש בצהרים שבאמצע היום אשר הוא בגבורתו ידמה להם כאלו בא השמש והוא אומרו והחשכתי לארץ, ואמר שלא יהיה זה מפני היותו יום המעונן אלא שביום אור בהיר הוא כשחקים יהיה להם חשך ולא אור לרוב צרתם על דרך וקדר עליהם היום (מיכה ג, ו), (י) ואז אהפוך חגיכם אשר אתם חוגגים לבעלים לאבל וכל שיריכם שאתם מתערנים בהם יהפכו לקינה לפי שאעלה על כל מתנים שק כדרך העבדים שיפשיטום בגדיהם וילבישו שקים, ואתם תקרחו ראשיכם ושמתי את הארץ ההיא כאבל יחיד רוצה לומר כאדם המתאבל על בנו יחידו שהוא אבל גדול וכבד, ואחריתה יהיה לה יום מר והוא יום גלותה שלא היה מר כמוהו, ורש"י פי' והבאתי את השמש בצהרים שבהיותם בשלום גדול תבא עליהם המפלה פתאום ואמרו חכמים זה שמו של יאשיהו שמלכות בית דוד נמשלה לשמש שנאמר וכסאו כשמש נגדי, והפכתי חגיכם לאבל כענין וכל יהודה וירושלים מתאבלים על יאשיהו וכל שיריכם לקינה כענין שנאמר ויקונן ירמיהו על יאשיהו (דברי הימים ב לה, כו) ונאמר ויאמרו כל השרים והשרות בקינותיכם עד כאן, וכפי הדרשה הזאת נאמר פרשת והיה ביום ההוא והבאתי את השמש בצהרים על מלכות יהודה ואולי שלזה אמר ושמתיה לאבל יחיד שהוא יאשיהו ואחריתה כיום מר שהוא חרבן ירושלים.

פסוק יא

ובעבור שבדבר הש"י מאסו ולא אבו לשמוע לנביאיו אמר שבזמן ההוא ישלח הש"י רעב בארץ ר"ל בארץ עשרת השבטים או בארץ יהודה או בשתיהן יחד שתסתלק הנבואה מביניהם, (יב) והודיעם עם זה שלא תהיה נבואה גם כן בכל העולם כי הם ינועו מים עד ים וכתב הראב"ע מים סוף שהוא דרומי לארץ ישראל עד הים הגדול מבוא השמש ומצפון ועד מזרח והם ארבע פנות העולם שישוטטו בהם בני ישראל בגלותם ותמיד יבקשו דבר השם יתברך ונבואתו ולא ימצאו לפי שהנבואה לא תמצא כי אם בארץ ישראל, ובהיות שנסתלקה ממנה היו מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה'.

פסוק יג

ואמנם אומרו עוד ביום ההוא תתעלפנה הבתולות אפשר לפרש על דבר ה' אשר זכר שתתעלפנה ותצא רוחם רוצה לומר אפילו של הבתולות היפות והבחורים שדרכם להתעסק בתענוגי העולם יצמאו ויכספו אל דבר ה' לשומעו לאורך הימים שפסק מהם,

וי"ת הבתולות היפות והבחורים על כנסת ישראל, וכפי דרכו יתכן לפרש בתולות על מלכות ישראל ומלכות יהודה שכל אחת מהן נקראת בתולת ישראל ובתולת יהודה והבחורים על כל השבטים שכולם יתעלפו בגלותם בצמאון דבר ה' ונבואתו שנעדרה מהם, (יד) ולכן אמר אחריו הנשבעים באשמת שמרון כלומר, הנה כללתי בייעוד הזה את בני יהודה ג"כ לפי שהן ג"כ היו נשבעים באשמת שמרון כלומר שמאסו את דבר ה' והיו נשבעים בעגל בית אל שהיא היתה אשמת שמרון וחטאתה, ולא לבד בבית אל היו נשבעים כי ג"כ היו נשבעים חי אלקיך דן מפני העגל אשר שם וחי דרך באר שבע לפי שמאותו דרך היו הולכים לדן, ומפני זה אלו ואלו בני ישראל ובני יהודה יפלו בגלותם ולא יקומו עוד ר"ל בכחם וזרועם מידי האויב. ואפשר עוד לפרש הנשבעים באשמת שמרון שהיו בני יהודה נשבעים שיצילם הש"י מאשמת שמרון שהוא לעבוד העגל אשר בבית אל כי לא היו הולכים שמה אבל עם כל זה היו אומרים חי אלקיך דן ולכן יפלו ולא יקומו כי עבודת העגל אשר בדן רעה כעבודה שבבית אל:

פרק ט

פסוק א

ראיתי את יי וגומר עד סוף הנבואה. דעתי הוא שהמראה הזאת ראה אותה עמוס על חרבן וגלות יהודה וירושלים, כי אחרי שניבא על חרבן שמרון וגלות השבטים הראהו גם כן חרבן ירושלים וגלות בני יהודה, ואם אמת היה הדבר שהפרשה של מעלה והשלחתי רעב בארץ נאמרה על בני יהודה שתסתלק הנבואה מהם הראהו השם איך יהיה זה כשהראהו חרבן ירושלים ולכן אמר ראיתי את ה' נצב על המזבח שהוא מזבח השם אשר בבית מקדשו, ושהיה אומר הך הכפתור כאלו היה אומר למלאך המשחית שיכה הכפתור והוא המשקוף אשר שתי מזוזות השער נשענים עליו והוא משל למלך ולשרים, ונקרא המשקוף כפתור כי כן היה מנהג לשום כפתור למעלה מן הפתח והוא כעין תפוח שיסמכו עליו הסיפים, ואומרו ובצעם בראש כולם פירש המפרש ובצעם כמו ופשעם ושהוא צווי שיפצעם, וחז"ל דרשו ובצעם מענין בוצע בצע שהוא לשון גזל וחמס אמרו בויקרא רבה (לג, ג) ר' יהודה בשם רבי יוחנן אומר לקופה שהיא מלאה עונות מי מקטרג בראש כולם גזל. והיותר נכון אצלי כפי הפשט שבצע יאמר על הכריתה כמו יתר ידו ויבצעני (איוב ו, ט), מדלה יבצעני (ישעי' לח, יג), שכל בצע הוא מענין חלוק, וכבר כתב אבן כספי ששונאי בצע ובוצע בצע הם ג"כ מזה הענין שיקחו חלק וחלקים לעצמם. ולפי שחרבן בני ישראל בכלל היה כולו נמשך מחילוק המלכות כי בהיותם מתאחדים

היה השם עמהם וידו לא פרש צר בארצותם לכן אמר ובצעם בראש כלומר, הבציעה וחלוק המלכיות אשר עשו היה בראש כולם כי הוא היה סבה לחרבן בית ישראל ואח"כ לחרבן בית יהודה. ואפשר לפרש ובצעם בראש כולם על מלכות ישראל בלבד שאותן שנכרתו ונחלקו ממלכות בית דוד הוכו בראש כולם כי הם גלו ראשונה ואחריתם שהם בני יהודה ובנימין לא ימלטו גם כן מהחרבן כי בחרב אהרוג אותם ולא ינוס להם נס ולא ימלט להם פליט שינוס וימלט אם מהחרב ואם מהשביה, ומה נכבד דרש חז"ל בויקרא רבה (לג, ג) הך הכפתור זה יאשיה מלך יהודה וירעשו הספים אלו סנקליטין שלו שר"ל גבוריו ועוזריו כי הנה ממיתת יאשיהו התחיל החרבן באמת, וי"ת הך הכפתור יתקטל מלכא יאשיהו וירעשו הספים ויתחרב ביתא ויתפגרון עזרתא ובצעם בראש כולם ומאני מקדשא בשביא יהבון עשה בצעם כמו ממונם והכל עולה לענין אחד.

ולפי שאמר שלא ימלט להם פליט ביאר אופני הפליטה והניסה שאפשר שיחשבו לעשות כי הם אם שיתחבאו בחפירות הקרקע מפני האויבים ועל זה אמר, (ב) ואם יחתרו בשאול משם ידי תקחם כלומר, שלסוף סוף לא יתמידו שם לעולם ויבאו לידי האויבים וישבום, ואולי שיחשבו לנוס אל ראשי ההרים הגבוהים שירושלים הרים סביב לה ואמר שגם זה לא יועילם כי משם יורידם ה' ע"י האויבים וילכו בשביה, (ג) ואם יחבאו בראש הכרמל ר"ל במגדלים ובמבצרים אשר שם משם אחפש ולקחתים והענין שהאויבים יעשו זה, ואם אולי ינוסו לאיי הים גם שם ימותו כי יושביה יהיו להם לנחש בריח וינשכום, (ד) ואם לא ירצו לנוס אבל יכנעו לפני אויביהם וילכו בשבי גם שם תעבור עליהם בגלות חרב הצרות והשמדות וזהו משם אצוה את החרב והרגתם, ועם היות שלא אסיר מהם פני השגחתי הנה תהיה לרעה ולא לטובה, ואין הכוונה בזה שכל ההולכים בגלות יעבור עליהם החרב כי אם שימותו כל הגרים בגלותם ולא יצא מהם איש מהגלות עד ישקיף וירא ה' משמים. והיותר נכון אצלי שעל ההולכים בגלות אמר משם ידי תקחם משם אורידם משם אחפש ולקחתים להגיד שכולם יהיו גולים ולא ימלט איש מהגלות וגם שילכו לאיים הרחוקים אשר כינה בקרקע הים יצוה את האויב לעלות עליהם ולהגלותם. ואמנם אומרו עוד ואם ילכו בשבי לפני אויביהם שהם המצרים עליהם בפרט אמר משם אצוה את החרב והרגתם כי כן ניבא להם ירמיהו וכן היה ששם מתו כולם בחרב מלך בבל כשצר על מצרים, וכאילו אמר להם התחשבו שאראה בעניניכם כאשר עשיתי בימי אבותיכם במצרים לא באמת כי הנה אז אשים עיני עליכם לרעה ולא לטובה וכמו שאמר ירמיהו (מב, טו) כה אמר ה' צבאות אלקי

ישראל אם אתם שום תשימון פניכם לבוא מצרים ובאתם לגור שם והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם בארץ מצרים.

פסוק ה

ולפי שייעד הנביא עד כה בחרבן שמרון ובחרבן ירושלים לכן אמר עליהם וה' אלקים הצבאות הנוגע בארץ ותמוג רוצה לומר אל יהיה כל זה רחוק בעיניכם כי כפי יכלתו הבלתי בעל תכלית יגע בהרים ויעשו ועת בוא דברו הרי הוא כאלו נוגע בארץ ותמוג ותתמוגג כולה מפניו ואבלו כל יושבי בה ויעלה האויב עליה כעלות היאור על הארץ, וגם כן תשקע האדמה ברצונו כיאור מצרים שהוא פעם עולה ופעם שוקע.

פסוק ו

ואמנם אומרו הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה פירש רש"י אגודתו קבוצת בריותיו, והראב"ע כתב באותו הדרך עצמו אבל אמר שבשמים אמר על שני היסודות אש ואויר שהם גלגלים זה למעלה מזה ואגודת כולם על הארץ שהיא המרכז, וכן זכר המים באומרו הקורא למי הים ונזכרו אם כן ארבע היסודות, וה"ר דוד קמחי פירש בשמים מעלותיו על הגרמים השמימיים ואגודתו על ארץ יסדה על היסודות הארבעה. ולי נראה שלא בא הנביא במקום הזה לבאר זה ההתפלספות הטבעי כי אין בו צורך במקום הזה, אבל ענין הכתוב הוא לומר שאל יחשבו שהיה שנוי בחוקו יתברך מהיותו מטיב את עמו ומגדלו ומרוממו אל היותו מחריבו ומקימו ומגלהו בין האומות, ולזה אמר הנה האל יתברך בהיותו בונה בשמים מעלותיו של ישראל לתהלה ולשם ולתפארת ואגודתו של כלל השבטים בהיותם באגודה אחת יחד שיסד אותה אגודה על הארץ הקדושה והיותו עושה עתה הפך כל זה שהוא קורא למי הים שהמשיל הנביא הזה פעמים רבות באויבים וישפכם על פני הארץ החביבה אצלו הנה בטוב וברע ה' שמו כי אין בו שנוי אלא במקבלים שכפי הכנתם כן הוא משפיע עליהם מהטוב ומהרע, וכן תרגם יונתן הקורא למי הים דאמר לאכנשא אכלוסין סגיאין כמי ימא, וכבר דרשו חכמים זכרונם לברכה האגדה שנזכרה כאן על זה האופן ואמרו בתנחומא (אמור יז, א) ואגודתו על ארץ יסדה בנוהג שבעולם אם אדם נוטל אגודה של קנים בבת אחת שמא יכול לשברם ואלו אחת אחת אפילו תינוק שוברם וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלים אלא בהיותם באגודה אחת שנאמר בימים ההם ובעת ההיא נאם ה' יבאו בית ישראל על בית יהודה ויבאו יחדו מארץ צפון כשהן אגודין מקבלים פני שכינה:

פסוק ז

הנבואה הרביעית תחילתה הלא כבני כושיים וגומר עד סוף הספר. ויש בה שתי פרשיות: הראשונה, הלא כבני כושיים. השנית, הנה ימים באים. וראיתי לשאול בה ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו הלא את ישראל העלתי מארץ מצרים ופלשתים מכפתור וארם מקיר, כי אם בא להודיע החסד שעשה לישראל בהוציאו אותם ממצרים איך אמר שכזה בעצמו עשה לפלשתים ולארם והיה אם כן ממעט בזה החסד שעשה לישראל:

השאלה השנית שהנה פלשתים וכפתור אחים היו כמו שאמר אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים (בראשית י, יד), וירמיהו אמר (מז, ד) כי שודד ה' פלשתים שארית אי כפתור, ואם היו פלשתים וכפתורים כולם עם אחד איך אמר השם יתברך שהעלה פלשתים מכפתור כאילו היו גולים הפלשתים בידי הכפתורים:

השאלה השלישית באומרו וארם מקיר, כי כאשר נאמרה הנבואה הזאת עדיין לא גלו ארם כי הנה בימי אחז הגלה מלך אשור את ארם לקיר וכמ"ש (מ"ב טז, ט) ויעל מלך אשור אל דמשק ויתפשה ויגלה קירה וגם הנביא הזה עצמו ניבא על גלותם באומרו וגלו עם ארם קירה, ואמנם גלות הפלשתים היה בימי צדקיהו יותר ממאה ושלשים שנה אחר זה ואיך א"כ אמר כאן ופלשתיים מכפתור וארם מקיר כאלו כבר העלם:

השאלה הרביעית באומרו הנה עיני ה' אלקים בממלכה החטאה והשמדתי אותה וגומר, ואם זה נאמר על מלכות אפרים כדברי המפרשים איך אמר אם כן סמוך לזה אפס כי לא השמיד אשמיד בית יעקב והנה מלכות אפרים מבית יעקב הוא והם אם כן מאמרים סותרים זה את זה:

השאלה החמישית באומרו והנעותי בכל הגוים את בית ישראל כאשר ינוע בכברה ולא יפול צרור ארץ שיובן מזה שלא ימות ולא יאבד א' ומיד סמוך אליו אמר סותר לזה בחרב ימותו כל חטאי עמי וגומר:

השאלה הששית באומרו אחר בחרב ימותו כל חטאי עמי וגו' אקים את סוכת דוד הנופלת כי הם ייעודים הפכיים אחד לרעה ואחד לטובה ואיך יאמר שיהיו ויתקיימו שניהם יחד בזמן אחד והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע שבני ישראל כולם זרע יעקב הם עבדי ה' ומקנת כספו וילידי ביתו כי על כן העלה אותם ממצרים להיות לו לעבדים ושלא עשה כן לכל גוי להדבק בשום אומה מהאומות וליחד אליה הנהגתו, ומפני זה אי זו אומה שתשחית את דרכה ישמיד אותה ויביאה לאבדון החלטי מה שלא יעשה לישראל

שאע"פ שיענישם לא ימאסם ולא יגעלם לכלותם אבל יביאם בגלות נעים ונדים בארץ שנים רבות, וזכר עם זה שבסוף הגלות בזמן קבוץ הגלויות יתפזרו וינועו בני ישראל בטלטול גדול ובאותו טלטול ימותו החטאים והמורדים, ואחר כך יקים סוכת דוד הנופלת ויקבץ נדחי ישראל ונפוצות יהודה מארבע כנפות הארץ וימליך עליהם מלך מבית דוד ואז יירשו את שארית אדום ויתר הגוים שהחריבום ויתברכו תבואות הארץ כבראשונה וישובו על אדמתם ולא ילכו עוד בגלות אחר עד סוף העולם כמו שיבאר כל זה בפסוקים:

הלא כבני כושיים וגומר עד סוף הספר. המפרשים כולם פירשו הנבואה הזאת שהוא תוכחה למלכות ישראל, ומפני שראיתי אני בפירושיהם בפסוקים דוחקים רבים נטיתי מהם ואבחר דרך אחר בפירושם כמו שתראה ולא אזכור עתה פירושיהם, אבל אבאר לך אשר ישים אלקים בפי בפירושם ראשונה ואחר כך אגיד לך דעתם. ואומר שדעתי בנבואה הזאת הוא שהיא כולה נחמה לבני ישראל ובני יהודה על הייעודים הרעים אשר יעד אותם למעלה, ושראה עמוס לסיים נבואותיו בייעוד טוב ונחמה כזאת, וענין הלא כבני כושיים וגומר הוא שאמר השם לעמו הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל שהכושיים השחורים מבני כוש בן חם עבדים לאדוניהם עבדות עולם כן אתם לי עבדי בהחלט אשר העליתי אתכם מארץ מצרים וקניתי אתכם ביד חזקה, ואם תאמרו שכן העלתי את פלשתים מכפתור וארם מקיר, וכן אומות אחרות מתחת אומות אחרות שהחזיקו בהם זמן רב ולא היו מפני זה לי לעבדים, כי הנה הפלשתים יושבי עזה והם היו העוים והכפתורים באו עליהם והשמידום וכמ"ש התורה (דברים ב, כג) והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתורים היוצאים מכפתור השמידו את הפלשתים והגלו אותם קודם יציאת מצרים והיה משלו זה אם כן ממה שהיה בזמן שעבר: עוד הביא משל אחר מהעתיד להיות והוא אומרו וארם מקיר כלומר ואעלה גם כן ארם מקיר שמלך אשור הגלם מארצם ולקץ הימים כשתפול מלכות אשור יצאו ויעלו משם הארמים ואם כן זהו דרכו של עולם כן היה וכן יהיה, שפעמים אומה אחת תגבר על אומה אחרת ותמשל בה זמן מה ואחר כך תצא מתחת ידה, הנה אם כן אומרו ופלשתים מכפתור וארם מקיר הוא מה שישיבו בני ישראל לשי"ת, (ח) וע"ז היתה תשובת השם אליהם הנה עיני ה' אלהים בממלכה החטאה ולא אמר זה על מלכות אפרים כי אם להגיד מעלת ישראל על יתר האומות לפניו יתברך שבאהבתו אותם מכל העמים ישמרם שמירה מעליא וזה כי כל אומה שתחטא לפניו יכלה אותה כרגע כי עיני ה' בממלכה החטאה המשרכת דרכיה שגם כן ישגיח בה ובהשחיתה את דרכה ישמיד אותה מעל פני האדמה, הלא

תראה כמה מהאומות אשר נזכרו בתורה וגם בספרי ד"ה אשר לגוים ספו תמו מן בלהות מבלתי השאיר להם שריד לפי שבאו לידי השמד ואבדון החלטי, אמנם לישראל לא יהיה כן שאעפ"י שיחטאו לפניו לא ישמיד אותם וזהו אומרו אפס כי לא השמיד אשמיד בית יעקב כלומר, אף על פי שימרדו בו תכלית המרד לא יביאם לידי כליה והשמד וכמו שאמר כן יעמוד זרעכם ושמכם וכן אמרו בתנחומא (נצבים א, א) אל תשמחי אויבתי לי כל זמן שהקדוש ברוך הוא מסתכל ומתהפך למעשיהם של רשעים אין בהם תקומה שנאמר הפוך רשעים ואינם, דור המבול וימח את כל היקום, אנשי סדום ויהפוך את כל הערים האל, מצרים לא נשאר בהם עד אחד, בבל והכרתי לבבל שם ושאר, ועל כולם אמר דוד שם נפלו פעלי און דוחו ולא יכלו קום אבל ישראל אם נופלים עומדים שנאמר אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי ואומר אני ה' לא שניתי ואתם בני ישראל לא כליתם א"ר חנינא בר פפא אמר הקב"ה מעולם לא הכיתי אומה ושניתי אבל אתם בני ישראל לא כליתם, שנאמר חצי אכלה בם חצי כלים והם אינם כלים רצו בזה שהאומה קנתה נצחיות והעמדה מנצחיות אלהיה ולא עשה כן לכל גוי וכמאמר הנביא הזה אפס כי לא השמד אשמיד.

והביא להם ראיה ע"ז מזמן קיבוץ הגלויות שיהיו ישראל מטולטלין במדבר העמים טלטול מופלא ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר ועם כל זה לא יכלו אבל ימותו מהם החוטאים והמורדים ושאר העם יזכו לגאולה ותשועה ועל זה אמר, (ט) הנה אנכי מצוה והניעותי בכל הגוים את בית ישראל אשר הוא בכאן כנוי לכל האומה ותהיה תנועתם כאשר ינוע הדגן בכברה מצד אל צד ברוגז רב מבלי מנוחה כן ינועו וינודו כשכור, ועם כל זה לא יבאו לידי כליה וזהו ולא יפול צרור ארץ והמפרשים פירשו שהצרור הם הצדיקים ושהנופל מהכברה הוא העפר והם הרשעים, ורש"י כתב שאמר ולא יפול צרור ארץ על חוזק התנועה, אבל לי נראה לפרשו מהענין שהוא בו והוא שצרור נאמר על קבוץ וקשור הדברים מלשון וצרת הכסף בידך (דברים יד, כה), צרורות בשמלותם (שמות יב, לו), עד שמפני זה נקרא קבוץ עם רב על עיר אחד מצור, כן אמר בכאן צרור על קבוץ ישראל וכללותו כי לפי שאמר אפס כי לא השמד אשמיד את בית ישראל שלא יביאם לידי כלייה ביאר ואמר שיניעם רוצה לומר כאשר ינוע הדבר המתנועע בכברה ושצרור וקבוץ המתנועעים בה לא יפסד ולא יכלה ולא יפול אותו צרור וקבוץ לארץ (י) אבל הרשעים בפרטיותם ימותו באותו טלטול ויתנועעו איש בעונו ימות וזהו אומרו בחרב ימותו כל חטאי עמי אותם שלרשעתם היו מתיאשים מן הפורענות ואומרים לא תגיש ותקדים בעדינו הרעה כלומר, לא תקרב ותמהר לבוא הרעה בעדנו

כי אם תבא בדרך מקרה יהיה אבל לא בעדנו ובעבור רוע מעשינו, ולכן אלה בפרטיות ימותו אבל לא יפול הצרור והקבוץ כלו לארץ, וזה כולו על חבלי משיח בקבוץ הגלויות אמרו מסכים למה שניבא יחזקאל (כ, לט) וברותי מכם המורדים והפושעים בי כמו שפירשתי בפירוש נבואת הושע.

ואפשר עוד לפרש כי הנה אנכי מצוה והניעותי בכל הגוים את בית ישראל על הגלות בכללו שיאמר השם שלא יעשה כלייה באומה עם כל חטאתם אבל יניעם בגלות כאשר ינוע בכברה רוצה לומר החטה המתנועעת בה שלא יפול הקבוץ כולו או הצרור הטוב ארצה כי אם החטה הרעה שאין בה תועלת כן בגלות בחרב ימותו כל חטאי עמי, (יא) ואחר כך ביום ההוא רוצה לומר באותו זמן רוצה לומר הקצוב לפני והמוגבל אצלי לגאולה אקים את סוכת דוד וגומר, או יאמר והיה ביום ההוא כלומר באותו זמן שיתמו אותם החטאים בהיותם נעים ונדים באותו טלטול אקים את סוכת דוד הנופלת כי עם היות שאמר למעלה נפלה ולא תוסיף קום בתולת ישראל ר"ל שלא תקום מעצמה ולהמליך עליה מלך מן השבטים הגיד עתה שהשם יקים סוכת דוד שהיתה נופלת מימי ירבעם וימליך על כל עמו מלך מבית דוד, ולפי שנפילת מלכות דוד ממנה היתה בזמן בית ראשון מירבעם עד הושע בן אלה וממנה בבית שני שלא מלך אדם מבית דוד כי אם מהחשמונאים ובית הורודוס לכן אמר וגדרתי את פרציהן כנגד זמן בית ראשון שנפרץ מלכות דוד והיו פרציהן כל אותם המלכים שמלכו בעשרת השבטים, וכנגד בית שני אמר והריסותיו אקים כי היא היתה הריסה מוחלטת לפי שלא היה שום מלך מבית דוד ולא על שום שבט מן השבטים שם, ואז ובניתיה כימי עולם ר"ל כמו שהיתה סוכת דוד ומלכותו בימיו בנין חזק ואמיץ, וכבר כתבתי למעלה בפסוק הזה פירוש אחר מתישב ואמתי והוא שתהיה מלת את סוכת מקום עם כמו את יעקב איש וביתו באו (שמות א, א), יאמר שיקים ה' עם סוכת דוד אותה הנופלת שהיא בית ישראל וקראה נופלת לפי שאמר עליה נפלה לא תוסיף קום ויקים אם כן שתיהן סוכת דוד שהם בני יהודה והנופלת שהם שאר השבטים ועל כולם אמר בלשון רבים וגדרתי את פרציהן, וכנגד בית דוד אמר והריסותיו אקים שתשוב מלכות ישראל הכללי לזרעו, ובניתיה רוצה לומר סוכתו שהיא ירושלים כמו שנאמר ויהי בשלם סכו (תהלים עו, ג) כימי עולם:

פסוק יב

ואומרו למען ירשו את שארית אדום וכל הגוים אשר נקרא שמי עליהם כתבו המפרשים שהוא הפוך כאלו אמר למען ירשו ישראל אשר נקרא שמי עליהם את שארית אדום וכל הגוים: ואפשר לפרשו מבלי סירוס לפי שהגוים אשר החריבו את ישראל היו כלי מפצו

של הקדוש ברוך הוא ולזה אמר שנקרא שמו על אותם הגוים, ובאמרו שארית אדום ייעד הנביא שיהיה חרבן אומת אדום רב יותר מכל שאר האומות ושישראל יירשו את השארית אשר ישאר מאדום מאותה מלחמה, וכבר בארתי זה והוכחתיו בראיות חזקות במקומות מספר משמיע ישועה ובפירושי לספר ישעיהו בפרשת קרבו גוים לשמוע:

עוד ייעד שבזמן ההוא יתברכו התבואות בארץ ישראל עד שלא יוכלו בני אדם לקצור החטים ולדוש אותם ולא לבצור ולעשות היין בזמן קצר חדש ימים כאשר הוא היום, אבל לרבויו יתעסקו בו מראשית התבואה ועד אחרית השנה והוא אומרו, (יג) ונגש חורש בקוצר ודורך ענבים במושך הזרע רוצה לומר שיתעסקו בקצירת התבואה באופן שכאשר יבא זמן החורש לחרוש בתחילת השנה האחרת עדיין יהיה האדם קוצר מהתבואה שעברה עד שיתחברו שתי המלאכות זו לזו, וכן דורך ענבים תמיד במלאכתו עד שיבא מושך הזרע לזרוע וכמו שאמרה התורה בברכותיה והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע (ויקרא כו, ה), ובבראשית רבה דרשו ונגש חורש בקוצר חורש זה יהודה שנאמר ארכיב אפרים יחרוש יהודה בקוצר זה יוסף שנאמר והנה אנחנו מאלמים אלמים ודורך ענבים זה יהודה שנאמר כי דרכתי לי יהודה במושך זה יוסף שמשך זרעו של יעקב למצרים. עד כאן עשו הייעוד הזה המשליי אל התאחדות המלכיות לעתיד לבוא.

עוד ביאר כפי הפשט שיתברכו התבואות במעט מהעסק והעמל ועל זה אמר והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה כלומר, שיהיה החלב שיזוב מן הצאן והבקר כאילו הגבעות יהיו נמוגות ומתמוססות, וכן בענין העסיס שהוא היין יהיה כל כך כאילו ההרים מטיפים אותו, ועם היות שלא זכר כאן חלב נסמכה הנבואה הזאת על מה שניבא יואל (ד, יח) שאמר והגבעות תלכנה חלב (יד-טו) ויעדם שלא ישובו עוד לגלות אחר ולא יעלה עוד הכורת עליהם ועל זה אמר ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וגומר ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם, הוא אשר דברתי אליך שעמוס ראה נבואת יואל ולכן התחיל נבואתו מדברי יואל (שם, טז) ה' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו וסיים נבואתו כמו שסיים יואל שגם הוא אמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וסוף דבריו ויהודה לעולם תשב וירושלם לדוד ודור, כן עמוס חתם דבריו והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה וגו' ואמר ולא ינתשו עוד מעל אדמתם.

זהו פירוש הנבואה הזאת לדעתי והותרו בו השאלות כולם: אם הראשונה, בשאמרתי שלא אמר ופלשתיים מכפתור וארם מקיר בשם האל יתברך כמשוה ענינם לענין ישראל בעלותם ממצרים, אבל שהמאמר ההוא בא כדמות קושיא כאומר והלא כן יצאו פלשתים

מכפתור ויצאו ארם מקיר ומה אם כן החסד המיוחד שעשית עמנו שבעבורו נהיה לך עבדים ככושיים:

ואם השנית, במה שפירשתי שהכפתורים והפלשתים אינו עם אחד וכן פירשו רש"י ז"ל, והרד"ק טעה בזה כבודו במקומו מונח והראיה שהביא עליו מפסוק אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים אינה ראיה שאמת הוא שכולם נסתעפו ממצרים בנו של חם כמ"ש (בראשית י, יג) ומצרים ילד את לודים וגו' ואת פתרוסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים, אבל לא אמר שהיו הכפתורים אחים לפלשתים אלא שמהפתרוסים והכסלוחים יצאו משפחות שונות כי מהם יצאו הפלשתים ויצאו מהם גם כן משפחה אחרת שהם הכפתורים והקורבה ההיא לא תמנע מהיות המלחמה ביניהם כי גם שיהיו אחים כבר תקרה ביניהם המלחמה וזה לך האות כי הלא אח עשו ליעקב ולא נתמלא זה אלא מחרבנו של זה, ואמנם מה שאמר ירמיה (מז, ד) כי שודד ה' את פלשתים שארית אי כפתור אין פירושו שהיו הפלשתים מכפתור כמו שחשב החכם הזה אלא שהשם שודד את פלשתים שנשארו ונמלטו מהגלות שהיו גולים באי כפתור, הנה א"כ פי' הכתוב מבואר כפי מה שזכרתי שעשה הש"י להם טענה והוכיח שהם עבדיו מאשר העלה אותם ממצרים וזכר מה שהיה להם להשיב לזה שג"כ העלה את פלשתים שהיו גולים בכפתור וג"כ יעלה ארם שיהיו גולים בקיר:

ואם לשאלה השלישית, שאמרתי שלא אמר וארם מקיר לפי שכבר היה זה כ"א שיהיה לעתיד כי רצה להביא קושייתם ממנהגו של עולם ממה שהיה וגם כן ממה שיהיה לעתיד:

ואם לשאלה הרביעית, אמרתי שלא אמר הנביא עיני ה' בממלכה החטאה על מלכות אפרים כדברי המפרשים כי אם על כל אומה מהאומות כשתחטא בנימוסה וסדורה המדינית ותשחית את דרכה, שישמיד' השם יתברך בהחלט כמו שעשה להרבה מהאומות ושלא עשה כלייה בישראל עם כל רוע עונותיהם:

ואם לחמישית, במה שפירשתי ולא יפול צרור ארצה על כללות ישראל וקבוצם שלא יבא לידי כליה עם היות שהחטאים שביניהם בפרטיותם יענשו וימותו בחרב:

ואם לששית, אמרתי שנאמר ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת לא אמרו כי אם על הזמן הקצוב לפניו ית' לגאולת עמו מן גלותם ותשועתם מצרותיהם או על זמן קבוץ הגליות וחבלי המשיח שהוא היום הידוע והמיועד בדברי הנביאים כולם.

ואמנם דרכי המפרשים בפירוש הנבואה הזאת הם מתחלפים למה שפירשתי מאד, כי הנה רש"י פירש הלא כבני כושיים אתם לי למה אמנע מלהפר עמכם אחרי שאינכם

שבים אלי הלא מבני נח באתם ככושיים שנדמיתם אליהם כמו שאמר היהפוך כושי עורו, ואם תאמר שהוצאתי אתכם מארץ מצרים ומה לי בכך הלא את פלשתים הוצאתי מכפתור שהיו שם גולים וכן אני עתיד להוציא את ארם מקיר שיגלו שמה ולכן השמד אשמיד את הממלכה החטאה שהיא בית יהוא מעל פני האדמה, ואמנם השבטים לא אשמיד אבל אניעם בגלות כאשר ינוע מה שכוברין בכברה שיפול העפר והדבר הבלתי טהור וישאר הצרור, ואחרי שיבא עליהם כל זה מהרעות הנה אז אקים את סוכת דוד הנופלת. ואין אני מוציא טענה בכתוב כפי פירושו האם בעבור שהיו כולם בני נח או בני אברהם שהוא יותר קרוב אלינו יהיו שוים לפניו יתברך הלא אח עשו ליעקב נאם ה' ואוהב את יעקב, גם כי יותר טוב היה להמשילם לחם שקללו אביו מלכושיים. והרב רבי אברהם אבן עזרא כתב בשם יפת כי נשי הכושיים הפקר ואין איש יודע מי אביו ואתם בני אב אחד הייתם כי אני העליתי אתכם מארץ מצרים ואם כן אני אביכם כמו שאמר משה (דברים לב, ו) הלא הוא אביך קנך כי אינכם כמו הפלשתים שהם מכפתור, וארם מקיר שהתערבו, ולפי שהמלכים שבכם הם גרמו לכם להיות כבני כושיים שלא תדעוני לכן השמד אשמיד את הממלכה החטאה שהיא ממלכת ישראל ולא יהיה עליכם עוד מלך כי אניע אתכם בכל הגוים רומז לחלח וערי מדי ולא יפול צרור ארץ שהוא אומרו לא אשמיד בית יעקב רק ממלכתו לבדו. ולא ידעתי מי הגיד ליפת המנהג אשר זכר מהפקר נשות הכושיים כי גם אני ראיתי מהם בארץ מולדתי אוכלוסין רבים מיוחדות נשותיהם אליהם אם לא בשביה שימשלו בהם אויביהם והם אם כן בזה כשאר האומות והרב רבי דוד קמחי פי' ופלשתים מכפתור בדרך תימה וכי העלתי פלשתים וארם מגלותם אשר הגלתי אותם בעבור שהרעו לכם כמו שהעלתי אתכם מארץ מצרים באמת לא העלתי אותם מגלותם עוד, ופירש מכפתור פלשתים שהגליתי מכפתור כי משם היו ואחים הם, ופירש הממלכה החטאה על מלכות אפרים, ופירש בחרב ימותו כל חטאי עמי על אותם חטאים שבדורו ולא כל החטאים כי רבים מהם גלו ומה שפירש עוד בהלא כבני כושיים בשם אביו הנה הוא לקוח מדברי הרב רבי אברהם בן עזרא ומה לו לגנוב דברים אלה הם דרכיהם בפירוש הנבואה הזאת וכל דרך איש ישר בעיניו ותוכן לבות ה':

ובזה נשלם פירוש ספר עמוס והתל"י: